

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ

ВІСТНИК.

Med. univ. DR. J. TURYN

WIEN

XVIII. Gersthofstrasse 138

КНИЖКА II.

За лютий 1899 року.

Зміст другої книжки,

за лютий 1899 року.

РІЧНИК II-ий, ТОМ I-ий.

	Стор.
<i>Блудний син</i> , оповідань Гната Хоткевича	137
<i>З поезій Лесі Українки.</i>	
I. На спомин І. Котляревського	164
II. У пустині	166
III. Весна зимова	167
<i>Легальний до дня душі</i> , оповідань Василя Кравченка	169
<i>Два малюнки</i> , Надії К. Кибальчич.	
I. Місячне сяєво	181
II. У лісі	183
<i>Ворог народа</i> , драма в п'ятих актах Генрика Ібзена	
(акти I—II)	184
<i>Із оповідань Оссіт.</i>	
I. Падучі зорі	222
II. Іронія	226
III. Жорстокість	232
—	
<i>Життя Євгена Гребінки</i> , написав Грицько Коваленко .	71
<i>З російської України</i> — Spectator-a	93
<i>Листи з-над Полтви</i> . Лист перший — Observator-a .	106
<i>Юрій Брандес</i> (з портретом) — Івана Франка . . .	121
<i>Іван Пилипович Хильчевський</i> (посмертна згадка) —	
Сергія Бѣремова	129
<i>Хроніка і бібліографія</i> ;	133

Generated on 2015-07-11 18:06 GMT / http://hdl.handle.net/2027/luug.30112001465936
Public Domain in the United States; Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Блудний син.

Оповіданє

Гната Хоткевича.

I.

Був осінній хмарний день. Зрана ще заволокло небо низькими хмарами, що обіцяли не сходити з місця доти, доки не схочеться їм зійти. Не було ні великого вітру ні дощу, а так собі щось таке, як нераз буває чоловік: ні він тобі добрий, ні він тобі злий — не розбереш ніяк. Дерева ще одягнені стоять, ще не загубили своєї літньої окраси, але вже видно, що готують себе скинути з себе свою одіж і стрінути зиму з її метелицями та бурями; тільки топольки, що ними, як на те, обсажена отся алея, давненько вже покидали з себе своє жовте маленьке листє, а вітер підхопив і заніс його Бог знає куди... Лише на верхівках, на самих тоненьких гілечках подекуди позоставались самотні листочки і тріпочуться і тремтять, як тільки гулящому вітрови забажаєть ся дмухнути на них; видно зразу, що вони боять ся, чекаючи кожної хвилини, що ось-ось міцнійше дуне вітер, відірве їх від рідного дерева і понесе... куди? Бог знає...

Так тільки юнак журить ся, кінчаючи у сїм році університет і готуючись кинути рідну оселю, рідний город і піти назустріч дійсному життю, котрого і бояться звик на своїй шкільній лавці, котрого і бажає, певний своєї молоді сили. А поки що — моторошно йому, як згадає,

що через два місяці повинен кинути тут усе: і отєї кімнатки, де ще малим грав ся з сестричкою, і батькове крісло, на котре садовили дітей, коли хотіли нагородити їх за що небудь, і батьків кабінет, де завсїди було тихо-тихо, тільки великий годинник не вгаваючи ніс час далі і оповіщав про те тихим цоканєм... І понесуть ся гадки в молодій голові; тисячі найдрібніших випадків пригадають ся, і стане жаль з ними роставатись, жаль до журби, до тихих таємних сліз. Відірве — і понесе... Куди? Бог знає...

На лавочці одного з городських садів сиділо двоє осіб. Він був у досить поношеному зимовому студентському пальто, що в додатку сиділо на ньому як на жердці; на голові старенька фуражка, котрої краску давно вже годі було означити; на ногах нові мабуть учора або навіть сьогодні куплені калоші — те все його зверхнє убранє. А вона — який різкий контраст! Модний осінний капелюшок, на пів прикритий чорним вуалем, невиразно прикрашував і без того вродливу головку; тепла кавказська біла пелерина, дороге розкішне боа, що змією обвивало шию і спадало аж до долу, тепле платє — все показувало не лише достаток, але і розкіш. Вона сиділа, виставивши манерно свої маленькі ніжки і щось виписувала на піску кінцем дорогої парасольки.

З якоюсь гіркою, сумною задумою дивив ся Річенко на жовте листє, що гнав вітер по придорожнім рівцї. Щось гадав він і несподівано обізвав ся:

— Подивіть ся, Віра Павлівно, на отсе листєчко, що по волі вітру летить не знать куди. Он бач отой листочок вітер кинув, а його супутників, може товаришів поніс далі; а он знову підхопив і, дивіть ся, як він його крутить на однім місци... На що? Щоби потім понести далеко-далеко і кинути або в чистий, тільки холодний ручай або в bagno яке... Чи не похожі і ми, люде, на сей листочок, а наша доля, наше жите на отсей сліпий вітер?... Чи не несе вона иноді нас також кудись вперед, вперед, зриваючи всі перепони, допчучи ногами все, що впаде під них; а потім кине, лишить на місци — і мушиш тут лежати, конати в безділю, аж поки не прийде смерть... А иноді хиба не крутить нас жите на місци, не даючи ні виходу, ні навіть

иньшого бажаня? І тільки потім, уже вимотавши всі сили, витріпавши молоду міць, рвоне воно і понесе тебе безпомічного і безпорадного куди само знає... А деж наша сила? Де та прославлена воля чоловіка, що, кажуть, і сьвіт сотворила?... Вона — з якимсь гірким усьміхом промовив студент — зосталась у книжках філософів, а ми лишились пустою іграшкою в руках сліпих стихійних сил...

Річенко замовк. Тихо було округи; тільки листе шелестіло мабуть свою передсмертну лебедину пісню. Віра Павлівна, розсьміявшись чи то справді весело, чи лише бажаючи такою здаватись, сказала:

— Ви, Миколай Іванович, непоправний ідеаліст-мислитель. Кожда дрібниця наводить вас на якісь високі гадки; все, що ви бачите, викликає у вас журливо-сентиментальні мисли, а через те на всьому, що так або инакше вас тичить ся, лежить печать якоїсь млісної одностайности і, вибачайте мені, — весело прищулившись казала вона — нудьги... А так, так — нудьги! І, знаєте, нудьги не від безділя, не простої хандри, як кажуть, а нудьги сими завсіди тверезими, благочестивими мислями, сими філософічними гадками, що як моральні сентенції страшать мене. Знаєте, я мов норовистий кінь: чим більше натягайте ви йому узду, чим більше кричіть на нього, зупиняйте, тим він все швидче і швидче несеть ся вперед, не хочачи навіть дивити ся під ноги, хоч би там було провалє... Сим він показує вам всю вашу безсильність... А на мене моральні сентенції впливають зовсім так само: що найбільше тоді хочеть ся мені житя, вільної воленьки і — прощай тоді ваша сентиментальна тверезість, ваше патріархальне благочестє! Живу я тоді повним житєм, несу ся вітром вперед, хоч напевно, о, повірте, напевно знаю, що мене в будущині чекає провалє... І брудне ще таке, погане провалє...

І вона на хвилину замовкла, але зараз же уже справді весело розсьміяла ся і сказала:

— Он бач ви, сентиментальні натури, які заразливі: і я почала вже філософувати! Не стає тільки тепер, щоб я, смутно зіклавши руки на колінах, або, ще красше, підперши кулаком підбородок, почала журливо зітхати та, під-

нявши очи горі, роздумувати про пустоту та мізерність нашого земного життя! Ах, ви ідеалісти, ідеалісти! Та годі вам, Миколай Іванович! Вдарте лихом об землю і ходім красше пити каву в якусь першу-ліпшу каварню, бо я, правду кажучи, змерзла трохи від холодних фільзофічних роздумувань. Чогось горячійшого треба мені...

Студент встав і промовив:

— Щож? Я радо прислужу ся вам, чим треба.

Віра Павлівна встала також і з веселим усьміхом дивилась на молодого слухача.

— Щож ви? — майже крикнула вона. — Не знаєте свого обов'язку яко кавалера? Давайте вашу руку!

— Ні, я знаю, але я думав, що вам буде ніяково іти поруч з таким чоловіком, про котрого найменше можна сказати *comme il faut*. Подивіть ся тільки на моє пальто! — вже весело додав він. — Сеж пародія на пальто! Не по сезону — раз! Ну, се ще нічого-б, а то краска! Ах, Боже, яка краска! *Fi done!*...

— Давайте, давайте руку, і я вам раз на віки скажу, що не беріть собі в голову такої дурниці. Ви-ж знаєте мене досить і знаєте мабуть, що моя мати була... А якби ви думали, хто була моя мати?...

Студент мовчав.

— Та ну бо скажіть, не стидайте ся! Цікаво, що ви скажете... Ну, хто вона по вашому була? Чим вона могла бути що-до суспільного її становища? Та ну-ж, ну!...

Річенко мовчав і тільки згодом-згодом промовив:

— На що вам така еквілібристика?

Вона ніби трохи змішалась, але, скоро опам'ятавшись, почала:

— Не хочете сказати? Боїтесь і стидаєтесь? Може думаєте, що я скажу: дочка модниці, а вона дочка якого небудь генерала, се-б то з „бідної та благородної“ родини! Не бійтесь, не вразите! Хиба такі бувають з генеральських дочок? Прачка була моя мати, прачка — не більше, не менше...

Тепер молодий студент уже не втерпів: він за неї бодів душею в сі хвилини.

— На що, — почав він зрушено і чуло, — ну, на що потрібно було вам згадувати те, що повинно вас вражати неприємно, болючо? На що вам розворушувати те, що не зовсім ще загоїло ся, що при найменшій доторканю справляє страшенний біль і муку? На що знати мені, хто ви і що ви? Я вас... про мене хоч би ви були Бог знає чим — всеж таки я не перестав би...

І він нараз зупинив ся, ніби хто затудив йому рота. А на обличчю Віри Павлівни грала усьмішка, не знати тільки, чи удаана, чи правдива...

— Ну, щож? Чого-ж ви „не перестали-б?...“ О, не-поправний ідеалісте! А хочете, я за вас доскажу! Хочете?... Ні, нехай коли небудь... А тільки ось що скажу я вам, — говорила вона далі. — Не малюйте собі таких страшних картин, де панують і неприємні, болючі вражіння і рани, „що не зовсім ще загоїли ся і при найменшій доторканю справляють біль і муку“! Нічогісінського навіть схожого в мені нема, — тут вона якось з погордою хитнула головою. — А так, так — нема! Невже ви не признаєте мені хоч стільки розуму, щоби не дивитись на походжене із становища 17-ого віку? Моя мати була прачкою, а я...

Але вона не договорила. Подивившись якось ненароком на свого товариша, вона стільки внутрішньої муки побачила на його молодому обличчю, що чим скорше замовкла. Та і час було, бо вони вже підходили до якоїсь каварні.

Увійшовши в ню, роздягшись і сівши за одним столиком, вона знов почала:

— От тільки таким чернечим ідеалістам і може прийти в голову божевільна ідея: іти на прогульку в таку слоту. Брр... холодно! А тут ще фільзофія в душі якого небудь протопона Йоана. Гаразд ще, що я розіграла себе трохи своїм... цинізмом. — І вона засьміялась.

Принесли горячу каву. І справді дуже приємно було напити ся паруючого напитку, що немов житєвий еліксир розливав ся по жилах. З обличчя молодого студента не сховався вираз таємного болю, терпіння, хоча після першого погляду се годі було примітити. Що думав він?...

Але Віра Павлівна мабуть постановила собі не давати йому задумуватись і ззов загомніла:

— Ну, чого-ж ви сидите мовчки? Хиба так можна робити порядному кавалерови? Ну, їй Богу, сі ідеалісти нікуди не годять ся! Не пють, в карти не грають, не зроблять ні одного божевільного вчинку, котрий показав би, що вони живуть, а не лише їдять та думають, се-б то живуть рослинним житєм. Ба — не подумайте сьміятись! На мій погляд тим-то і недвижні рослини, що багато думають; життя в них нема. А про мене: нехай кобила думає — в неї здорова голова, кажуть ті люде, між котрими я зроста. — І вона тепер уже справді розреготалась.

Але студент сидів мовчки і якось машинально пив каву, що все піддивала йому Віра Павлівна.

— Ну, чого-ж ви, чого-ж ви, мій голубчику, такі смутні та невеселі? Може гніваєтесь на мене за мій цинізм? Так хиба-ж вам можна мати таке чорне почуте? Ви-ж таки в ангельському чині, — і веселий сьміх залунав по салі. — А правда: мені здаєть ся, що ви, панове ідеалісти, справді неначе черці. Того вам не можна робити, а того не можна думати, те треба шприти і розповсюджувати, хоч би воно було й не до смаку, а отсе треба, навпаки, нівечити... Тимчасом можна иноді напевно сказати, що такого ідеаліста щось таки невизразно тягне до сього призначеного на знівеченє. Хоч би, на приклад, наше пропалюване життя. Боже, які громові філіпіки сиплете ви на нас, які огненні промови, які добрі поради так і злітають з ваших уст по нашій адресі! А той чисто ангельський жаль, з котрим ви дивитесь на нас, загинувші сотворіня!... Та між тим 98 відсотків з вас завидують нам... Прямо завидують... І підленько воно в них виходить!...

Студент усе мовчав.

— Ну, їй Богу, — не переставала Віра Павлівна, — з боку можна подумати, що ми поміняли ся ролями, що тепер ви — дама, а я — ваш кавалер. Ай-ай-ай — який сором! Та щож пак я? Ви, ідеалісти, узбросні в свій ідеалізм, як черепаха в щит — вас не вколоти таким соромленєм. Якби я вам сказала: от ви йшли і у вас у жмені

був єдиний срібний карбованець, на котрий треба було купити чаю та цукру, або, скажемо, черевички дитині. Та зустрів ся вам жебрак і ви відмовили йому: „Пробач, дядьку, нема... дрібних...“ На що ви сказали „нема“, а потім уже додали „дрібних“? Хиба неоднаково і то брехня і то брехня? Чому, як є „великі“, не дати милостині? А чому не віддати всіх, бо сеж менший брат, йому похмелитись ні за що? Чому, чому? А? Я вас питаю — чому? — І вона, весело регочучи, сіпала його за рукав.

— Ну, досить! — сказала вона, раптово встаючи. — А то ви і справді розсердитесь! Я бачу вже у вас на губах усміх ображеної гідности і з них готове зірватись „слово правди“; слово, що повинно зараз мене, богохульницю, або спалити, або наставити на „шлях правий, шлях істини і сьвятої любови!“ О, Бога ради, не починайте говорити! Я вже знаю з досьвіду, що воно значить дати ідеалістови змогу балакати: не переслухаєш тоді його і до вечера.

Коли вони вийшли з каварні, вона залишилась на пішході і промовила:

— Ну, у мене буде сьогодні мій добрий геній, мій шестидесятилітній амур. І я біжу, лечу, щоби приготувитись і по заслугі його стрінутти. Оттим-то я сяду на фякра. Властиво ви, як кавалер, повинні були би проводити мене аж до дверей, але... сісти зо мною на фякра — значить, яко кавалерови, і заплатити за мене, бо не дозволить же вам ваш кавалерський гонор їхати на мій кошт. Ну... а платити вам треба і за иньше дещо, а не за фякри для якоїсь... примховатої... — І зараз же, ніби схаменувшись, вона взяла його за руку і поважно та ласкаво дивлячись йому в очи, сказала:

— Та ви не прийміть сего, чого доброго, собі за образу. Бсже мене спаси, щоб я хотіла вас образити. Ви не сердитесь? Ну, от і гаразд! Так прощайте, поки що! Чекаю вас у себе що дня і що хвилини, звичайно, тії, в яку мене можна застати дома, — і, кивнувши пальцем на модний фякер, що по тиху їхав серед вулиці та зараз же підскочив до неї, вона сіла, сказавши візникови „здраслуй, Семен“! Семен підобрав віжки і, після приказу „до дому“

жваво ляснув ними, а кінь мірно відбиваючи ногами, по-ніс ся вперед. На закруті вулиці Віра Павлівна оглянулась, кивнула студентови головою і щезла, а Річенко, потупивши голову, пішов, ледви перебираючи ногами.

Але не пройшов він і трох десятків кроків, як побіля нього знову застукотів фякер, почудось „тиру-у“ і шелест платя. Він підняв голову і побачив Віру Павлівну, що вискочила вже з фякра і підбігла до нього.

— Мені захотілось подивити ся на ваше обличчя, — сказала вона. — Чи нема на ньому слідів образи моїми словами...

Сяючими очима дивив ся юнак на Віру Павлівну, а вона казала:

— Ні, нема здасть ся... Так ви не сердитесь? Ну, спасибі, — і звернулась до фякра. А студент, забувши, що він на улиці, забувши, що перед ним „дама“, ухопив її за рукав і, мало не задихаючись, щось хотів казати, але тільки загарливо бурмотів: „Віра Павлівно, Віра Павлівно...“ Вона розреготалась, шуткуючи висмикнула у нього свій рукав і, сказавши „mauvais fou“, сіла, все сьміючись, у колясу. Фякер рушив, зоставивши серед пішоходу бідно одягнутого студента з розставленими руками і з щасливим виразом на лиці...

II.

Річенко пішов до дому, але з кожним кроком чим ближше було до хати, веселість щезала з його обличчя і замість неї являла ся якась журба; якась гадка, видко, починала мулити його душу, сверлити мозок. І правда: сьогодні був перший день, коли він задумав ся над своїми вражіннями, над своїм почутєм. Нічого в ним не стало ся, ніщо не скоїло ся таке, що могло-б навести його на сі найповажніші питання, але чомусь вийшло так, що тільки сьогодні він так про се замислив ся. До сеї пори йому все здавалось, що все якось минеть ся, перемелеть ся; він вірив, що якісь добрі духи візьмуть на себе обовязок улагодити його внутрішні почування, його родинне жите; що вони погодять якимись невідомими способами

Його повинність і його бажання — і все піде своєю чергою, своїм веселим, щасливим шляхом. Але проходили дні, тижні — і добрі духи не з'являлись, а він все більше і більше заплутував ся у своїх почуваннях і своїх гадках. Та про те серйозного питання він ще не завдавав собі, серйозно роздумувати над своїм становищем — він ще не роздумував. І от тільки сьогодні, чомусь саме сьогодні нараз перед ним з'явилось те питання, від котрого він так ніби тікав досі, хоч і передчував, що воно колись прийде, прийде і примусить дати на себе відповідь. І страшно йому ставало, коли він прозирає ту хвилину, в яку немов гора насунеть ся на нього се суворе питання і зажадає зараз відповіді... А от, нарешті, і прийшла ся хвилинка. Він не тікав від неї і не відкладав, він чесно чекав на неї, але тільки вона не приходила...

„Що я їй і що вона мені?“ — немов огненними буквами написане стояло перед ним. І на те і на друге він не міг дати ані якісінької відповіді. Одно тільки ясно було йому, що се треба якось порвати, якось скінчити, бо не на сьому він має будувати своє будуче життя, своє щастя. Але далі в с'їм напрямку думка не йшла; не знаходилось ані одного практичного виконання сеї теоретичної гадки, сього рішення.

А тимчасом уява малювала йому пишні образи, образи тихого родинного щастя, тихої і через те вічної любови, невтомної праці. О, як се приємно, як се чудово гарно!...

І йому марилося: ось маленька світла комнаточка, по стінах образи в простеньких рамцях, стіл з купою книжок на ньому, невеличкий каламар, годинник, рукописи, аркуші писані, друковані, білі — все ніби в якомусь неладі розкинуте по столі, але на всьому видко дбалу, люблячу жіночу руку. І тихо-тихо так у комнаті; тільки годинник тикає та іноді скрипне перо по папері...

А ось вечір. Тихо скотив ся сумрак на сю веселу маленьку оселю; годі вже читати і він спер ся на спинку свого крісла. Положивши голову на обидві руки і дивлячись кудись-то далеко-далеко, він замислив ся. Про що? Чи цїниш ти як слід теперішні свої щасливі хвилини? Так, цїню... А за стіною, тут же, в другій комнаті розля-

гають ся тихі-тихі звуки фортепяна, мелянхолїйна, журлива мелодия наповняє душу невиразним щастєм, щастєм життя, істнуваня... Не будить вона зверхніх гадок, не маює ніяких образів, а тільки щастєм, щастєм наповняє всього, живить і відроджує...

Нараз ледви чутно, немов замерли в далечинї, затихли звуки. Скрипнули легенько двері і, як мрія, як чиста, сьвята поетична думка, склонилась вона над ним і тихо поцілувала в чоло... „Не нудно тобі?...”

— Ні, ні — не нудно! З тобою мені не нудно! — крикнув Річенко і... Де він є?... Та ось же недалеко його оселя; ось тут же він живе, і ось зараз же вибіжить до нього вона, його мила маленька Любка. Дарма, що живе він в низу дому; дарма, що не сьвітла, а скорїйше темна його комната: вона-ж тут, вона осьвітить, вона окрасить усе — і тепло, весело жити-меть ся тоді, і в сьому брудному, звичайному дворі великого міста!...

III.

Але Любка не вибігла. Коли Річенко увійшов у свою квартиру, вона сидїла біля вікна і щось-то шила. Тихо піднявши голову, глибоко подивилась вона на нього — і радісне, щасливе почутє десь зародилось у неї... Тепер перед нею стояв її давній милий, любий Микола; той, задля котрого вона живе тут, задля котрого вона всім, всім готова пожертвувати, а не лише тим, так званим „дівочим соромом“, який вона радо йому віддала. Що з того, що тепер денєбудь гуляща кумонька розповідає своїй знайомїй, що панна Любка кинула батька і матір і живе тепер з якимсь студентом, не повінчавшись, а так, забувши дівочу честь? Що з того, що у них тепер нема грошей, щоби перевінчатись і справити весїле? Гроші будуть, весїле справимо: тоді й останнє буркотїне схолястиків у спідницях затихне, розпливеть ся, немов бульки по водї. Що з того, що батько і мати, хоч і відпустили дочку на жите з будучим чоловіком, але дорого дали-б, щоби не відпустити, щоби мати на стїлько сили над нею? За те у неї

спільні ідеї, спільні засади праці з її коханим Миколою, а сеж і є „свояцтво душ“ і основа будучого вічного життя.

А всеж таки якось... неприємно було їй руйнувати старий, консервативний стрій гадок свого батька та матери; вона-ж „чесною“ вийшла з їх дому, вони се знають... І що з того, що вона перейшла до свого чоловіка не після вінчання, а перед вінчанєм?...

Та, коли казати правду, і кумівські брехні не так відскакують від неї, як горох від стіни: всеж таки дитяче життя серед буржуазних розумів, серед адамівських звичаїв поклато свою печать уже на завсіди, і трудно їй відразу так залишити все те, не звертаючи ніякісінької уваги... Та про те щож? Сеж не минуче: треба-ж мати кумонькам теми задля розмов, треба-ж догоджувати їх незвичайній охоті до передущування кісточок своїм знайомим, до передавання всіляких нових вістей і таємних проступків, чужих, звичайно! І коли їм тепер темою служить вона, то щож? Треба-ж комусь служити. Та воно і коле тільки, як голка, або красше як комар, що коле та не шкодить... Ну, так нехай собі і конає, кусаючи! Бог з ним!...

Та хоча-б він і не оженив ся з нею... То щож? Не оженив ся, ну, і... не оженив ся. Житє її було-б розбите, правда, зовсім розбите; болюча рана довго-довго, може увесь вік не гоїлась би, але сказати се і, взагалі, говорити що небудь, просити або роз'яснювати йому — крий Боже! Її Микола повинен сам усе бачити, сам усе розуміти, він не потребує указки...

Але... Боже!... В остатні часи... О, нехай вони загниють, загниють з памяти сі остатні нелюдські часи!... Хиба вона не бачить, не розуміє сього всього, вона, що знає найменшу думку його, що передчуває найменше його бажанє? І вона бачить же, що не було ще кризису, що ще не ставив він на вагу її і... ту, і не готовий ще рішити се питанє цілого життя, питанє людського щастя. І, Боже, як хочеть ся иноді їй дати і принуку, приневолити його чим небудь задуматись, хоч він і так мов темною хмарою завсіди оповитий!... Але... вона сього не зробить... Він сам, сам повинен дійти до сього, і не їй водити його на налігачі, коли став потрібний сей налігач...

Але зараз... зараз... Сеж щастє, сеж та давно бажана хвилинка, сьвята, дивна хвилинка! Він, щасливий, з усміхом на милім обличчю, з готовими розкритись обіймами, з серцем, повним чистого, як молитва, почуття, схилив ся над нею... щось тихо шепоче на вухо, і іоряча, мабуть почервоніла щока доторкуєть ся до її холодного блідого личка...

Довго, до пізної доби сиділи вони у двох і балакали. Любка і розказуючи і слухаючи не переставала приглядатись і спостерігати, бо дуже за остатній місяць звикла вона до сього німого огляданя, продумуваня. Але нічого не могла вона помітити і тільки вже лежачи в постелі нараз обхопила її жорстока думка: „Що, як се все тільки вибух добрих гадок? Що, як сї гадки засновані не на почутю, а на доказах думки? Він анї разу не звернув бєсїди на неї... Чому се, чому?... І що, як далі, може завтра-ж почнєть ся знову те саме, настане те саме конанє, неперестанна мука з ранку до ночі? Та яку-ж, яку жертву і кому принести її, щоби те все минуло ся, щоби знову найти щастє? Чи є над людьми чия небудь висша власть, котру можна-б умолити віддати щастє, дати те, чого бажаєш? О, чого в мене нема на стілько віри, щоби скочити зараз з ліжка і тут, серед тиші ночі, під завиванє вітру на дворі, упасти на колїна перед Тим, котрому вчили мене молитись в дитинстві, і конати, конати перед Ним, благаючи щастя, забутя?... Всеж, все, що треба, що можу я — віддам, віддам без жалю, не нарікаючи, тільки верни мені його, верни спокій душі!“ — І голосно серед тиші, серед темряви хруснули її пальці на руках...

IV.

Другого ранку, коли все у комнаті було більше-менше прибрано і на столі шумів самовар, неждано блиснув у віконечко сонїшний промінь, рідкий осїнний гїсть. „Се наше сонце“ — сказав Микола, усміхаючись. Він хотїв власне сказати „знов засяло“, але зупинив ся...

Він пішов потім до університету і не був дома навіть в обїд, зіставляючи Любку в крайній непевности. Задля

неї сей день був не першим днем нової щасливої ери, як хотілось би їй думати і почувати, а просто продовженням тих важких, повних муки днів, що так багато пережила вона їх за сей місяць. До найдрібніших дрібниць згадувала вона перші дні сього нещасного місяця, коли Микола тільки що познайомився з... тією, як він із своїм звичайним ентузіазмом розповідав їй, Любці, про всю ексцентричність Віри Павлівни, про її розум, про її розкішну обстанову. Памятає, о дуже гарно памятає вона, як з кожним його словом вливалось їй в душу передчуте чогось гіркого, чогось темного і нещасливого. І тепер, коли вона питає себе, чи повинна була остерегати чоловіка, чи повинна була, хоч може не словом, так чим небудь відвернути те, що мало насунутись і... роздавити їх обох — тепер вона не знає, що відповісти собі. Розум її каже, що ні; він сам повинен був се бачити, не дитина-ж він; але почуте, жіноча натура десь з глибини кажуть їй, що треба було мати в руках які небудь віжки, що треба, треба було зупиняти його, розказувати... Коли би питання: Любов чи Віра зразу повстало перед ним, то, звичайно, з сьміхом відкинув би він Віру і зоставив би собі Любов, але се зробилось так повагом, крок за кроком... Кождий день бачити її, бувати так довго на самоті, серед її на пів темного запашного сальону, мати змогу милуватись так близько може справді дивною красою... І по чім знати, як далеко зайшло у них... Може вона обнімала вже його своїми нагими рожевими руками, може вже розлягались попід екзотичними деревами, на м'яких меблях горячі поцілунки, і таємні шепти ледве розводили горячі уста... І при таких гадках вона чула, як палало її обличчє, і біль, тупий, скажений біль стискав груди...

І щож? Коли се все минеться — треба все забути... А як не минеться? Щож тоді? Але на се вона давно вже мала відповідь: вона чекати-ме, аж поки сам, він сам не зробить рішучого кроку. Знести все, всю щоденну, щохвилину муку, стане в неї сил, стане їх і на далі... А коли він вернеться, схаменеться... щож — треба простити його і... забути... О, хиба-ж се можна забути?...

І він.. Яким він вернеть ся? Блудним сином... Та на сеж треба вже нелюдського терпіня, на се треба Христового всепрощення, щоби блудний син став за вірного, щоби каючий ся богохульник і сьвятотат став за праведника!... Правда, вона прийме його і його покуту, але один... але одна вона буде знати, що се її коштує...

А ось і він вернув ся... Просто, своєю особою вернув ся, а не морально... Він сумний і не багато можна побачити на його потемнілому обличчю...

— Обідав ти денебудь?

— Обідав...

І, переодягшись, він, темний і ніби засоромлений вийшов. Куди-ж се він?

На долівці лежав якийсь-то лист... на рожевому папері... Мабуть при переодяганю випав він... Щож? — і не думаючи ні про що, не мавши навіть часу подумати, вона, нервово дріжачи, підняла сей лист і почала читати... Рука тремтіла і ледве можна було розібрати...

„Милій ідеалісте! Коли маєте змогу, приходьте до мене сьогодні о 8-ій годині вечером. Я буду сама і обіцяю Вам чудовий tête-à-tête в теїстичному дусі. — Репрезентантка сотворінь, що загинули, але бажають весело каяти ся — *Г. П.*“

Так от куди пішов він!... Щож? Вона се знала, передчувала в глибині душі своєї, але всеж таки се болуче... На щож було учора прикидуватись таким?... Прикидувати ся!... Як се підло з моєї сторони!... А може він тепер пішов у послідне до неї, пішов, щоби сказати про свої обовязки, про свою честь?... Се тільки я досить свобідно дивлюсь на обовязки порядної людини. Читати чужий лист, хоч би він був і загублений — се підло, підло! Коли-б він хотів, щоби я знала, що там написано, він не ховав би так його.. І я вкоїла нечесне діло проти його бажаня, проти його волі...

— Щож? Сказати йому про се, чи не казати нічого? Не знаю... Нехай буде так, як Бог на душу положить: так кажуть ті, що вірять...

Але вона не звикла робити після указок такого певного рішеня, та про те рішити якось не могла вона

зараз... Думка мовчала, почуте образи запанувало всею її істотою, і вона, вже забувши клясти свою слабкість і нервність, кинулась головою у подушки і заридала таким плачем, що душу рве... Ой, і гіркі були сї сльози, сї ридання, що мов би з тяжким стогоном виривались зі здавлених грудей!...

Північ. Ще нема його, а тимчасом біль, мука дійшли до найвисшого пункту. Кожда частина, кожда фібра її тіла були напружені незвичайно, серце билось, руки, що инколи стискались, тремтіли і вся істота її виявляла некучу думку, одно бажанє: прийди, прийди, прийди!... Але він не приходив... Найогидніші сцени малювались тепер у неї в голові; найобридливіші розмови лились тепер з уст щасливої, закоханої, страстної пари!... Розум зі своїми розумними доказами кудись зник і zostав ся лише чоловік-звір... Виступили на верх ті інстинкти, що при иньших, красших обставинах може ніколи й не з'явились би на сьвіт, задавлені розумом, але тепер... вони запанували, вони були господарями душі, голови, почуття... І нараз їй схотїлось бігти, знайти їх, замучити їх такими пекольними муками, якими вони мучили її... Вона встала...

Протягнені вперед руки, закинута назад голова, очи, вся істота — все було напружене до неможливости. Здавалось, от ще яка маленька пригода — і натура не вдержить, зломить ся, загине...

...І несподівано по східцях почули ся спішні знайомі кроки, розчинили ся двері і в хату майже вбіг Річенко...

— Миколо! — роздираючим душу голосом крикнула вона і кинулась до нього...

Безпорадні слова, що переривались риданнями, слова кохання, прощання, забутя полились з її уст; вона обіймала його, але...

Але він був в неменшому зворушеню... Він не бачив, ні що з нею, ні яка вона, не бачив, як випав гребінь з її голови, і розпустилось біляве шовковисте волосє, не бачив сеї мольби, що виявлялась її істотою, і тільки, несамовито якось відпихаючи її руками, твердив: „Де гроші? Де гроші? Давай гроші, гроші!...“

Нараз усе стихло у неї. Широко розкритими очима подивилась вона на нього, на його шапку, що зїхала на бік і, підійшовши до столу, витягла з якоїсь книжки пять рублів, остатні пять рублів... Вона навіть спокійною здавалась в ту хвилину, як подавала йому гроші...

Він вибіг, не зачинивши дверей... На дворі знову підняв ся вітер і сумно завив поміж сучочками на подвірях... Вона лягла ниць на ліжку і одна рука її безсило впала аж до долу... В комнаті стало холодно і десь цьвірінькав цьвіркун...

V.

Коли Річенко, одержавши записку, прочитав її, якесь дивне почуте заволоділо ним. То була якась мішанина радості, сорому, задоволення і вкупі з сим передчуте чогось... чогось такого, про що він не міг і думати... „Що то буде, що то буде?“ — тислось йому в голову, і він пішов до неї все під впливом сього-ж сподівання, сього-ж невідступного питання „що то буде“. Не маючи мети, не маючи ясного, визначеного рішення, немов віддаючи знов себе на волю все тим же таємним силам, він подзвонив біля дверей знайомого дому, увійшов у сїни і, спитавши „дома бариня?“ пішов на верх. Гадка про „конець“, „покласти конець“ якимись кусниками носилась у нього в голові, але він досить глибоко був перейнятий одним почутем, щоби мати змогу скласти в ясну форму все, що миготіло у нього в голові.

Він увійшов у маленьку витальню, що знана була під назвою „задля добрих друзів“. Нога тонула в м'якїм дорогім килимі, блідо-рожеве світло по тиху лило ся з ліхтаря, покриваючи всю комнату якоюсь таємною на пів темрявою. Віра Павлівна встала назустріч гостеві...

На ній було чорне платє, і білий ковнїр, що виднів ся округ шії, ефектно відтїняв білість пещеного запашного тіла. Якимсь милим, пориваючим запахом віяло від її гарного стану, від сих білих-білих рук, від волося, від платя, від усїх сих отоманок, кріселець, соф, від важких великих завіс, що навіть шуму не пропускали з улиці, і взагалі

від усеї тої чарівної обстанови. Коли би треба було кому небудь зробити жіночу красу принадною, щоби когось затуманити, задурити, то не можна було-б і вигадати красної для сього обстанови.

— А, здорові були! От гарно, що прийши! Сідайте-ж, сідайте!... Боже! Як треба просити його, щоби він сів!

Річенко, привитавшись, сів на якийсь пуф і... не знав, що далі робити. Та, правда, Віра Павлівна не давала йому й думати.

— Знаєте, — казала вона, теж сівши, — я сьогодні в меланхолійному настрою: мені моя покоївка пропала красше моє платє! — Се сказала вона так комічно-жалібно, що й сама не видержала і розреготалась. — Так от, з причини такого дійсно сумного випадку, я і зосталась сьогодні дома і нікуди не поїхала. Та щоб мені не було нудно, я і покликала вас; таким способом ви виходите тепер в новій зовсім ролі — товариша для забави пустої кокетної модниці. О, яка низька роля для того, хто пізнав величні ідеали правди, добра і всього такого иньшого! І знаєте: стережіть ся своїх фанатичних товаришів, бо вони вас, як перекиньчика, підстрілять ізза вугла, або утоплять, надівши зелізну маску на обличє. Ну, а поки вони зберуть на се генеральну воєнну раду — давайте пити какао, — і вона смикнула за дзвоник.

Чисто, навіть дуже чисто одягнений льокай увійшов і поставив на стіл якийсь прилад, чашки, солодоці і тихо, автоматично зник.

— Ось дивіть ся, який хитрий механічний прилад для вареня какао. Якби ви думали, скільки він коштує? О, дорого, дуже дорого!... А скільки нещасних родин можна місяць прогудувати на сї гроші! Скільки науково-популярних книжок, що піднесли би нарід, державу, людей, можна видати на сю суму! О, горе мені, горе! Лекше верблюдови пройти скрізь ухо голки, ніж мені попасти в царство небесне, — і вона розреготалась.

— Ну, та й щасливий ви чоловік, — не зважаючи ні на що, казала вона далі. — У вас є чудовий талант: розвеселяти молодих примхуватих дівчат, що з причин грошевих, або може й моральних мають впасти в „чорну

мелянхолію“. Знаєте, ви надаремно не вдаєтесь в експльо- атацію сього дивного таланту: великі гроші могли-б мати, великі... Та, пак — я й забула: ви і-де-а-ліст! — І знов веселий, незневолений регіт.

— Та яка-ж я, справді, пуста! Але се нічого, ні- чого — я вже перестала. Хиба не бачите? Я почувую, що вас уже зворушила до дна душі, і з уст у вас готове зірватись: „Поважана пані! Мені здаєть ся, що можна було знайти иньші теми для розмови. Не на саме-ж лише кепкованє покликали ви мене сюди!“ — і до сього серіоз- ний погляд, серіозний голос... А, Боже мій! Як я боюсь всіляких серіозностей! Мені красше з моста та в воду, ніж годинку побалакати серіозно!... Але-ж на те, щоб ви знали, що і серед пропащих сотворінь існують великі душі, що і там, серед мраки і морального холоду зустрі- чають ся горячі серця, готові віддати увесь свій огонь за щастє ближнього — я жертвую собою задля вас і... да- вайте балакати поважно і на поважну тему... Ви сьмієте ся в душі: як то дочка прачки, хоч би вона й учила ся в гімназії, може балакати поважно, живучи серед зовсім невідповідних обставин. Але неможливого, правда-ж, нема нічого на сьвітї і я — зараз починаю, бо ви, видко по всьому, дали своїй Дульч... дали взагалї обіцянку мовчати хоч на сей вечір.

Вона, вигіднійше сівши в невеличке кріселко і про- стягнувши свої маленькі ніжки, обуті в шовкові пантофлі, прийняла журливо-поважний вид і, доповняючи свою річ округлими рухами, почала:

— Насамперед, приступаючи до всілякої розмови, треба починати аж із самісїнького початку, а як початок усіх початків не є ще конкретний в науці, не є ще розслідже- ний, то найцікавішою темою, на мій погляд, є ся. Відомо вам, яко фанатичному проповідникови релїгійно-ідеалїстич- них ідей, що видів атеїзму існує стілько-ж, скілько було волосинок на голові патлатого якого небудь „міннезінгера“ середніх віків. Основою нашого спору нехай буде на сей страшенний час — атеїзм... атеїзм, ну, хоч би сказати, космольоґічний, котрий, як вам повинно бути відомо, каже: „Ранійше від усього був атом; він існував сам собою

і був першим творцем світа“. Дивіть ся, як під впливом такої ясної формули падають храми, несучи з собою у безодню тисячолітню людську темноту; дивіть ся, як летять, сьмішно перекидаючись, всілякі атрибути упокореня людей, засади абсолютної віри, безпідставної надії і комічної вічної любови! Дивіть ся...

Але вона не скінчила, бо Річенко, що сидів за весь сей час потупивши голову, підняв її і з якоюсь мольбою в голосі, в погляді сказав:

— На що, на що се?...

Вона мов би чекала лише на сей запит, щоби зупинитись. А Річенко, також тихо і з тією-ж інтонацією в голосі казав далі:

— Мене, ви знаєте, сим не зачепите, а собі ніякого задоволення не принесете... Так на щож воно?... А красше от що я вас попросив би: заграйте що небудь мені... коли вже не поїхали ви сьогодні нікуди, пропав у вас вечір, так нехай пропадає до кінця, нехай буде чорною плямою на тлі всіх веселих, бучних ваших вечерів...

Вона якось сумно і ніби зверху подивилась на нього і з тихим усьміхом промовила тільки: „Ех, Миколо Іванович!...“ Що вона хотіла сим сказати — не зрозумів Річенко, але тон сеї фрази здав ся йому таким милим і симпатичним, що якось навіть відживив його і приневолив з надією дивитись на Віру Павлівну. А вона, зітхнувши, встала і промовила:

— Ну, ходім, коли так, в салю, мій лицарю ідеальний...

В салі було трохи холоднійше. Вона, підійшовши до фортепяна, стала над ним, і кілька хвилин пройшло в незвичайній якійсь мовчанці. Потім вона сама відкрила віко, притягла стільчик і сіла. Безмірно любив Річенко, коли вона, провівши легко-легко рукою по волосю, сідала грати; коли перші вступні акорди розлягли ся в сій великій просторій салі. Йому здавало ся, що все віддав би він тоді за те, щоб вік оттак просидіти, щоби без кінця слухати, слухати, не віддихаючи, і все дивитись на сі чудові білі руки, що перебирають клявіші. От і тепер: вона сідає за фортепян — і передчуте естетичного задоволення наповняє

душу молодого студента; він ніби готуєть ся розкрити своє серце назустріч чудовим звукам, ніби по тиху колишеть ся перед ним, готова піднятись, важка завіса, за котрою криєть ся иньший сьвіт, иньше жите...

Ось перший сумний мінорний акорд. Якийсь мороз пробіг по всій істоті Миколи, він здрігнув ся навіть... Ось другий, третій... Що се?... Щось знайоме-знайоме пролинуло перед очима; щось давно забуте, занехане почуло ся в сих журливих звуках, що несуть ся кудись, наповняють комнату, доторкають ся серця... Щож воно? З мукою, до болю стараєть ся пригадати він, де чув сю мелодию ранійше, чому вона йому знайома — і не може, загубив... А звуки не ростуть, не шпирять ся, а все так само тихо, тужливо летять з повітря і мов ножем крають душу... Тиха така вона, нехитра ся мелодия, і видко відразу, що написана тим великим композитором, імя котрому — нарід. Просто скомбіновані акорди, без хитрих модуляцій, а тимчасом скільки почутя, скільки „душі“ в ній, в сій простій, простенькій пісні!...

А всеж таки де, де чув він її ранійше, чому вона близька, рідна йому? І він думав — і не знав, не памятив... Він хотів подивитись на ноти, але бачив, що вона грала без нот: се була її фантазия. Се мотив, котрий довго носив ся в душі, довго нудив, поривав — вилив ся тепер на клявіші і запанував тут...

Ах! Стій! Він пригадав, де чув сей мотив. Пригадав, пригадав... Немов зараз ввижаєть ся йому тиха-тиха малесенька річка, навколо котрої, мов сторожі, поставали стеблини очерету. Над нею, над сею милою рідною річкою блищить сонце, грає в краплинах води, що розлітають ся від сплесків риб, пригріває головоньку, прикриту солом'яним капелюшком. Тихо-тихо так навкруги; у саду, через котрий протікає ся річка, хтось майструє лавку — і далеко чутно стукотіне сокири по сирому дереві... І він тут, маленький Микола, гімназияєт ще. Вибіг він потай від мамуні до річки і ловить рибу вудкою. Гарно так, а все страшно, що от-от побачить його хто небудь, от-от роздаєть ся крик матері: „Синку! Де ти? Іди чай пити!“ А у нього он сіпати почало. Утопив він оченята на попла-

вещь і, ледве переводючи віддих, стежить, як рибка смикає, як від поплавця розходять ся маленькі-маленькі хвильки... А на тім боці річки, деє далеко-далеко за вербами розлягаєть ся пісня; стогне, плаче вона звуками, серце рве — але маленький Микола ще не розуміє сього: рибка он сїпає...

Але не пропала ся пісня. Правда, таїлась вона довго-довго на дні душі, не спливала тоді, як він був на перших курсах і кричав на товариських зборах; не пригадувалась і тоді, як почав він заробляти гроші і жити так, день до вечера; не знав він її і тоді, як покохав Любку; не знав тоді, як перекликав її жити до себе; не знав учора і аж до сьогодні не знав... А тепер... тепер зринула вона деє зі дна, з невимовною силою викинула все з душі — сама там запанувала... О, Боже! яка туга, яка страшенна туга! Все, все жите за сї 25 років його істнування на сьвітї, стояло перед ним німим докором: він не жив, не милував ся красою, поезією, коханєм, а лише істнував, обїдав, чай пив... І от тепер, коли душа його розкрита на зустріч усьому красному; коли серце, повне кохання, готове все віддати, всїх зробити щасливими; коли хочеть ся жертвувати собою, жити для другого — кого він кохає?... Її... Віру Павлівну...

Глухі риданя розляглись в кімнатї... Нараз Віра Павлівна перестала грати і обернула ся до Рїченка; він стояв навколїшках, уткнувши обличє в подушку крісла, і рїдав, рїдав, як дитина... Вона не сказала йому нічого. Та і що вона, вона могла сказати йому? І сама вона не знає, чого треба їй: хотїлось би і кохання і щастя, хоч „у курїні“ — хотїлось би і роскошї та богатства; хотїлось би одного кохати, одному бути надїєю, красою життя — хотїлось би мати і тисячі поклонників та улесників; хотїлось би бути матірю, жити родинним тихим, супокійним житєм — хотїлось би і на балах та виставах блищати красою одягу, фігури; хочеть ся читати і грати — хочеть ся і їздити в каритї і пустословити з своїми прихвостнями... І не знала вона, що сказати Рїченкови, чим потїшити наболїду його душу. А, бачить Бог, хотїлось їй се зробити та тільки... честь помїшала. Вона пригадала, що вже „потур-

чилась, побусурменилась задля лакомотва нещасного“, що наплив „гарних“ почувань розлетить ся на кусні при першому звуку модного вальса — і не хотіла говорити „гарних“ слів. Як атеїст, передчуваючи близьку смерть свою, сягає оком у глибіню життя і бачить там не єдину матерію, а ще щось-то, бачить Великого Духа, що живить і творить усе, бачить — але не хоче кинути земних своїх мізерних дитинячих переконань і вмирає атеїстом, так і Віра Павлівна не хотіла зходити хоч єдиним словом з того шляху, на котрий змислово, змислово ступила...

А Річенко все ридав і ридав, як дитина. Аж нараз він відозвав ся, і глухо доносила ся до Віри Павлівни пнюді переривана риданнями його мова, бо він не відняв облича від подушки: йому лекше було не дивитись нікуди. Він казав:

— Куди, куди ви закопали свій талант, що Бог вам дав? На що занехали ви сей дар величний; на що зміняли його на бренькіт модного мазура та кадрілі? Скільки щастя, скільки неземних хвилин могли ви дати чоловікови — і замість того що? Пікнік, баль, маскарад, наруга над собою, над своїм чоловічим образом... Невже ви не відчуваєте всеї пустоти, всеї нікчемности такого низького, недостойного розумної людини істнування? Що зробили ви? Чим згадає вас після вашої смерті хоч одно сотворінє на світі? Може скажете ви, що віддали усе за власне житє, що лише йому служили? Але скажіть мені по правді — і Річенко підняв голову з крісла і протягнув до неї руки, — скажіть ради самого Христа: були ви щасливі коли-небудь? Дало вам щастє се ваше мізерне житє, сей ваш плюгавий загал?

Віра Павлівна мовчала і з сумом дивилась униз. І без його запиту повстало тепер у неї се питанє; боляче забрєніло серце, мукою пролинула думка в голові — і все, вся істота була відповідю „ні“!... Микола знав сю відповідь і, вставши з колїн, якимсь грізним голосом казав далі:

— Так на що-ж ви в першу хвилину не кинули всіх тих дурниць, усе те ваше старече житє? Чи у вас духа не стало, чи може... не було людини, що привела-б вас

через усе те довге житєве море... Так... тепер... тепер є вона, ся людина. Обіпріть ся на мене, дайте мені руку, руку... хоч брата... сестри — і ми сьміливо підемо на зустріч мізерії житя, сьому найстрашнійшому ворогови чоловіка....

Річенко увесь підняв ся; огнем горіло його обличє, і на все був він тепер спосібний. Бідний! Йому і в голову не приходило зараз, що йому двох прийдесть ся вести через те саме „житєве море“...

Він чекав на відповідь... Вона підняла голову і сказала: „Нехай я подумаю... Прощавайте!“, але ся відповідь немов важкий камінь опустила ся на голову Миколі. Він попрощав ся з Вірою Павлівною і пішов, гірку зневагу несучи в грудях...

VI.

Сьвіжий, холодний вітер обвіяв його, коли він вийшов з оселі. На дворі було темно, хоч і не дуже пізно. Річенко пішов у якийсь-то садок, що був поблизу, і там, зайшовши в якусь темну алею, важко сів на ослін. Немов від фізичного болю він иноді тихо стогнав, а голова тимчасом працювала інтензивно, з страшним напруженєм... Йому хотілось когось клясти, когось обвинувачувати, але в чому і за що — не знав він, не розумів. В якійсь чудній мішанині неслись перед ним обривки гадок, незв'язані, роз'єднані — і сказати зараз духово цільну фразу, висловити яке-небудь розумінє — навряд чи зміг би він...

Чи довго сидів він так — не міг би сказати, але нараз схопив ся і пішов геть із саду. Потроху вечірній холод зробив своє; його думки більше-менче упорядкувались, кроки зробились певнішими, але все-ж таки він ішов, не знаючи куди і не дивлячись наперед. Питанє, на що вона його кликала сььогодні, розрішене перше в тому змислі, що їй просто нудно було в самоті, тепер здавалось не таким легким до рішеня.

— Правда, вона кепкувала надо мною, але се завсїди так. Та про те, коли я попросив її грати, вона без ва-

ганя згодилась... А може вона... може вона мене кохає? Що я для неї розумніший від усіх її прихвостнів, то се видко. Але-ж може се почуте ще й далі йде, може воно і є коханє? Тоді... О, тоді я міг би мати хвилину щастя сьогодні і — не мав її... На що я пішов? Чому я й не попрощав ся як слід? Чому я не пішов туди, куди вона пішла? — і почуте якогось каяття запанувало в душі. Йому дуже, не по людському захотіло ся щастя, щастя пекельного, хоч би воно було куплене ціною жертви, хоч би самому прийшлося бути тією жертвою.

І він, піддаючись своєму бажаню, сій жадобі, хотів уже повернутись і бігти назад, дзвонити, стукати, кричати, поки не відчинять йому, поки не дадуть йому крихти, крапельни його щастя — як нараз зупинив ся. Знайомий, дуже знайомий голос крикнув „Stop“; побіч з студентом став якийсь-то фякр і в ньому Річенко побачив її, Віру Павлівну, з якимсь-то сухорлявим нечистим паничком, що вив ся мов змія коло своєї дами.

— Ей ви, Миколай Іванович! Хочете зо мною їхати? Хочете? Не дивіть ся на сього мого товариша — я його можу прогнати задля вас.

Річенко стояв стовпом, а вона нетерпляче казала далі:

— Та ну-ж бо, рішайте швидче! Тільки кажу вам наперед: я буду жорстока сьогодні. Ви... ну, та се потім... Так що-ж: їдемо чи ні? А, правда, у вас грошей нема...

Річенко глянув округ себе і зобачив, що стоїть самісінько біля своїх воріт; несамовито скрикнувши: „Їдемо! Я зараз!“ — він кинув ся до своєї кімнати, взяв відомі пять карбованців і в якимсь божевілю, розмахуючи банкнотом, кричав: „Ось! Ось!“...

Віра Павлівна, побачивши його, крикнула: „Є? Ну, то й гаразд! Так ви, monsieur, прошу, уступіть своє місце панови Ікс, а з вами ще колись проїдемося“. — Панич, ростягуючи рота, солодко говорив: „Я є рабом бажань моєї дами, моєї цариці“.

Тимчасом Річенко сів у фякра, а Віра Павлівна, взявши його руку, роздивлялась на ціну банкнота. Нespo-

дівано, розреготавшись якимсь злим сухим сьміхом, вона скрикнула:

— Тільки се! Ну, не далеко-ж ви з сими грішми заїхали-б! Се от одному Семенови на чай мало. Правда, Семене? — звернулась вона до візника. Той, мабуть усьміхнувшись, промовив: „А, правда, правда, Віра Павлівно; я вже вашу душеньку потішу“ і, скрикнувши: „Е-ей, бережись!“ — він лягнув віжками.

Фякр поніс ся кудись вперед, а Річенко сидів, мов приголомшений. Але Віра Павлівна, взявши його за руку, вже весело казала:

— Та ну бо, не журіть ся! Я вас буду частувати! В мене гроші є: вони мені легко достають ся. Ех ви! Я-ж наперед вам казала, що буду сьогодні жорстокою, бо ви примусили мене... ну, та то нехай колись. А ви першого-ж нападу не видержали. А то лицар!

Тимчасом фякер ніс ся кудись у темряву; іноді ляскала підкова об підкову, фякр підскакував на вибоїнах, і Семен, гнівно покрикуючи, ляскав віжками. Ось уже головні улиці по заду; побіч тепер розстиляеть ся темний-темний майдан з якимись невеличкими будівлями на ньому. Семен уже не кричить, бо нема на кого, і тільки кінь фіркає та плюскають гумові колеса в калюжах та ямках.

Нараз із середини майдану, немов з темної якої ями, роздав ся довгий протяжний жіночий крик; немов кого придавили, і нещасна жертва кричить не надіючись на поміч, а просто тому, що не можна більше терпіти. Уже замовк крик, уже знову тільки грудки болота розлітають ся від коліс, а Річенкови все гуде він в ухах, мов стоїть там, і все рве душу своїм стогнучим плачем... Тут Віра Павлівна промовила:

— А що, Миколай Іванович! Може років через пять, а багато-багато як через десять, і я буду оттут кричати. Тоді ви, бідні та сухі і ситі людці, і не подивитесь на мене: гидко вам буде... Так дайте-ж хоч тепер я доволі насьмію ся і накепкую ся над вами, щоб хоч сказати було що! Ех! Живи поки живеть ся! Правда, Семене?

— А правда, правда! Кажуть: їж, поки рот сьвіж, зів'яне — ніхто не загляне.

— Так, так, мій філософе! А ви, Миколай Іванович, про мене не турбуйтеся: я собі грошенят поназбираю з вас дурних і буду собі жити, не журитись. Сама відкрию модний магазин... Ну, ну, не буду, не буду... Сховаю свій цинізм до „Ельдорадо“... Ну, Семене, піддай!

І Семен „піддав“. Духом доїхали вони до заміського веселого шинку з окремими кабінетами, що звав ся „Ельдорадо“. Тут, річ відома, молодіж прогулювала батьківські та материнські гроші; тут в одну ніч, дякуючи помочи десятків співачок, танцюр і циганок, що держались тут, минали ся такі гроші, що хлібороба в жар кинули-б при одному їх названю. Сам господар сих веселих палат, бувший льокай в сьому-ж самому „заведеню“, вийшов у „люди“ лише тоді, як обікрив одного купчика, що заснув тут же в комнаті; а тепер сей пан господар їздить „на гумах“, і сам губернатор стискає йому ручку.

Віра Павлівна, як своя, пішла прямісінько до одного з кабінетів, крикнувши на ходу комусь: „Bon soir, mon chère comte“; митець-Татарин вислухав мену вечері і стрімголов полетів до кухні, а Віра Павлівна, увійшовши тимчасом у кабінет, роздягалась. На ній було вже не те просте плаття, а шовкове, пишне, що закривало лише половину тіла; вона розвалилась на софі, чекаючи вечері, а Річенко стояв біля порога все у своїм зимовім пальто, котре брудною плямою здавалось на розкішній обетанові.

— Та щож ви не роздягаєтесь? — не видержала Віра Павлівна. — Ой який же ви чудний в сьому плехенькому балахоні. Ну, от тепер сідайте тут, — і вона показала йому місце біля своїх ніг. Він притягнув низенький пуф і сів, задуманий, на показаному місци, ніби чекаючи, що то буде далі.

— Можна вам ноги положити на коліна? — спитала вона, — а то так невігідно мені, — і, не дожидаючи відповіді, вона положила свої ніжки в рожевих ажурних панчішках йому на коліна. А Річенко, немов не чуючи сього, дивив ся кудись-то у просторонь.

— Щож ви, милий чернечуку, мовчите? Я тепер почувую дуже велику прихильність до вас. Знаєте що? Дайте мені слово, що не будете ходити в церкву цілий рік —

і тоді просіть у мене чого хочете, чого хочете. Дивуєтесь може, чому мені така фантазія прийшла у голову? Ну, дивуйтесь собі скільки хочеть ся, а тільки виконайте мою просьбу! Один же рік, один маленький рочок, а потім знову щоденним постом та молитвою заслужите собі царство небесне. Та щож бо, не будете каятись! Я таким дурманом обпою вас в сю темну осінню ніч, що ви на другий рік і самі не підете. А мене буде дуже радувати моя роля злого демона-скусителя. Ви знаєте: образ жінки — се сама відповідна форма задля сатани, бо ми не більше-ж, як сосуд диявольський: так нас звали колись. Ну, щож: згоджуєтесь?

Річенко мовчав.

— Ех, ви! Кісіль молочний! Якби на вашому місці був Француз, то він за змогу оттак сидіти, як ви сидите, віддав би душу. Хиба часто вам приходиться бачити таку ніженьку, хиба часто, питаю? А таку руку, — і вона, трохи піднявшись на софі піднесла свою руку йому до губів.

Але Річенко не поворухнувся; він сидів як приголомшений, і видко було, що почуття його всі притуплені, бо якась думка сверлить йому мозок, але він ніяк її не впіймає, ніяк не ухопить. А Віра Павлівна все балакає:

— Ви мене образили, — сказала вона, знімаючи ноги з його колін і знов прилягаючи на софу... Навіть руки не захотіли поцілувати. Ех, ви!... Вам у монастир би швидче! Тепер мені жаль. Ви красше зробили-б, коли-б відмовились їхати зо мною і zostались би спочивати на лоні своєї білявої Гретхен...

З мукою якоюсь, тихо-тихо промовив Річенко:

— Остатні пять рублів! Остатні... І ані найменшого докору, ані найменшого слова...

Мова відживила його; він говорив далі:

— Так, Гретхен, сказали ви... Але тільки не Гретхен пуста і наївна, а розумна, з дивною силою характеру жінка... Вам, що зросли, або коли не зросли, так хоч живете серед підлих підлягань своїм власним порокам; вам, що поставили собі завданем — не мати перегородок перед своїм „я хочу“; вам, кажу, не зрозуміти всеї величної жертви її. — Прощайте! — сказав Річенко, встаючи. —

Я піду до неї, до своєї Гретхен... Не жите для своїх забаганок, не сито і п'яно проведені ночі чекають нас, а тиха праця, праця до кінця... А за нею тільки і зосталась правда на сьвітї. Прощайте!...

— А за мною нема хиба ані крихітки правди? — спитала Віра Павлівна. Але се була не та ранішна Віра Павлівна; се не та, що дивилась так глумливо на людей і не хотїла їм показати хоч маленької своєї рани душі; се не та висока, струнка і огрядна, тільки низенька якась, ніби зморщена істота, котра з палаючим болем, розкривши перед чоловіком всю свою страшенну хворобу, чекає на відповідь...

І Річенко почув жаль у серцю... Хотїлось йому, по молодости, зараз кинутись до неї, зараз розпочати ліченє; страшно йому здалось піти зараз звідси, з сього місця безумних радощів і дурноти і залишити її тут, на поталу лихому. Але нараз гадка, що все те може навіяно хвилиною на неї, і потім навіть певність у сьому, відразу повернули його...

Так часто буває з ними, з сими милосерними людьми...

— Прощайте! — сказав Річенко і взяв її за руку. — І слухайте, Віра Павлівно! Коли захочеть ся вам побачити душу чоловічу, коли вам захочеть ся хоч раз у рік розумної бесїди, тихого запашного вечера — приїзжайте без сумніву до нас, приїзжайте! — І він скорою ходою, надїваючи пальто, пішов із комнати, і не оглянувшись, коли почув за собою щось похоче на тихе риданє...

Коли він добіг до свого дому, далеко вже перейшло за північ. Комната його була відчинена і вітер набризкав на долівку води, лампа горїла, осьвічуючи вбогу обстанову, ліжка і на нїм худе тіло, біляву головоньку з розпущеним волосєм. Річенко у нестямі прискочив і припав до ліжка, обнімав свою кохану, називав що найласкавішими йменами, але вона все тремтіла, і чутно було, як цокотїли її зуби. Микола післав дверника за лікарем, затопив піч, уложив Любу як міг красше на постелю і сам сїв біля неї. Вона не повертала й голови і все тремтіла,

хоч на ній було все, що найшлося теплого в комнаті. Вона не вірила йому, вона не вірила...

Прийшов лікар, щось то дав, але поставити правдивої діагнози не зміг; сказав, що аж завтра можна буде пізнати недугу по признаках...

Усю довгу-довгу осінню ніч Річенко не спав, сидючи коло хорої. Ранком знов прийшов лікар, сказав, що у хорої горячка і, порадивши Миколі везти недужу в больницу, вийшов геть. А коли сонце, розігнавши хмари, глянуло в низеньке вікно Річенкової комнати, воно бачило Миколу, як стояв на колінах, уткнувши голову в покривало, і чогось плакав, а Люба, лежачи навznak, дивилась своїми великими очима кудись далеко-далеко у верх. На оченятках її блищала сльоза, одна рука по тиху перебирала шовкове Миколіне волосся, а уста ледве чутно шепотіли: „Блудний син! Блудний син!...“

В ПОЕЗИЙ ЛЕСІ УКРАЇНКИ.

І. На спомин І. Котляревського.

В кожного люду, у кожній країві
живе такий спогад, що в його в давнині
були золоті віки,
як пісня і слово були у шанобі
в міцних сього світа і в ясній оздобі
складались поетам вінки.

За пишні хрїї, величні оди
король слав поетам-сьпівцям нагороди,
він славу їх мав у руці;
за станси ввічливі, гучні мадриґали
вродливиці теж нагороду давали,
не знали погорди сьпівці.

І що найпишнійшії дами в притворних
вдавали на сцені субреток моторних,
щоб слави і втіхи зажить;
сама королева здіймала корону,
спускалась до долу з найвисшого трону
поетовій мрії служити.

Богам були рівні сьпівці лавреати
 і гордо носили коштовні шати
     у панським магнатським гурті;
 цьвіли в них і лаври і квіти барвисті
 і навіть терні їх були позлогисті,
     кайдани — і ті золоті!

Так... в кожній країні є спогади раю!
 Нема тільки в тебе їх, рідний мій краю!
     Були й за гетьманів сьпівці;
 в них деякі вічні сьпіви зложили,
 а як їх наймення? і де їх могили,
     щоб скласти хоч пісні вінці?

Цурались вони кучерявої хрїї
 і вабили очі їм иньшїї мрїї,
     не вів до палацу їх шлях:
 не оди складали, а думи народу,
 не в стансах прославили милої вроду,
     а в тяжких, журливих піснях...

Ті вічні пісні, ті єдинї спадки
 взяли собі другі поети нащадки
     і батьківським шляхом пішли;
 ніхто їх не брав під свою оборону,
 ніхто не спускав ся з найвисшого трону,
     щоб їм уділяти хвали.

Чоло не вінчали лавровї віти,
 тернів не скрашали ні злого ні квіти,
     страждали сьпівці в самотї;
 на них не сияли жупани-лудани,
 коли-ж на руках їх давонили кайдани,
     то вже не були золотї...*)

---

*) Сю поезию Л. Українки деклямував М. Старицький на сьвятї Котляревського в Києві 26-ого грудня 1898 р.

II. У пустині.

Сказав Господь: „Мені належить помста!
Той, хто не вірить у дива Господні,
не вартий бачить їх. Поки не згине
остатній з вас, отруєних зневірем,
не ввійде мій народ в обітовану землю.“

Так говорив Господь через свого пророка
і слово божє лунало сумно
серед пустині. Потім наш пророк
зійшов на гору, щоб здалека глянуть
на ту недосягну обітовану землю,
і більше не вернув ся. Ми самі
зостали ся у сій німій пустині.
Тепер куди? На схід? на захід сонця?
На північ? на полудень? Все одно!
Лягти-б отут, на сей пісок горячий
і ждати, поки вихор налетить
та нам насиле золоту могилу.
Але дітей, маленьких немовлят,
їх тільки шкода! Чи на те вродились,
аби у сповитку пізнати голод, спрагу
і смертю марною загинути в пустині?
Ми підемо пісками навманя,
приспавши в серці гадину зневіря,
відважно дивлячись дочасній смерті в очи.
Чого боятись нам? Палив нам душу жаль,
точивсь по людях, мов лиха зараза,
і серце розтинав, мов острій меч.

Умер пророк — на нас мов грім ударив!
Замість проводаря восталась тільки мрія,
далека наче марєво в пустині.
Тепер ми вже не боїмо ся кари,
бо гіршої над ту, що знаєм ми,
сам грізний Бог Адонаї не має!

Ходім! Ачей се гіркеє страждання
нащадкам нашим скоротить дорогу
до ясної і певної мети.

9-ого вересня 1898.

III. Весна зимова.

Тихо і тепло, так наче і справді весна. Небо неначе спалахує часом від місяця ясного сьвітла. Мінять ся білі хмари то сріблом, то золотом. Ледве на місяць наплине прозора хмара, коло на ній засіяє, мов óдсьвіт далекий веселки. Зорі між дрібними хмарами наче таночки заводять.

Сніг на верхівлі узгір'я блищить так яскраво, що видаєть ся не раз мені, ніби займають ся раптом огні вартові. Матовим сріблом біліють дахи на будинках, тіни різкі вирізняють всі мури, балкони, тонкі балюстради, а кипариси між ними здають ся високими вежами замків. Листє широке магнолій, важке, нерухоме, кованим сріблом здаєть ся; тїнь фантастична латаній лягла на блискучий поміст мармуровий; лаври стоять зачаровані, жаден листок не тремтить.

Тихо в садку, тихо в місті, бо пізна година; вже й на горі у будинках огнів не багато зостало ся золотом червоним горіти. Тихо... Тільки потік невидимий гірський як млинове коло шумить та відзиваєть ся пісня десь, ледве лунає. Часом по улиці люде проходять, безгучно, мов тіни. Море далеко леліє так ніжно, як мрія; легкі тумани серпанками сонні долини вкривають.

Тихо і тепло... і сон не бере і робота не йде! Вабить се місячне сьвітло і ся несподівана люба весна. Я похожаю по свому балконі, що довгий, високий, немов той чердак корабельний. Видко мені звідти ціле півкрузе узгір'я і неба широкий намет і далеке море; звідти легче й думкам розлітатись „по всіх країнах...“

Довго я там похожала, а мрії та думи снувались, мов на колóвроті прядиво тонке: порветь ся тай знову прядеть ся. Часто літали думки мої в сторону рідну, що оповита в сніги та окована льодом лежить там, за горами сими. Іншії гори згадались мені, улиці інші й будинки, тільки сей самий ясний місяченько осьвічує їх в сю хвилину. Хто там спить, хто не спить? у кого в вікні видно сьвітло?...

Раптом чогось я згадала велику, понуру будову, брами з важкими замками, сторожу й високу ограду, а за огорою... вас, мій

товаришу бідний, у клітці тюремній. Що, коли ви не спите в сю хвилину? Що, коли місяць крізь ґрати осьвічує стіни порожні сьвітлом холодним і жаским? Ви може в вікно подивились, може вам видко при місяцю місто, і улиці, й гори... Сон не бере і робота не йде! а ніч така ясна і — довга...

Раптом ввійшла я в балькону і двері засунула міцно. Тяжко чогось мені стало в тому чарівному садочку, місячне сьвітло докором заглянуло в серце, зорі чогось затремтіли і небо стемніло. Може туман застелив... Може погляд у мене змінив ся...

Ялта, 24-ого січня 1898.

Легальний до дна душі.

Оповіданє

Василя Кравченка.

Я дуже люблю вести денника, але коли їдеш у дорозі, то не можна-ж відразу писати про те, що зараз вразило тебе, і от у мене є папірки, де я завсіди пишу свої ревізії по почтових конторах, куди мене посилають як урядника при начальнику почт.

То ревізії свої пишеш на-чорно в одного боку паперків, а при кінці записуєш собі на памятку все те, що вражає тебе, а вже в того дома, як маєш вільний час, вложиш усе так, щоб воно було „до людей“.

Ой лишенько, скільки вчора ті папірки принесли мені страху !...

Почну з кінця... Аж і досі трусюсь... Учора я мав сідати у поїзд на Здибинецькому двірці; туди я приїхав одягнений поверх усього у кирею з відлогою; але у ній душно, так я скинув її а востав ся у сірій решетилівській шапці та в кожущку покритому сіренькою черкасиною — він трохи похожий на козачинку.

У невеличкій кімнаті другої класи Здибинецького двірця крім мене не було нікого.

Я раз пройшов ся по кімнаті, вдруге... Подивив ся на графин з водою у кутку, свої речі оглянув. Далі несподівано позирнув у зеркало і — ось тобі! чорні дов-

жезні вуса у низ тирчать, а погляд суворий. Козак, зовсім козак!... Якась панночка, навіть гарненька, визирнула з жіноцького покою, що тут же біля другої кляси. Панночка скинула на мене очи:

— „Еге, міркую собі, цікавий я“!... Знов до зеркала, шапку красше настобурчив — у боки взяв ся — бравий козак тай годі!

Ходжу по хаті, радію — щасливий більш усього тим, що до козака подібний! І мрії мої десь далеко до Дніпра полинули. Вже я на воронім коні виграваю, озираюсь на миле товариство. Спочатку тримаюсь компанії, їду посередині. А там я (думка моя) майнула до панночки, що так довго чекає мене у величезному батьківському палаці, сидючи біля віконця! То вже я кинув усіх, мій кінь поніс мене! Несе й несе. Він уже давно чує — моя душа йому підказує, що до нашого війська „Турки-Татари наступають“. Я вірвав ся у саму середину ворожого війська, гачу мечем і гатьта і вісьта!... Усіх на капусту січу!... Ось тобі оден невірний ворог збив підо мною коня. Я липнув очима, біля мене моя любя панночка. Її чудові оченята проливають гіркі сльози, вона боїть ся, щоб я не вмер. О Боже єдиний, ті сльози падають на мої рани, на моє тіло порубане, постріляне. Ось прилетіли ангели з неба, вони беруть мою душу своїми маленькими рученятами, несуть генген, високо, туди аж до Бога, бо на сій грішній землі щасливіших хвилин для мене не буде...

Щось рипнуло — се друга панночка з жіноцького покою висунула голову, скинула очима на годинник, що на стїні... Ся панночка вже трохи поганійша від першої; в сеї ніс задертий до гори, а про те вона також зирнула на мене. „Певно, тепер я жвавійший!“ — шпигонула нова мрія, і я знов зиркнув до зеркала. „Коли-б не вид, що тепер троха втомлений, то звичайно, був би кращий“... І знов ходжу, кручу вуса.

Тут мрії мої якось нагло повернулись назад: почав пригадувати, що бачив, що мусїло вразити мене сьогодні від ранку. То отсе згадаю щось дуже сьмішне, осьміхнусь до себе-ж, а іноді, то аж зарегочу ся, як то, мовляв, воно хитро вийде, коли почати все те записувати! Та щоб не

забути — зараз-же у папірок і запишу. Запишу і знов регочу ся — так мені, бачте, весело, бо вже занадто гарно !...

У салі крім мене вже знов нема нікого, бо панни пішли собі до своєї кімнати. Але саме, як я радіючи сьміяв ся над папірками, з третьої кляси височенний жандарм зирк на мене !...

В одній хвилині я зістроїв дуже розумну міну: почав перекидати папірки, найшов те місце, де пишу цифри, де мої ревізії, і безпечно почав собі ніби то щось числити... Жандарм постеріг — то було в мене якесь писане рядками, а то — нараз хочу показати щось иньше — обдурюю його. Він бачить, що я обдурюю його і я бачу, що я обдурюю його.

Ось він заховав ся за двері. Крихітку я там собі переминав ся, доки жандарм сидів у серці, а далі вже як виліз він звідти, знов душа моя щось згадала, знов щось сьмішне прийшло на думку, ще цікавійшу річ записав у папірки, регочу ся, радію! А тут жандарм — зирк! Помітив мене вже страшнішим поглядом! У мене щось порвалось у середині. Та про те не даюсь. Хутенько схопив ся, ще раз переглянув цифри на своїх папірках, ходжу по кімнаті, числю і знов мені байдуже до того, що десь там є якийсь то жандарм...

Спочатку блукав я віддалеки, аж наближив ся так, що жандарм очевидячки бачив, як я найбільше цікавлю ся числами.

Той байдужно, косим поглядом, пересунув ся попри мене. Йому теж до жадної людини у сьвіті нема діла; його погляд перейшов на розклад поїздів, на оголошени ріжних фірм, на ікону. Він відійшов від дверей і посунув ся між людей третьої кляси.

Щось собі мугичучи під носом вийшов і я з другої кляси. На, мов, дивись, яка я легальна людина! Ось я підійду, поздоровкаюсь з буфетницею. Хоч вона й колишня моя знайома, про те досі ніколи з нею не здоровкав ся за руку; аж тепер нехай бачить, що ми собі приятелі. Коли є охота, на, розпитуй ся у неї про мене...

— Що се ви, пані, романси читаєте? — питаю.

— А що-ж! — відповіла вона.

Справді, жандарм хоч і далеко десь був, але позирнув на мене, поглянув на паню...

Знов іду до другої кляси, ношу свої папірки з цифрами, числю і ніби то ненароком заглядаю до інших папірків, де понаписувано рядками, а се мені потрібно на те, що рахунки мої тоді дійдуть до ладу, коли візьму там, у рядках те, що мені потрібно для рахунку... Про те — морока тай годі! Вибачте, люде добрі, нічого не второпую, мої рахунки ні на що!... Так, так! дай-но, сяду я за цього столика, буду все числити, все числити! Жандарм заирне, а я все буду числити... От тоді то й запевнишся, що я не шпiон... я службу справляю таку-ж як і твоя...

Очи метнулись до зеркала. Вже шапка моя геть зовсім похнюпилась, лівий вус збився в клоччя, а все обличчя таке, що от мов я тільки що з домовини підвівся. Сиджу, нічого не числю, хоч папірки мої на столі, а моя права рука з олівцем над ними. А ось я закований у кайданах, у ланцюгах, мене женуть на Сибір, а жінка плаче, її не пускають до мене. А старшенький хлопчик мій, Дениско, кричить: „Тату, тату, і я з тобою піду!“... Воно рветься до мене, його Москаль відіпхнув і — геть шкереберть полетіла сердешна дитина!...

А я?!... В мене руки сковані, я нічого тепер не варт...

Ой леленьки, який той Сибір великий! Коли-б ви хоч заглянули! А там, у Нерчинську, під землею прикують до тачки... на віки прикують... А може там дадуть мені паперу? Я ніби листа напишу до дружини, справді-же лист листом, а крім того потрошки своєї мрії, питання всякі буду туди записувати... Про каторгу?... Ні, про що не візьмись, а писать, брате, не буде що! Достоевський так гарно її відмалював... Почнеш про Соколинний Острів — Короленко не згірш Достоевського описав... Ні, я не так, я...

Стук, стук підковами по підлозі... Жандарм прямує до столика, що в ньому замкнена книга скарг...

Я над папірками, несамовито працюю над числами, хоч мізинець лівої тримаю у тому місці, де є памятки моїх мрій. От — міркую собі — і мізинець мій ось де

лежить, а ти нічого не бачиш! Ось тобі дулю, з'їж її! Нічого, серце, не зміркуєш, я кришку хитріщий від тебе!...

Жандарм ані зморгне. Йому жадного діла до мене нема. Хоч би тобі оком мене зачіпив. Прямуючи до столика перехрестив ся до ікони, знявши свою шапку з султаном, далі поставив її на столику; стоячи до мене спиною відімкнув шухлядку, дістав якісь папери, роздивляється ся.

Ой лишечко-ж моє, зняв шапку! А я — в шапці! І шапка моя миттю злетіла з голови і лице в мене таке гарне, богомільне, таке патріотичне! По що-ж се я зняв шапку? Москаль обернеть ся, побачить, що я без шапки, зняв її тоді, як він того захотів, думати-ме, що я його боюсь! Ні, я знов надіну. Він вийде, тоді я зніму, буду чухатись, неначе мене що у голову вкусило. От і вийде: шапку я зняв — до мене не присікуй ся; але зняв тому, що мені було треба. А тебе не боюсь! Саме надіваю шапку, а жандарм зирк на мене зпід рукава своєї шинелі. Я несамовито зачухав ся й дуже, дуже насунув ту прокляту шапку і знов байдуже мені, службу справляю своїми числами.

Жандарм вийшов, я поважно підвів ся, підійшов до дверей. Серджусь: щось праця моя в папірках виходить неодоладна. Та все зпід лоба пасу жандарма. А йому до мене і гадки немає.

Ось уже з тими папірками я знов сідаю за стіл проти зеркала. Еге, краще я так зроблю: покину сі папірки на столі, сам вийду на перон, там буду бавитись, нехай жандарм зазирає в мої папірки; в них він нічого не знайде; проте нехай бачить, що я легальна людина, що в мене й гадки не має порушити підвалини держави. І тут же знов мій погляд у зеркалі... О нене, розшолонав! Уся моя постать, мої вуса, обличчя, моя шапка, мій кожущок — були геть чисто вкраїнські, сепаратистичні! Я вилетів між люди, туди, де був жандарм. Там уже давно я помітив двох сторожів. Вони кілька літ мало не що дня носили до двірця мої речі, тоді ще, як я жив у Здибинцях. Вони служать на двірці. Вони добре знають мене. І на що сьогодні я сам двигав свої речі? Гривеника шкода було людям дати? Ні за понюх табаки можна пропасти!

Я раптом підійшов до сторожів, осьміхнув ся до них, вони осьміхнулись до мене, пізнали. Вони мене й давно пізнали, та не осьмілювались забалакати, а я гордував. О мої любі спасителі!

— А що, люде добрі, як ся маєте?

При сьому-ж я зирк на жандарма. Дивись, мов, сі люди те-ж мене знають як легальну людину.

— Спасибі, пане! Ми нічого, а як ви там?

— Я живу розкішно — дуже розкішно живу — ївджу від одної контори до другої, прогони беру аж на трое коней.

Тай знов позирнув на жандарма, що-б він почув, що я не аби що...

— Панове, будьте ласкаві, як підійде поїзд, хто небудь з вас візьміть мої речі, внесіть їх до вагона другої кляси!

Жандарм чує, а вдає, що не чує.

— Добре — відказали ті разом.

Трохи згодом.

— А сьогоня я був у Здибинцях, на почті, бачив там вас — сказав один сторож. — Що се ви, до нас на ревізію приїздили?...

— Ет, то я так собі... Начальство послало.

Я вже помітив. Жандарм відразу скарючив ся! Тепер уже мої папірки десь далеко, далеко в кишені і муляють там. Проте яке мені діло до папірків! Хиба не бачите, як весело навкруги, як сонечко позирає з-за хмари, як радісно свище паровіз, що тягне нашого поїзда. Як увесь поїзд радіє, що стане у Здибинцях! А в вагоні другої кляси, коли я увійшов туди, підполковник знайомий — їх полк стояв у Здибинцях, ще як я в тому-ж місточку був за почмайстра.

Сяду біля підполковника. Почуваю, тепер ніхто не зачепить мене, жаден жандарм мені не страшний...

— Здоровенькі були, пане полковнику!

— Здоровенькі, здоровенькі! А, як ся маєте?

— Та, кажу, нічого, хвала Богу.

— О, честь нашому поїзду, жандарм їде — сказав підполковник, перш за мене побачивши жандарма.

У мене все нутро перевернуло ся.

— Яка-ж тут честь? — сказав я байдуже — по всіх поїздах ходять жандарми.

— Ні, сього не кажіть. А вже коли жандарм заглядає до вагона, то се — честь, се щось є — запевняє підполковник.

Се він за мною слідить! Він не чув моєї балачки в сторожах. Він хоче краще роздивитись на мене, що я за один, куди я взяв білета? Се вже йому відомо, що я один перегін їду — він у касі спитав ся. Він ударить телеграму до стачії Брудної, там я встану, там слідити-муть за мною... О, пропала моя нещасна доленька! Душа моя у клубочок зобгалась, про те баньки на жандарма вилушпив що є сили: „На — мов — дивись, ні краплі тебе не боюсь!“

Підполковник щось говорить про полк, про товаришів, про те, як хутко він буде командувати окремим баталіоном, як то гарно бути самостійним начальником... Жандарма давно вже нема, очі-ж мої вилуплені, а про те я нічого не чую, не бачу — жандарм сидить у мені. У вагоні духота, скинув би кожуха — коли-ж під сподом у мене пальтишко казьонного крою, на ньому поперечні пагони, що їх нам так недавно пожалували; на тих пагонах по одній стрічечці, — се виходить: титулярний совітник. Коли-ж справді вже другий рік ось минає, як я колежський асесор! Підполковник побачить те, що я й досі обер-офіцер, він не з тим поважанєм балакати-ме зо мною, як то належить ся зі штаб-офіцером. Сей підполковник дуже поважає чини. Особливо таке порівнанє: він підполковник, а я майор! У него три зірки, у мене — дві. Але у обох по дві стрічечки.

Та мені-ж легко порадити: одів штаб-офіцерські пагони, не нашивай на них зірок, от тоді й полковник! Адже в мене й должность полковницька. Виходить теє, що я навіть старше за сього підполковника. От, як би він знав!

І дурний же я! Адже мені й жінка радила: „Купи, каже, в двома стрічечками, та без зірок — так же носять декотрі з твоїх колетів“... А справді, на иньшому й чина

нема жадного, про те, диви ся, пагони носить. Ні, таки й давно я помічав, що моя жінка — розумна людина, а я... Що я?... Ет, так собі, ганчірка... Еге, кожде буде ганчіркою, як діти обсіли, а жалуванне яке у почтових чиновників! Купиш пагони — діти не ївши сидіти-муть.

Так собі міркую, а жарота вже душить. Підполковник перекладає свої речи, а далі до мене:

— Чи чули, офіцер наш Хотовиця вмер?

— Не чув. Він мені зовсім не відомий.

— Правда, як ми стояли у Здибинцях, його ще в нашому полку не було. Нічого собі офіцер, тільки на зріст невеличкий. Кажуть люди, що щастє в грошах. Хотовицький одібрав наслідство 150 тисяч карбованців — се раз, а вдруге ще 45 тисяч, і не покористувавсь ними, вмер. От щастє його братови, теж мав своїх 150 тисяч, а ще й ті собі забере, бо більше в них нікого нема в рідні.

— Ой, душно — кажу. А в мріях: Душно, се так, але що мені шкодило зняти кожуха саме тоді, як жандарм був тут? Він би побачив мої блискучі гудзи, мої пагони, відразу не чіпав би мене, подумав би, що я їджу потайці, що моя служба така, у котрій потайці треба їздити.

— А вчора вранці приходимо на панахиду до Хотовицького, дивлюсь: іно я, командир полку, полковий адютант та поручник Гаршин — більш ні душі. Я й кажу до полковника: „Якось воно, полковнику, не доладно. Ніби-б то офіцер умер і вчення через теж сьогодні нема в нас. У полку сімдесят офіцерів, а нас прийшло тільки чотирьох“.

Третій дзвінок, поїзд зараз буде рушати, бо кондуктор зацьвірінькав, гудок з паровозу обізвав ся до него. Я хутко скидаю кожуха, раптом забуваю про підполковника, вибігаю до ганочка, що при вагоні... Відчиняю двері, вони не дають ся, а поїзд починає сунутись. Я з злістю відпер їх... Шукаю очима жандарма, хочу, щоб він побачив мене з моїми гудзами, пагонами, без шапки, який, мов, я гарний чиновник!

Жандарм ось тобі й недалечко стоїть, але йому нема жадного діла до мене; він балакає з кимсь, що сидить

уже у вагоні. Той, з ким він говорив, від'їхав, він їде з нами... Ось тепер певне жандарм поверне на мене свої очі — міркую собі, але-ж, на́ тобі, вже з начальником стациї забалакавсь, що на платформі стоїть! Я кашлянув раз, у друге. Той веде таку пильну розмову, що пильніщої не може й бути. Я вже кого-небудь знайомого шукаю очима на пероні, щоб до него заговорити, щоб дуже, дуже йому крикнути, яко до щирого приятеля, до друзяки. А тут же й жандарм почує, на мене погляне. На пероні жадної знайомої людини!... Я так, на вітер крикнув:

— Гей!

Хто був у кінці перона, всяке зирнуло на мене. А жандарм уже десь далеко, він дбає про иньші питання. Він зараз подасть телеграму до стациї Брудної... Там невідмінно висліджувати-муть мене...

— Ну, а полковник прийшов до канцелярії, зараз-же настрочив приказ, дав відлітографувати, розіслали по ротах — читаю: геть усе чисто так само написано, як я йому кавав... Уся моя мова.

— Справді — кажу — полковник якийсь у вас кумедний, сам не додумав ся до того, щоб написати якогось там приказу. У вас позичав.

— Отсе зустрінеш його, він зараз же провадить свої мрії про те, який сьогодні має приказ видавати, кого має вилаяти у ньому за погане вчення, то-що. Я слухаю, бачу: не своє провадить, хтось вивчив; починаю говорити, думку його поверну на свій лад — уже він згодив ся, йде писати приказ по мойому. То се полковник після мене часом по дорозі ще когось здибає, балакає з ним так грізно, що аж страшно дивитись. Але душа моя почуває, що буде. Знов біжу навперейми полковникови, ненароком здибаюсь з ним, скажу своє, а той уже провадить иньші речи. Бий ся, виправляй на ново! Морока тай годі!

— Так — міркую я собі — я тут на Здибинецькому двірці був у кожушку, жандарм бачив мене у йому, а там як під'їзджати-мем до Брудного, кирею одягну, нехай пізнають... Чорта пухлого вони мене впізнають!...

— Бувають часи, полковник нікого не здибає, хто-б навчив його, як що зробити, бо він що хвилини потребує

поради; то отсе й дивиш ся, ранком вийшов він зі свого намету, похнюпив голову, блукає по лаґерях наче муха в осени, шукає свого пристановиська.

— І як воно хитро виходить, що вставати-му я у Брудному. Адже там знайомий жандарм, Сарута на прізвисько. Я-ж з ним колись балакав, з своїм дочиненєм обертав ся. Ми собі тоді так щиро балакали! Як то гарно, коли не гордуєш, коли й з простою людиною говориш по людськи! Я невідмінно осьміхнусь до нього, за руку поздоровкаюсь, як приятель. Адже то нічого, що я такий чиновник, усе одно як ніби-б то офіцер. А хіба-ж у мене на лобі написано, що я офіцер? Та ще може він і зовсім забув про мене? Здивує ся, але я скажу: Добродію Саруто, пам'ятаєте, торік я просив вас тут розшукати мої речі, що залізниця кудись заслала. Дякую, дякую, я їх відібрав усі цілі, спасибі за те, що попідкувались.

— А Петренка у підполковники призвели. Кирпа з жінкою розійшов ся. Та ще добре, що тим часом я є при полку, а то з нашим полковником горя набрались би — розповідає балакучий підполковник.

Гальма заскреготала. У вагоні носильщик.

— Беріть, серце, річи — кажу я похапцем, боячись, щоб він не пішов далі. Той хапає мої клунки; сам я вже давно у киреї. Носильщикови не зручно разом нести аж три великі мої пакунки; беру сам одного, він — два. Ще поїзд не зупинив ся як слід, а я першим вискакую, не дослухавши кінця мови підполковника, не попрощавшись навіть з ним.

Сі два жандарми, вони далеко стоять на пероні... А деж мій знайомий Сарута? Якось його не видно між ним... А сі? Вони своїми очима блимають усюди, вони все бачуть. Вони такі великі! В них така сила тих медалів! Я побіжу, відверну своє лице, щоб жаден з них мене не побачив, щоб не впізнали мене!

— Пане, вам у Гнилице? — засапавшись кричить до мене носильщик.

— Ні, голубе, за мною тут є почта.

— А ви пішли у той відділ, що з його у Гнилице...

Біжу назад. Піт у три ряди ллеть ся. Ось тобі один жандарм кинув на мене одним оком...

— Чого він чіпляєть ся, люде добрі, я легальна людина! — хочу крикнути.

Жандарм задивив ся кудись. Ось тобі двері до другої кляси, я — ниць туди! Носильщик мало не впаде, не поспіє.

— Ой серце, коли-б хутчій, бо спізню ся!

— Зараз, зараз, пане!

— Хмелинецька почта! — гукнув я.

Під'їхала почта.

— Хведоре, серце! То се ти? — радію я, побачивши знайомого фурмана.

А що, як жандарм помітить біля мене носильщика?

— Натє вам, голубе, за труди! Хутчій ідїть до поїзду, там ще щось заробите, — кажу я любенько до носильщика.

— Торкай, та хутчій, буде на чарку!

Ет, чарка, що чарка!... Ну, а як жандарм пізнав мене по сивій смушевїй шапці? Як він справді дізнав ся про тєє, що речи мої ніє носильщик нр. 4? Як він спитав того носильщика: „Куди поїхав той пан, що в сивїй шапці?“... „У Хмелище“... От дурень, на що я гукав „Хмелинецька почта?“ Ну, вийшов, поглянув, пізнав Хведора, сказав: „давай“ — от і кінець. А куди я їду — яке кому діло до сього? Тай кирея-ж у мене з відлогою; ну, йдучи в ваїону міг наложити відлогу на шапку, нехай пізнають, яка та шапка на колїр.

А лан який розліг ся — ой, нене!... А снігу, снігу!... Господи, Боже милїй!... А вже вітер весняний, сніг гине; велика залива буде, не одну греблю вирве. А ось тобі за фосою й лановий сидить. Кумедні ті пани, ніколи вони не обїйдуть ся без сторожі. У них так багато всього, про те боять ся, щоб чиясь курка на їхній лан не зайшла пограбати ногою. Мужик мало що має, про те не стереже свого.

А я дуже щаслива людина! Я так хитро утік від жандармів! От дурники! Ет, що мені жандарми! Хиба я не легальна людина? Хиба я когось боюсь за свою одягу, за чоло, за вуса, за всю вроду, за свою мову? Мене таким мати родила, мене вона змалку й говорити вивчила рідньою українською мовою, таким і до смерти зістанусь, а їх нікого не боюсь. Ось-де їм!... З'їжте!!

ДВА МАЛЮНКИ.

I. Місячне сяєво.

Червона кімната була освічена червоним ліхтарем. Єдине вікно було відчинене, червоні навіски в половину закривали його, але все-ж таки у хатку-цяцьку вливало ся зеленясте, смутне сяєво місяця. Червоне світло в порівнаню з ним здавалось таке грубе і негарне, а головно без життя, що той, хто з початку любував ся ефектом усіх огневих відтінків і перейшов потім у бліду місячну смугу, здивував ся-б, як то могло йому подобати ся світло ліхтаря.

Як раз там, де місяць уже зовсім виразно панував, стояло кріселко і на його то майже упала панна Бетті, прибігши з шумної, веселої салі. Її маленька, струнка постать у темно-зеленій фуляровій сукні з пишними по лікоть рукавами здала ся зовсім мізерною при сїм змаганю світла і сяєва. Бліде личко ще більше зблідло, карі блискучі очі згасли і з жвавої, вередливої та острої красуні стала якась негарна маленька людина.

Вона втікла відти, бо їй стало таке нудне, таке немиле все те панство з його порожніми речами...

— Порожніми? — Вдумалась дівчина у се слово. — Яке воно виразне! Справді в їх розмовах нема змісту.

Що се за гадки у неї? З якого часу? І сама не знає. Щось, десь чула. Так, уривки якихсь думок... Либонь випадково будши у громадці фантастів, (вони завсіди щось таке серйозне говорять) вхопила кілька слів і от що!

Досї вона чула і так думала, що вони — їх гурток, се, так сказати, найвисші люде у городі, а тепер здивовано питала, чим вони висші? Правда, є давно готова фраза: „Тим, що у нас найбільш розвинений естетичний смак, а се відріжняє людину від тварі“. Але тепер вона пересьвідчилась, що все те дурниця. Висше — се думки. Де вони у їх? Якось то вона була у пекарні (чого туди зайшла?) — На столі лежало колоте порося, сите, біле. Тепер всі знайомі та родичі*) здають ся таким самим білим тілом без душі. Як гидко! Що згадала! Мов день без сонця, таке її житє. Ні на чім душею відпочити ні давно, ні тепер, ні на далі!... І її долю вважають щасливою! Хоч би хвилиночку справжнього житя — житя думок... За неї віддала-б і вроду, і богатство, і все, все!...

Ох, отсе червоне сьвітло! Яке воно! Нехай тільки один місяць сьвітить сюди. Панна Бетті раптово схопила ся, щоб загасити навісний ліхтар, коли в сю мить двері відчинили ся і висока, огрядна панна, білолиця, чорноока, в пишній сукні, зупинилась серед хати вся облита кривавим сьвітлом.

— Де ти, Бетті? Та що з тобою? — здивувалась панна, розглядаючи зворушене личко. — Іди бо у салю! Там, коли тебе нема, твому царюваню доводить ся гірко. Ліна Згірська всіх чарує, а тебе нема. О, яка-ж ти бліда! Се місячне сяєво так погано впливає на тебе.

Перші думки зникли, мов їх і не було. Панна Бетті забула їх, а місячне промінє здало ся зовсім непривітним, навіть неприємним, і вона різким рухом спустила штору, поспішаючи у салю. Місячне сяєво зникло...

---

*) Свояки.

II. У лісі.

Сонце западало.

Через подвір'я панів Марченків дві високі тополі, що стояли біля рундука, вже поклали довгі тіни аж до самих воріт. Вся хазяйська родина зібрала ся пити чай під тією тополею, що праворуч, бо відти добре видно ліс, що обгортав їх хутір і дорогу, яка пролягала поуз ворота. Вигляд був зовсім коротенький і очи зупинялись зараз на високій, зеленій стіні „Великого ліса“.

Панні Христі у сю хвилину (як і завсіди) здавало ся, що ліс заступив їй не тільки синє небо, але й усе жите. Скільки раз не оглядала ся вона, наче сподіваючись знайти просьвіток, та все бачила лиш давно знайому зелену заслону.

За столом панувала тиша. Сухе, похмурне обличчя пана Марченка було дуже невдоволене і він мовчав; тому й ніхто не сьмів вимовити слова.

— Тату — осьмілилась менша дочка Оксана ледве чутним голосом і вся холодіючи від власної сьміливости — коли пошлете за поштою?

— Тоді як буде час! — різко, мов увірвавши відказав батько та відразу допивши склянку, пішов до загонів. У його грудях кипіло. Що се за дівчата — його дочки? Відкіль у їх цікавість до пошти? Що їм вона? Се матусин смак! Йому було так чудно і дико, що вони могли цікавитись, думати, мати свої мрії, свої бажання, як усі люде. Вони?!... Його родина!? Таке!

За столом все-ж панувало мовчанє. Не те, щоб їх стурбував гнів пана Марченка — се не першина, а так було чогось тяжко, тяжко, мов би „Великий ліс“ ще тісніше обступив навколо.

Пані перемивала склянки, панни стали шити. Помалу темніло, скрізь було тихо, спокійно. Лісовий хутір нагадував той став, де чорна вода зовсім зацьвіла і ніколи не ворухнеть ся за стіною густого верболозу. За зеленою заслonoю змарніла, зівяла пані, така-ж доля судила ся й її дочкам. А батькови що? Йому вони потрібні, як і все в господі. Се наймички. Ні. Се раби!

Ніхто не заглядав на сей загублений у гущавині двір, мов усіх лякав його мертвий спокій. А коли який подорожний їхав поуз двір і чистий, голосний дзвоник лунав і розсипав ся у листю верховітя, всім ставало сумно, аж моторошно, ніби вони були закуті у темницю. Дзвоник усе тихшав і тихшав, далі зовсім стихав, а зворушений ліс ще довго гомонів про якісь невеселі, гнітючі думи і тоді у йому прокидалось тасмне, та все таке-ж пригнічене, несьміливе жите...

— Почта! — побачила Оксана знайомий пакет у руках наймички.

— Се Мусій був на ярмарку і взяв її — сказала дівчина, віддаючи пошту.

Христя швиденько розрізала книжку і стала читати у голос. Се були листи одного українського діяча. Чимсь гарним, рідним повіяло на всіх з того давнього ідейного кола, котре як дійсність вставало перед ними.

— Ото справжнє жите! — вирвалось у Оксани, коли сестра скінчила. Всім відразу стало так тяжко, так пекуче сумно, мов у сих словах вони цілком зрозуміли всю непереможну силу „Великого ліса“, непереможну як смерть, і поруч широку волю і сонце. Але в купі з тим то була і ніяковість, що кожда показала, що дієть ся у неї на серці, а вони всі жили лише у своїх думках...

Вони довго так сиділи. Над верхівями „Великого ліса“ заблищав тонкий серп місяця. У лісі було непорушно тихо як у домовині. На подвірю спочатку чув ся несьміливий рух, тай він затих, немов усім було страшно відізвати ся...

Надія Ж. Кубальнич.

В О Р О Г Н А Р О Д А.

Драма в п'ятих актах — Генрика Ібзена.

ДІЄВІ ОСОБИ:

Др. Оттон Штокман, купелевий лікар.

Йоанна, його жінка.

Петра, їх донька, учителька.

Вальтер }
Фредрик } їх сини, 10 і 13 літ.

Іван Штокман, старший брат доктора, бурмістр, директор міського купелевого закладу і ин...

Нільс Ворзе, властитель гарбарні, опікун жінки Штокмана.

Гауштад, редактор }
Біллінг, співробітник } „Народного Післанця“.

Гольстер, корабельний капітан.

Томзен, властитель друкарні.

Горожане різних станів. Жінки. Школярі. Події отього твору відбувають ся в одному побережному місті південної Норвегії.

П Е Р Ш И Й   А К Т.

Комната доктора Штокмана, уряджена і умебльована скромно але гарно. Вечірне освітлене. Праворуч двоє дверей; задними входить ся до передпокою, передними до робітні доктора. Зараз напроти входу з передпокою є треті двері, що провадять до інших покоїв. В середині ліворуч стоїть піч, а трохи ближше наперед софа. над нею зеркало; перед софою овальний застелений стіл. На столі світить ся лампа з прислоною. В заді отворені двері до їдальні; видно накритий стіл і засьвічену лампу.

Перша ява.

Йоанна. Біллінгі. Потім бурмістр. Далі Гауштад. Біллінгі з серветою під бородою сидить при накритому столі. Йоанна стоїть біля стола і подає йому на тарели великий кусень печені. На інших місцях при столі нема нікого; накриття порозкидані, хоч і не дуже, як по скінченому бенкеті.

Йоанна. Га, пане редактор, коли ви цілу годину спізнали ся, то мусите вдоволити ся пригріваною вечерою.

Біллінгі (заїдаючи). Але мені смакує — смакує!

Йоанна. Ви знаєте, добродію, який мій муж точний в домовому порядку —

Біллінгі. Е, се пусте. Мені, так правду сказати, найбільше смакує страва, коли я осібною заїдаю собі.

Йоанна. Аби лише вам смакувало. (Наслухує поворушення з передпокою). Відай іде ваш товариш.

Біллінгі. Мабуть він.

Бурмістр (убраний в пальто, цалиця і капелюх у руці). Добрий-вечір, братова!

Йоанна (входячи до комнати). А, се ви! Добрий-вечір, добрий-вечір! А, се гарно з вашого боку!

Бурмістр. Я от переходжу, а що — (споглядаючи на їдальню). А! Ви маєте гості?

Йоанна (трохи збентежена). Ні... се лише так принагідно. (Швидко). Може й ви зволите дещо також перекусити?

Бурмістр. Я! Ні, дякую дуже красенько. Під ніч тепла печеня — се не для мене.

Йоанна. Та що, от трохи —

Бурмістр. Ні, ні, дякую. Я навик до гербати, зимної печені і до иньшої такої поживи; а вкінці се і здоровійше — ба, і дешевше.

Йоанна (з усміхом). Ну, то ви мабуть уважаєте Оттона і мене марнотратниками?

Бурмістр. О, вас ні, братова; я так не думаю. (Вказує на робітню доктора). Може нема його дома?

Йоанна. Ні, пішов по вечері трохи перейти ся з хлопцями.

Бурмістр (сміючи ся). Се відай з гігієнічних причин. (Надслухує). От мабуть він!

Йоанна. Ні, се ще не він. (Хтось стукає до дверей). Прошу!

Гауштад (входить з передпокою).

Йоанна. Вітайте, вітайте, пане редактор!

Гауштад. Дуже перепрашаю, але я забарив ся в друкарні. Добрий-вечір, пане бурмістр!

Бурмістр (поздоровляє трохи зарозумілим тоном). Добрий-вечір! Ви відай за орудкою?

Гауштад. Щось трохи так. Якась статя до нашої газети —

Бурмістр. А так. Мій брат мабуть добрий співробітник „Народного Післанця“.

Гауштад. А вже-ж, є на стілько іречний, що коли має дещо подати до загальної відомости, то звертаєть ся до нашого орґану.

Йоанна (до Гауштала). Може зволите — ? (Вказує в сторону ідальні).

Бурмістр. О, я йому з сього не роблю ніякого закиду, що він пише для того кружка читачів, де надієть ся найти для себе найбільше симпатії. А що тикаєть ся моєї особи, пане редактор, то я маю причини почувати антипатию до вашої газети.

Гауштад. І я так думаю.

Бурмістр. Взагалі в нашому городі живе могутний дух, дух мирного пожитя — добрий, правдиво горожанський дух. А се тому, що нас звязує одна спільна велика справа — справа, що в рівній мірі займає всіх розумних горожан.

Гауштад. Еге, куцелевий заклад —

Бурмістр. А вже-ж. Маємо великий, новий, розкішний купелевий заклад. Побачите, пане редактор: заклад сей буде найважнішою, житєвою підмогою нашого міста. Се сьвята правда!

Йоанна. І Оттон так думає.

Бурмістр. В тих кількох останніх літах до якого незвичайного розвитку дійшло наше місто! Між людьми богатство, всюди житє і рух. Ціна домів і ґрунтів день-у-день росте.

Гауштад. А недостача праці все і все вменшаєть ся.

Бурмістр. І се правда. Добродійні видатки з боку богачів значно вменшили ся, і ще більше поменшають, коли лише в сьому році будемо мати добре літо — коли приїде багато гостей — багато хорих, що вироблять рекляму закладови.

Гауштад. На те є всякі дані, як чую.

Бурмістр. А є! Признаки сього є як найкрасші. День-у-день приходять замовленя на мешканя і ин.

Гауштад. Отже статя доктора була би як раз на часі.

Бурмістр. Чи доктор дав вам знову яку статю?

Гауштад. Він написав її ще в зимі: рекляма для закладу, опис добрих, пригожих санітарних відносин тут у нас. Але я тоді відложив її.

Бурмістр. Мабуть з причини якої малої колючки?

Гауштад. Е, зовсім ні. Лише я думав, що ліпше заждати аж до тепер, до весни; бо тепер починають ся приготовленя до літнього сезону —

Бурмістр. А добре, добре, дуже добре, пане редактор!

Йоанна. А що до справ купелевого закладу, Оттон невтомимий.

Бурмістр. Ну, адже він також є при закладі.

Гауштад. Так, а до того він дав почин до заснованя.

Бурмістр. Він? Так, так! Ну, і я иноді чую, що деякі людці є сього погляду. Одначе, о скільки собі нагадує, то і я в тім усім робив дещо.

Йоанна. А вже-ж, Оттон все про те говорить —

Гауштад. Сього ніхто не перечить, пане бурмістр. Ми знаємо про се всі, що ви, добродію, справу закладу перевели в діло та впровадили в житє. Я хотів

лише сказати, що перша ідея, перший починок вийшов від доктора.

Бурмістр. Справді, мій брат мав багато у своєму життю — теє — ідей. Але аби щось перевести в дійсність, треба иньших людей, пане редактор. Я гадав, що бодай тут в його домі —

Йоанна. Шваґре —

Гауштад. Як ви можете думати, пане бурмістр —

Йоанна (вказуючи на ідальню). Прошу, пане редактор, мій чоловік небавом певно прийде.

Гауштад. Дякую... найбільш один кусничок. (Віходить до ідальні).

Бурмістр (трохи притишеним голосом). Справді дивно — сі люде з низших верстов — ніколи не можуть відзвичайти ся від безтактовности.

Йоанна. Чиж варто про се думати? Чи ви і Оттон, як братя, не можете поділити ся почестями?

Бурмістр. Аякже, воно ніби так має бути! Одначе не всякому на руку поділ слави.

Йоанна. Хтож вам каже! Адже ви і Оттон так з собою гарно живете! (Наслухує). Ах, се мабуть він! (Іде до дверей передпокою і відчиняє їх).

Друга ява.

**Бурмістр. Штокман. Йоанна. Гольстер.
Фредрик і Вальтер.**

Штокман (за сценою, сьмієть ся і говорить голосно). А, то ти Йоанно маєш гостя! Ну, і якже тут? Що? Прошу, пане капітане! Так, пальто нехай висить отут... Подумай-но ти собі, Йоанно, я стрінув ся з ним на улиці і взяв його на силу — ніяк не хотів ступити.

Гольстер (входить і здоровить Йоанну).

Штокман (у дверях). Сюди хлопці! Ну, вони знову голодні, як вовки! Ходіть, добродію капітане, покушайте нашої печені! (Іхає Гольстера до ідальні; також Фредрик і Вальтер ідуть туди, поздоровивши бурмістра).

Йоанна. Оттоне, чи ти не бачиш —

Штокман (відвертаючи ся в дверях). А, се ти, Іване? (Іде і подає йому руку). Якже мене се тішить!

- Бурмістр. Дарма, я лише хвилинку маю часу —
- Штокман. Дурниця! От зараз буде понч. Ти Йоанно не забула про понч?
- Йоанна. А якже! Вода небавом закипить! (Іде до їдальні).
- Бурмістр. Понч?
- Штокман. Так, сідай-но лише; побачиш, як тут вигідно!
- Бурмістр. Дякую; я не люблю піячити.
- Штокман. Але-ж сього не можна найменувати піятикою.
- Бурмістр. Одначе мені здаєть ся — (глядить на їдальню).
Дивує мене, як вони можуть тільки халасувати!
- Штокман (затрає руки). А чи се не роскіш бачити, як сї молодці заїдають? Все апетит! Се мені подобаєть ся! Без їди і питя нема сили і здоровля! Молоді люде, Іване, се дріжджі для хліба в будущині, бо такі старі хлопці, як ти і я —
- Бурмістр. Старі хлопці! Ну, знаєш, по моїй думці, се трохи уличне прізвище —
- Штокман. Е! так знову докладно сього не треба брати. Гей, аби ти знав, який я вдоволений... чую себе безмежно щасливим посеред усіх тих зворушень неспокоїного життя! Ах, справді, гарний се час, в яким тепер живемо! Виглядає так, немов би навкруги нас виринав зовсім новий сьвіт —
- Бурмістр. Ти так гадаєш?
- Штокман. Се правда, ти сього так не можеш бачити, як я. Ти ані ногою далі не ступив! Се насуває на очи сумрак. А я, що всі літа прожив далеко на півночі в моїй самотній закутині, що майже ніколи не бачив чоловіка, котрий міг би сказати мені слово, що мене підбадьорило би — ось тут чую себе немов серед шумного великоміського сьвіта.
- Бурмістр. Гм, великоміський сьвіт —
- Штокман. О, я добре розумію, що наші відносини в порівнаню до богатых иньших городів є невеликі. Одначе і тут є житє, рух, поступ, тут можна щось робити і бороти ся, а се найважнійше. (Кличе) Йоанно! Не було тут листоноса?
- Йоанна (в їдальні). Ні!

Штокман. Ай Іване, як тут можна дешево жити! Се може оцінити лиш той, кому голодна смерть зазірала в очи, як то було з нами —

Бурмістр. Але —

Штокман. Справді — заглядала! Ти, гадаю, порозумієш, яка була наша доля геть-геть далеко там на півночі; а тепер тут усього маємо доволі! Нині на обід приміром мали ми дику печеню; ба, ще й на вечерю. Може покушаєш? Або бодай зволиш глянути на неї? Ходи —

Бурмістр. Ні, ні! Прошу тебе —

Штокман. Ну, та ходи! Подиви ся бодай, яка гарна скатерть!

Бурмістр. Ей, я вже бачив.

Штокман. А потім сі ляпши! Се все, як бачиш, заощадила Йоанна з домашніх видатків. Га, чи не робить се чоловікови домашній куток милійшим і дорожним? Постій-но тут хвилинку... ні, ні, не так... Так! Бачиш... ге, отсе мені осьвітлене! А що, елегантско у нас, правда?

Бурмістр. Аякже, коли тільки на такі вибаги вас стати —

Штокман. О так, я тепер можу дозволити собі. Йоанна каже, що я тепер заробляю майже стільки, скільки нам потрібно.

Бурмістр. Майже — а!

Штокман. Чоловік науки повинен по трохи достатно жити.

Бурмістр. Гм, гм —

Штокман. Зрештою, Іване, я не роблю непотрібних видатків. А відмовити собі приємности баченя людей у себе — не можу. Бачиш, се моя житєва потреба. Я, що був так довго відрізаний від усякого товариства, мушу бачити докола себе людей молодих, веселих, в яких є жадоба праці, — а такими є ті всі, що там заїдають так відважно. Я бажав би собі, аби ти ближше пізнав того Гауштада.

Бурмістр. Гауштад? Ах, так, справді: він оповідав мені, що в сих днях появить ся твоя статя в його газеті.

Штокман. Моя?

Бурмістр. Так, про купелевий заклад. Ти мав її написати ще в зимі.

Штокман. Ага, сеся... так, так!... Ні, я її не дам друкувати.

Бурмістр. Ні? Адже саме тепер для неї найкрасша пора.

Штокман. Твоя правда — між звичайними обставинами — (Ходить по комнаті).

Бурмістр (позираючи на нього). А щож такого незвичайного мають тут тепер наші відносини?

Штокман. Так, Іване, я того зараз тобі ще не можу сказати. У всякому разі ще не нині вечером. Може відносини уложать ся дуже незвичайно, а може буде так, як бувало. Можливо, що се лише уява.

Бурмістр. Те звучить якось дуже загадочно. Може нависли які хмари? Які вони, що ти їх закриваєш? Гадаю, що я, як директор купелевого закладу —

Штокман. А я повинен би гадати, що я, як... Ну, Іване, не берім себе посполу за волосє.

Бурмістр. Се не є моїм звичаєм брати когось за волосє, як се ти любиш висловлювати ся. Одначе мушу доконче домагати ся, аби всі постанови переходили через руки відповідних інстанцій. Я не дозволю ходити кривими шляхами.

Штокман. Чи я коли ходив кривими шляхами?

Бурмістр. Але все таки ти маєш вроджений нахил ходити своєю питомою дорогою, а на те з погляду належного суспільного порядку також нема дозволу. Одиниця мусить підпорядкувати себе загалови, або радше, коректнійше сказати-б: — власти, що має берегти добра загалу.

Штокман. Може й так! Е, чорт бери, що мені до того?

Бурмістр. В тім то все лихо, що ти сього не хочеш порозуміти. Але вважай, бо тяжко відпокутуєш — ранше або пізнійше. Я тебе наминаю! Добра-ніч!

Штокман. Чи ти збожеволів? Ти на зовсім фальшивій дорозі!

Бурмістр. Я на фальшивій дорозі!... А вкінці я собі випрашаю, аби ти мене — (Прощає ся з тими, що в їдальні). Добра-ніч, братова! Поручаю ся! (Відходить).

Третя ява.

Штокман. Йоанна. Потім Гауштад. Біллінг.
Фредрик і Вальтер.

Йоанна (входить до комнати). Вже відійшов?

Штокман. Відійшов і то дуже озлоблений.

Йоанна. Що ти йому, Оттоне, зробив?

Штокман. Та ніщо! Він не має ніякого права жадати від мене, аби я перед ним здавав справу.

Йоанна. Яку справу?

Штокман. Гм, гм; от, полишім се, Йоанно... Дивно, що листоноса не було! (Гауштад, Біллінг і Гольстер встали від стола в їдальні, та ідуть до покою. Незабаром за ними входять Фредрик і Вальтер).

Біллінг (витягаючи рамена). По такій вечері чоловікови якось так, гейби на ново на світ народив ся.

Гауштад. Відай пан бурмістр був нині не в доброму настрою.

Штокман. Причина тому жолудок; не може травити.

Гауштад. Се правда; бо йому в жолудку долотом лежить „Народний Післанець“.

Йоанна. Але ви з ним поводили ся вповні коректно —

Гауштад. Розуміє ся; хоч в сути річи ми лише на якийсь час поскладали оружя.

Біллінг. Поскладали оружя — а, се гарно сказано!

Штокман. А до того треба додати, що мій брат кавалір. Бідний! Не має своєї хати, не має родинного тепла; все і все ніщо иньше, лише якісь справи. А потім ся погана гербата, його одинокий напиток... Ну, хлопці, крісла до стола... А понч буде зараз?

Йоанна (ідучи до їдальні). Зараз, зараз!

Штокман. Прошу, пане капітане, сідайте ось тут коло мене на софі. Такі рідкі гості, як ви... Прошу, сідайте, мої панове! (Сідають коло стола. Жінка Штокмана приносить самовар на підставці, склянки, карафку і иньші такі річи).

Йоанна. Так! Ось тут арак, тут рум... А тут коняк. Прошу собі брати, що кому до вподоби.

Штокман (беручи склянку). Отсього ми хочемо! (Приладжуючи понч). А потім циґара. Фредрик, ти знаєш,

де стоїть пуделке. А ти, Вальтер, принеси мені люльку. (Хлопці відходять до комнати на право). Е, сей Фредрик колись-не-колись потягне собі цитаро, але я вдаю, мов би нічого не бачив. (Хлопці приносять). Прошу, мої панове! Знаєте, я все з люлькою. Отся люлька була моєю товаришкою в неодній бурливій проїздці геть-геть там далеко на півночі. (Тручасть ся склянкою). Prosit!... Гай, гай, милий Боже, тепла, вигідна комната — то не пара бурям і хуртовинам. Йоанна (занята роботою). Пане капітане, коли вибираєте ся на широке море?

Гольстер. Мабуть уже на другий тиждень.

Йоанна. Їдете до Америки?

Гольстер. Їду.

Білліні. Отже не будете на виборах?

Гольстер. А, то тут знову будуть вибори?

Білліні. Ви не знаєте про се?

Гольстер. Ні, я тим не займаю ся.

Білліні. Вам байдуже політика?

Гольстер. Так, я на тім не розумію ся.

Білліні. Се нічого; але голосувати ви повинні.

Гольстер. Отже також і ті голосують, що не розуміють права виборів?

Білліні. Не розуміють? Що се значить? Суспільність — се немов корабель. Усі мають помагати йому в його роботі.

Гольстер. Се тут на суші може й добре; але на хвилях могло-б покінчити ся лихо.

Гауштад. Замітне, але й дивне, що всі моряки байдужі до публичного житя.

Білліні. Справді дивно!

Штокман. Моряків треба порівнати з вандрівними птахами; вони всюди найдуть свою хату. Тому то ми, пане редактор, мусимо на иньших звернути головну увагу. Буде завтра що інтєресне в „Післанци“?

Гауштад. Розуміє ся. Лише нічого льокального. За те позавтра задумую надрукувати вашу статю —

Штокман. Ага, сю статю!... Ні, ви затримайте ся ще з нею.

Гауштад. Затримати ся? А ми саме тепер маємо в газеті доволі місця, а до того й пора догідна.

Штокман. А якже, якже, се правда, але ви мусите ще здержати ся кілька днів. Причину я скажу вам опісля.

Четверта ява.

Т і с а м і. П е т р а.

Петра (в капелюсі і плащи, з купою зошитів під пахою). Добрий-вечір!

Штокман. Добрий-вечір, Петро; ну, прецінь раз! (Взаємні привітання. Петра кладе одіж і зошити на крісло побіч стола).

Петра. Тут у вас весело!

Штокман. Лише тебе нам бракувало —

Білліні (бадьорно). Чи сьмію подати вам склянку пончу?

Петра (приступаючи до стола). Дякую, я собі сама зроблю!

Ви робите мені за міцний... Ага, я маю лист до тата! (Іде до крісла, де поклала річи).

Штокман. Лист? Від кого?

Петра (шукаючи в плащи). Дав мені його листонос, коли я йшла до школи.

Штокман (встаючи і приступаючи до неї). Ну, і ти приноси мені його аж тепер?

Петра. Я не мала часу вернути ся! Прошу, ось він!

Штокман (швидко відбираючи лист). Дай-но, дай-но його, дитинко! (Глянувши на адресу). Аякже, се той!

Йоанна. А що, той, на який ти ждав, Оттоне?

Штокман. Так... Я мушу зараз — прошу, Йоанно, сьвітло!

Йоанна. На столику стоїть засьвічена лампа.

Штокман. Добре, добре! Перепрашаю на хвилинку! (Відходить до покою на право).

Пята ява.

Т і с а м і б е з Ш т о к м а н а.

Петра. Мамо, що се може бути?

Йоанна. Не знаю; останніми днями дуже часто допитував ся за листоносом.

Білліні. Відай якийсь славний німецький або англійський купелевий гість —

Петра. Бідний тато! Працює за богато! (Робить собі склянку пончу). Ах, якже мені смакує!

Гауштад. Чи ви й сьогодні вчили у вечірній школі?

Петра (попиваючи з склянки). Дві години.

Білліні. А перед полуднем чотири години в пенсіонаті —

Петра (сідаючи при столі). Пять.

Йоанна. А нині на вечір, бачу, маєш іще задачі поправляти.

Петра. Цілу купу.

Гольстер. Богато маєте роботи.

Петра. О! є! і се тішить мене! А опісля гарна втома.

Білліні. Ви любите се?

Петра. А вже-ж; бо потім так добре спить ся.

Вальтер. Ти мабуть, Петро, маєш богато гріхів на сумління?

Петра. Гріхів?

Вальтер. Аякже, бо ти так дуже працюєш. Я чув, що праця — се кара за наші гріхи.

Фредрик (сьміючи ся). Ей, говори ти собі здоровенький!

Йоанна. Ну, ну, Фредрик!

Білліні. Се досконало!

Гауштад. Ти, Вальтер, не хотів би дуже працювати?

Вальтер. О, ні, ні!

Гауштад. Ба, а щож з тебе буде?

Вальтер. Я найрадше бажав би стати вікінгом!*)

Фредрик. Але-ж вікінги були погане!

Вальтер. Ну і що? То я не можу бути поганином?

Білліні. В тім, Вальтер, я годжу ся з тобою! Я те саме кажу.

Йоанна (даючи йому знак). Одначе ви, пане Білліні, сього-б не зробили.

Білліні. Ой-йой, чому би ні! Я поганин і величаю ся тим! Побачите, ми небавом будемо всі знову поганими!

Вальтер. А тоді будемо робити все, що лише захочемо?

Білліні. Ну, бачиш, Вальтер, що тикаєть ся того —

*) Вікінг — се стародавній, норманський опришок.

Йоанна. Ідіть геть, діти; ви певно маєте виробити ще завдане до школи.

Фредрик. Я хотів би ще хвилинку лишити ся —

Йоанна. Ти також ні — ідіть разом оба! (Хлопці говорять „добра-ніч“ і ідуть до комнати на ліво).

Гауштад. Чи ви справді вірите, що дітям се шкодить, коли вони прислухують ся таким річам?

Йоанна. Не знаю... але всеж не люблю того!

Петра. Ей, мамо, ви всього жахаєте ся —

Йоанна. Може воно й так, але я того не люблю; бодай не тут у комнаті!

Петра. Так, так: неправда дома і в школі! Дома не годить ся говорити, а в школі треба дозволу!

Гольстер. Ви мусите обріхувати?

Петра. Мушу; ви не знаєте, що ми неоднo мусимо говорити, в що самі не віримо?

Біллінґ. Безперечно, що так!

Петра. Коли-б я мала спосіб, то я основала би свою школу, а там було би инакше.

Біллінґ. О, що до способів — —

Гольстер. Коли ви, панно Петро, щось справді таке задумете, я можу вам на те відступити велику комнату. Мій дім зовсім майже порожний, а в партері є простора їдальня, що —

Петра (сьміючи ся). Дякую вам, пане капітане; але з того нічого не буде!

Гауштад. Ні, панна Петра колись певно вступить до громади дневникарів... А прогос: Ви вже прочитали сей англійський роман, що ви обіцяли перекласти для нашої газети?

Петра. Ні, ще ні; та вже ви в означеному часі дістанете сей переклад.

Шеста ява.

Штокман. Йоанна. Петра. Гольстер. Гауштад.

Біллінґ. Опісля Фредрик і Вальтер.

Штокман (киваючи листом). От маю щось; се викличе в місті великий інтерес! Новина!

Біллінґ. Новина?

Йоанна. Яка новина?

Штокман. Велике відкритє, Йоанно!

Гауштад. Відкритє —!?

Йоанна. То ти се зробив?

Штокман. Так, я, я! (Ходить туди й сюди). Тепер можуть говорити, що то мої примхи — привиди і нісенітні забаганки! Але вони будуть берегти себе! Га-га! будуть стерегти ся!

Петра. Але-ж, таточку, що се?

Штокман. Лише помалу, — дізнаєте ся про все! Ах, шкода, що нема тепер тут мойого брата! Аякже, тепер видко, як ми люде наче сліпі кертницї прожи-
ваємо свої літа —

Гауштад. Та що се таке, пане доктор?

Штокман (стоячи при столі). Чиж не загальний се погляд, що наше місто здорове місце, наче лісовий оріх —?

Гауштад. Розуміє ся.

Штокман. Незвичайно здорове місце — місце, що за-
служує, аби його найгорячіше поручувати хорим і здо-
ровим —?

Йоанна. Так, але-ж Оттоне —

Штокман. І чиж ми наше місто дійсно не величали та-
ким перед цілим світом? Чиж я сам не писав бро-
шури і статі за статями в „Народному Післанці“ —?

Гауштад. Ну, так! Щож далі?

Штокман. Сей купелевий заклад, що ми його називали
житєвим нервом, душею, найважнійшим чинником,
і Біг-зна ще чим —

Білліні. Я з нагоди одного съвята назвав його „серцем“ —

Штокман. Аякже, аякже, пригадую собі. А знаєте, що
він в дійсности є, сей великий, величавий, дуже ви-
хвалюваний купелевий заклад, що так богато грошей
коштує — знаєте, чим він є?

Гауштад. Ну, чим?

Йоанна. Та кажи вже раз!

Штокман. Цілий заклад — се заразлива яма!

Петра. Купіль, тату!

Йоанна (рівночасно). Наша купіль!

Гауштад (подібно). Пане доктор!

Бідлінг. Та де там!

Штокман. Увесь купелевий заклад, кажу, се затроєна яма, в найвисшій степені небезпечна для людського здоровля! Увесь сей бруд там в горі в гарбарні — весь, що страшним смородом розходить ся навкруги — те занечищує воду, що водопровадами пливе до купелі; а весь сей поганий затроєний бруд видно наглядно на березі —

Гольстер. Там, де є морські купелі?

Штокман. Як раз там!

Гауштад. Але звідки ви, пане доктор, те все так докладно знаєте?

Штокман. Я робив сумлінні досліди над усіми відносинами! О, мене вже вони занимали від довшого часу! Минулого літа підмітили ми тут між купелевими гостями багато незвичайних хороб — тиф — гастричну лихорадку.

Йоанна. Так, пригадую собі!

Штокман. Тоді гадали ми, що сї гості привезли з собою вже сї недуги; але опісля — в зимі — виринули мені иньші гадки; і тоді зачав я пильнійше обсервувати воду.

Йоанна. І тому ти так невтомно працював!

Штокман (сміючи ся). Невтомно; ой так, Йоанно! Але тут не мав я належних приладів; отже післав проби води до питя і морської води до університету славному хемікови Ніссенови для докладної аналізи.

Гауштад. І тепер дістали ви відповідь?

Штокман (вказуючи на лист). Ось вона! Наглядно доказано, що в воді находять ся гнилі організми — міліони бактерій; а тепер уявіть собі, як се в купели, ба і при питю шкодить здоровлю.

Йоанна. Та ще добре, що ти вчасно підмітив се!

Штокман. Правда?

Гауштад. А що ви задумєте тепер робити, пане доктор?

Штокман. Буду заходити ся, аби вода була здорова.

Гауштад. А можливо се?

Штокман. Мусить так бути; бо инакше цілий купелевий заклад пропаде! Нема чого жахати ся! Я вже знаю, що тут треба робити!

Йоанна. Але чому ти Оттоне все те перед нами держав в тайні — ?

Штокман. Мусів; чи я мав трубіти по цілім місті, заки сам дійшов до повної певности? Я не дурний!

Петра. Ну, так, але нам —

Штокман. Ніякій живій душі! Можеш завтра перейти ся до „старого борсука“ —

Йоанна. Оттоне — !

Штокман. Ну, ну: та до діда! Старий зачудуєть ся! Він усе говорив, що я непроворний; та і иньші так гадають — я се замітив. Нехай же тепер дізнають ся вони про мене! (Ходить по комнаті і затирає руки). Йоанно, тож то буде метушня! Водопроводи треба буде попереносити!

Гауштад (встаючи). Всі водопроводи?

Штокман. Розуміє ся! Вони дуже низько положені; треба їх попереносити на висше місце.

Петра. Отже на ваше вийшло —

Штокман. Ага, чи пригадуєш ти собі, Петра — я писав проти того, коли задумувано будувати. Але тоді ніхто не хотів мене слухати. Я, правда, не жалував радних міста, всипав я їм добру порцію — написав статю про всі вчинки заряду; вже цілий тиждень лежить вона у мене; я лише ждав на се! (Вказує на лист). Але тепер небавом мусять вони мати сей документ! (Іде до своєї комнати і вертає за хвилину з купою паперів). Дивіть ся! Чотири аркуші густо записані! Ще й сей лист славного хеміка вложу тут... Дай мені яку газету, Йоанно! Треба завинути... добре... так... а тепер дай служниці, нехай зараз занесе до бурмістра!

Йоанна (іде через ідальню і несе папери).

Петра. Тату, а що скаже на се стрійко Іван?

Штокман. Щож він може сказати на се? Він дуже урадуєть ся, що така важна правда виринула на сьвіт.

Гауштад. Чи пристанете на се, пане доктор, що я про се відкрите уміщу маленьку звістку в „Народному Післанці“ ?

Штокман. Я дуже був би вам вдячний!

Гауштад. Се пожадана річ; чим скорійше дізнає ся публіка, тим ліпше!

Штокман. Аякже, аякже!

Йоанна (входить). Вже полагоджено!

Біллінгі. Справді, ви, пане доктор, тепер нараз стали першим чоловіком в нашому місті!

Штокман (вдоволений ходить по комнаті). Ей, що там! Я на добрий лад зробив лише свій обов'язок! Я лише щасливий винахідник скарбу, більше нічого; а вкінці — поминувши те —

Біллінгі. Як ви, товаришу, думаєте, чи наше місто не повинно би вшанувати доктора Штокмана походом з факлями?

Гауштад. Гарна гадка! Берім ся зараз до діла!

Біллінгі. Отже спробуй-но зараз нині завязати комітет. От влитель друккарні Томзен — ви — я — і иньші —

Штокман. Але-ж, дорогі товариші, залишіть ті дурниці —

Гауштад. Пане доктор, хто поклав такі заслуги для рідного міста —

Штокман. Ні, ні; я не хочу нічого й чути про щось таке! Коли-б заряд закладу також забажав підвищити мені пенсію — я не прийму її! Йоанно, даю тобі слово на се: не прийму її!

Йоанна. Добре робиш, Оттоне!

Петра (підносячи склянку). На ваше здоров'є, тату!

Гауштад і Біллінгі. На ваше здоров'є, пане доктор, на ваше здоров'є! (Тручають ся склянками зі склянкою Штокмана).

Гольстер (тручаючи ся з Штокманом). Нехай се відкрите принесе тобі багато-багато втіхи!

Штокман. Дякую вам, дякую, мої дорогі приятелі! Я чую себе дуже щасливим! Справді, сьвідомість, що поклато ся справдешні заслуги для вітчизни і для співгромадян, се величне чутє! Урра, Йоанно! (Бере її в обійми і крутить ся з нею довкола. Пані Штокманова кричить і намагаєть ся вирвати ся з обіймів. Сьміхи, оплески і могодїтя на честь доктора. Фредрик і Вальтер визирають ізза дверей).

Завіса спадає.

ДРУГИЙ АКТ.

Ся сама комната. Двері до їдальні замкнені. Передполудне.

Перша ява.

Йоанна. Потім Штокман.

Йоанна (входить в запечатаним листом у руці, іде до задних дверей на право і стукає). Ти в покою, Оттоне?

Штокман (у своїй комнаті). Так, я тепер лише прийшов! (Входить). Що там?

Йоанна. Лист від твого брата! (Дає йому лист).

Штокман. Ага! Покажи! (Роздирає швидко куверту і читає). „Звертаєть ся надісланий рукопис“. (Читає далі тихо).
Гм —

Йоанна. Щож він тобі пише?

Штокман (ховаючи папери до кишені). Каже лише, що коло полудня прийде до мене!

Йоанна. Не забудь лишити ся в хаті!

Штокман. Добре, добре! Я вже позалагоджував усі передполудневі справи!

Йоанна. Я дуже цікава, як він на се задивляє ся!

Штокман. Йому не по нутру, що те відкритє не є його ділом.

Йоанна. І я того бою ся!

Штокман. А по правді він повинен тішити ся... але — Іван ще й того жахаєть ся, що иньні люде також можуть дещо добре вчинити для міста —

Йоанна. Ах, Оттоне, я знаю, як зарадити тому — поділи ся з ним славою відкритя! Можеш сказати, що він тебе навів на сей слід —

Штокман. Нехай буде й так; коли-б лише злomu можна вповні зарадити — все иньше мені байдуже!

Друга ява.

Ті самі. Нільс Ворзе.

Нільс Ворзе (вказує голову через двері з передпокою, роздивляє ся допитливо навкруги, усміхаєть ся незаметно і питає ся лукаво). Чи то правда?

Йоанна (іде напроти нього). Тату! Се ви?

Штокман. А дивіть, тато! Добрий-день, добрий-день!

Йоанна. Та ходіть же, тату!

Нільс Ворзе. А, коли се правда; бо инакше я вертаю назад!

Штокман. Правда? — Що таке?

Нільс Ворзе. А ся нісенітна історія з водопроводами! Правдива вона?

Штокман. Так! Звідки ви вже те знаєте?

Нільс Ворзе (входить). Петра, ідучи до школи, влетіла до мене —

Штокман. Ага —!

Нільс Ворзе. Аякже, аякже... і розказала мені... Мабуть вона хотіла насьміяти ся з мене; але сього не видко з її лиця!

Штокман. Що таке?

Нільс Ворзе. Ну, ну; годі то кождому дуже вірити; заки чоловік розгляне ся, а його вже добре обмалювали! Чи се дійсна правда?

Штокман. Правда! Але сїдайте, тату! (Садовить його на софі). Чи се не велике щасте для міста?

Нільс Ворзе. Щасте для міста?

Штокман. Так, що я ще в пору зробив се відкритс

Нільс Ворзе. Ну, ну, ну!... Я й не погадав би, аби ви дорогому братчикови могли вчинити таку штуку.

Штокман. Штуку!

Йоанна. Але-ж татку —

Нільс Ворзе (опираючи руки і боролу на палици, глядить лукаво на доктора). Ну, та як там? Чи не всадив ся там який звівр до рур водопроводів?

Штокман. Аякже, бактерії.

Нільс Ворзе. Ба-бактерії... Гм!... а як каже Петра, то величезне множество тих — бактерій там всадило ся; міліони й біліони й —

Штокман. Ой так, так!

Нільс Ворзе. Одначе ніякий чоловік не може їх бачити — правда?

Штокман. Правда, годі їх бачити!

Нільс Ворзе (здержуючи захриплий, тихий сьміх). А нехай мене грім трісне, коли се не гарна штука!

Штокман. Як ви се розумієте?

Нільс Ворзе. Ви сего ніколи так наглядно не витолкуєте панови бурмістрови.

Штокман. Побачимо!

Нільс Ворзе. Ви справді гадаєте, що він такий дурний?

Штокман. Я гадаю, що ціле місто зеуне ся з глуздів.

Нільс Ворзе. Ціле місто! Може й те правда! Добре! Нехай дістануть своє, ті панове радні! Е, бо вони хочуть бути проворнійші, ніж ми старі! Вони вигнали мене з міської ради! Так їм треба! Всипте їм, пане Штокман, огню за обшивку!

Штокман. Але-ж, тату —

Нільс Ворзе. Чуєте, такого некогольного! (Встає). Коли те вчините, що бурмістр разом зі своїми товаришами піде в дубину, то я жертвую зараз для вбогих двіста корон!

Штокман. Ах, се було-б дуже гарно з вашого боку!

Нільс Ворзе. Ну, я так дуже багато, як самі добре знаєте, не маю; то вбогі дістануть на сьвятий вечір сто корон.

Третя ява.

Попередні. Гауштад.

Гауштад (входить з передпокою). Добрий-день! (Пристанув). О, перепрашаю —

Штокман. Нічого, нічого; прошу ближше!

Нільс Ворзе (з притишеним сьміхом). Сей! І він також?

Гауштад. Що кажете?

Штокман. І він також!

Нільс Ворзе. Ба, я ще питаю ся! Істория ся мусть бути в газетах! Е, пане Штокман, з вас мудрагель! Забери-ж ся ти добре до тих фільзофів патрициїв... А тепер я відходжу...

Штокман. Ні, ні; полишіть ся ще трохи!

Нільс Ворзе. Дякую, мушу йти. А що тикаєть ся ляха, яке ти їм задумуєш зробити — чим завзятійше, тим ліпше... Тобі се нічого не зашкодить... (Відходить).

Йоанна (відпроваджує його до дверей).

Штокман (усміхаючи ся). Подумайте собі: мій тесть усій тій справі не вірить!

Гауштад. А, то він так се розумів?

Штокман. А вже-ж! Ви також в тій самій справі?

Гауштад. Аякже! Маєте трохи часу?

Штокман. Пане Гауштад, для вас маю доволі часу! Прошу!

Гауштад. Одержали ви вже відповідь від бурмістра?

Штокман. Ще ні! Він небавом сам сюди прийде!

Гауштад. Я вчора вечером трохи глибше призадумав ся над тою справою.

Штокман. Ну?

Гауштад. Для вас як лікаря і вченого ся справа водопроводів є иньша, а для нас иньша. Я думаю так: ви не вважаєте на те, що ся річ є лише одним огнем із цілого ланцюха похибок.

Штокман. А то як? Прошу, пане редактор, сїдаймо... ні, тут на софі — (Гауштад сїдає на софі, доктор на кріслі по другому боці стола). Отже як ви розумієте?

Гауштад. Ви казали вчора, що вода є затроєна всякими гнилими материями.

Штокман. Безперечно, вона пливе з затроєного багна там у горі.

Гауштад. Даруйте, пане доктор, але вона, як гадаю, пливе із зовсім пньшого багна.

Штокман. З якого пньшого?

Гауштад. З багна, в яким потопає усе наше суспільне жите.

Штокман. Пане Гауштад, що се за бесїда?

Гауштад. Усі городські справи дістали ся лише в руки малої громадки урядників і заскорузлих бюрократів.

Штокман. Але-ж вони всі не є урядниками.

Гауштад. Є урядниками, або їх приятелями, або прихильниками. Проводирями є тут лише богачі, люде з старими аристократичними іменами.

Штокман. Але все таки — се могутні і проворні люде.

Гауштад. Може сї патриції міста дали доказ своєї могутности і проворности, коли там закладали водопроводи, де вони тепер лежать?

Штокман. Справді, се діло є доказом їх великої глупоти.
Але се якось направить ся.

Гауштад. Думаєте, що ся справа легко здійснить ся?

Штокман. Легко й не легко — але якось воно буде.

Гауштад. Так, коли праса горячо підпоможе.

Штокман. Пане редактор, не треба зовсім тої підпомоги;
я певний, що мій брат —

Гауштад. Дуже перепрашаю, пане доктор, але я зазначу
тут із свого боку, що я задумую обговорити сесю
справу.

Штокман. У „Народньому Післанци“?

Гауштад. Так. Коли я обнимав провід редакції, моїм
задушевним бажанєм було зломити панованє старих,
заскорузлих самолюбів, що загарбали в свої руки усю
власть.

Штокман. Адже ви колись-то казали мені, який наслідок се
принесло: що „Народний Післанець“ туй-туй був би
провалив ся —

Гауштад. І се правда! Тоді муєли ми поскладати зброю.
Острах напав усіх, що коли проводирі міста полом-
лять собі карки, купелевий заклад не дійде до своєї
мети. Але тепер маємо купелевий заклад — отже тих
високих паничів нам уже не треба!

Штокман. Не треба! Одначе їм від нас належить ся
велика подяка.

Гауштад. Але дякувати їм треба з як найбільше обе-
режною сумлінністю. Та дневникар з моїм народнім
напрямом повинен використати таку нагоду, як ни-
нішня. Треба вже раз сї балаканя про непомильність
власти усунути з лица землі. Се треба викоренити
так само, як усякі иньші забобони.

Штокман. Що до забобонів — на тім пунктї зовсім го-
джу ся з вами, пане редактор!

Гауштад. Я радив би не наближати ся до пана бурмі-
стра, бо се ваш брат. Але знаєте, правда не зважає
ні на що.

Штокман. Розумієть ся... лише — лише — !

Гауштад. Не гадайте про мене щось злого! Я не є більший
самолюб, а ні більш ласий на почеси, як иньші люде.

Штокман. Але-ж, добродію, хто се каже?

Гауштад. Як знаєте, я вийшов з народа і мав нагоду пізнати, чого народови треба — отже годить ся, аби і він мав участь у кермованю публичними справами. Лише се причиняє ся до розвитку його здібностей, самосвідомости і його почутя обовязку —

Штокман. Я розумію се дуже добре!

Гауштад. Отже так — а опісля гадаю: журналіст бере на себе тяжку відвічальність, коли залишає добру нагоду розворушити народні маси, сих угнетених менших братів! Я й се добре знаю, що в таборі панів будуть се пятнувати як агітацію, або й ще що иньше таке... Але се мене не здержить від діла! Аби лише моє сумління було чисте!

Штокман. Зовсім справедливо, зовсім справедливо, пане Гауштад: коли тільки нані сумління будуть чисті!... Одначе... все таки — ся справа дуже крихка! (Хтось стукає). Прошу!

Четверта ява.

Штокман. **Гауштад.** Томзен входить через двері передпокою. Убраний чорно, скромно, але прилично; на шиї білий шаль; рукавички і фільцовий капелюх у руці.

Томзен (кланяєть ся). Перепрашаю, пане доктор, що я такий сьміливий!

Штокман (встаючи). Ви, пане Томзен —

Томзен. Я —

Гауштад (встаючи). Ви мабуть до мене?

Томзен. Ні, до пана доктора —

Штокман. Отже чим можу служити?

Томзен. Правда се, що мені пан Біллінг розказував, що ви задумсте побудувати ліпші водопроводи?

Штокман. Так, для купелевого закладу!

Томзен. Ага! Коли так, то я хотів сказати вам, що вашу справу я буду як найбільше підпирати!

Гауштад (до Штокмана). Бачите!

Штокман. Дуже красенько дякую, одначе —

Томзен. Адже се відай нічого не пошкодило би, коли-б ми, маломіщане, прийшли до вас бодай з невеличкою

підмогою. А ми є тут у городі компактна більшість, — значить тоді, коли ми хочемо! Все то добре, пане доктор, мати по своєму боці більшість!

Штокман. Безперечно! Тільки я не добачую причини, аби тут сього всього було потрібно! Адже річ ся така звичайна, ясна —

Томзен. О, але все таки воно не пошкодить — я знаю добре наші влади; хто має силу в руках, сей нерадо годить ся на поради, які виринають з иньшого боку. Може добре було би оттак трохи задемонструвати —

Гауштад. Зовсім такий самий і мій погляд!

Штокман. Якже ви хочете демонструвати?

Томзен. А вже-ж, що тільки помірковано, пане доктор; я все люблю як найбільше помірковане, бо се найважніша горожанська чеснота!

Штокман. Ну, ну, пане Томзен, ви звісні із свого поміркovanja!

Томзен. І надію ся, що слушно... Що тикаєть ся водопроводів: вони для нас, маломіщан, мають велике значіне! Купелевий заклад має стати для міста жерелом доходів; із сього жерела задумуємо ми всі жити; найпаче ми, властителі домів. Тому ми дуже бажаємо підпомагати сей заклад. А що я, як голова товариства властителів домів —

Штокман. То що?

Томзен. А крім того член товариства тверезости — ви прецінь знаєте, пане доктор, що я і в тому напрямі діяльний?

Штокман. Знаю, знаю!

Томзен. Отже я маю найкращу нагоду стрічати ся з ріжними людьми. А що мене знають як проворного, спокійного горожанина, тому то я маю тут у місті деякий вплив, щось в роді визначного становиска —

Штокман. Я про те все, пане Томзен, дуже добре знаю!

Томзен. Так бачите — мені легко довелось би зладити адресу, коли би справа була дійсно горяча.

Штокман. Адресу?!

Томзен. Ну, адресу подяки від горожан — бо ви покликали до життя дуже важну справу. Розуміть ся, адреса була би в дуже уміркованому тоні, так аби власти і всякі иньші силачі не дізнали якого болю голови. Коли так вчинимо, ніхто не буде міг нічого закинути адресі.

Гауштад. Се ніщо! Можна троха й острійше виступити —

Томзеп. Ні, ні, ні, пане Гауштад! Власти не треба дразнити! Опозиція супроти людей, від яких ми зависимі, не добра. Я в тім маю не аби який досвід; із сього ніколи не буде гаразду. Помірковане, хоча иноді троха й ліберальне висловлюванє думок не може ніколи вражати.

Штокман (потресаючи йому руку). Не знаю, пане Томзен, як і висловити свою радість з того, що співгорожане громадять ся так біля мене!... Може zvolите скляночку шеррі,*) що?

Томзен. Ні, дякую! Я таких напнтків не пю!

Штокман. Ну, то може склянку пива —

Томзен. Дякую, дякую; і се ні, пане доктор! Так рано я нічого не споживаю... Одначе тепер мушу йти до міста, аби з деякою частиною властителів домів поговорити і приладити основу.

Штокман. Се справді велика гречність з вашого боку, пане Томзен! Але я зовсім не можу второпати, аби се все було потрібне; я гадаю, що справа сама собою —

Томзен (сміючи ся). Власти, пане доктор, сповнюють свої обовязки троха по медвежому.

Гауштад. Ну, ну, ми завтра в „Народному Післанци“ підбадьоримо їх.

Томзен. Але прошу, не дуже міцно! Вважайте на мою раду; бо я маю багато досвіду із школи життя... А тепер до побаченя, пане доктор! Отже в кожному разі ми, маломіщане, стоїмо за вами наче охоронний мур! Маєте компактну більшість по своїому боці!

*) Sherry англ. = ксерес — вино, шампанське вино в Xeres de la Frontera.

Штокман. Ще раз вам, пане Томзен, дуже красенько дякую! (Стискає йому руку). До побачення!

Томзен. До побачення, пане доктор! (Прощаєть ся і відходить, Штокман відпроваджує його аж до дверей передпокою).

Гауштад (до доктора, коли сей вертаєть ся). Ну, і щож ви на те, пане доктор, скажете? Чиж не пора вже раз прогнати сю байдужість і сей острах?

Штокман. Ви про Томзена — ?

Гауштад. Так! І він належить до тих людей, що застрягли в багні; хоч зрештою він також може бути чесний. А таких, як він, у нас найбільше. Усе вертаєть ся, крутять ся на всі боки; зважаючи на се і на те і розмірковуючи все, не можуть зробити ані одного-однісінського кроку наперед.

Штокман. Але мені здаєть ся, що Томзен — се чоловік з добрими переконаннями.

Гауштад. Є річи, які я ще висше ціню: рішучість і мужеська відвага!

Штокман. Гм — і се правда!

Гауштад. Саме тому я хочу використати нагоду, аби збудити ліпших із сну і застою. Обожане авторитету треба вже раз тут у нас викоренити. Цілу сю справу з водопровадами мусимо нашим співгорожанам, що платять податки, представити в як найяскравішій освітленю.

Штокман. Добре; коли гадаєте, що се буде найліпше для громади, то я не маю нічого проти того; одначе не скорше, доки не поговорю з моім братом.

Гауштад. Я в кожному разі напишу тимчасом статю до „Народного Післанця“. А коли бурмістр не згодить ся на ваші внесеня — ?

Штокман. Як ви можете щось таке думати?

Гауштад. Воно справді так може бути! А що тоді?

Штокман. А тоді обіцєю вам — (раптом) Тоді надрукуйте мою статю в „Народному Післанці“!

Гауштад. А що, можу?!

Штокман (даючи йому рукопись). Маєте статю; можете її тепер от узяти з собою.

Гауштад. Дякую, дякую! А тепер до побачення, пане доктор!

Штокман. До побачення, пане Гауштад!... Побачите, що всьо буде добре, дуже добре!

Гауштад. Гм, побачимо... (Прощаєть ся і відходить через передпокій).

Штокман (іде до дверей їдальні і заглядає). Йоанно!... Ах, ти вже тут, Петро?

Пята ява.

Штокман. Петра. Потім Йоанна.

Петра (входячи). Уже; вертаю із школи!

Йоанна (входячи). Його ще нема тут?

Штокман. Івана? Ні; але я тут з редактором позалагоджував різні справи. Він дуже владуваний із мого відкриття. Бачиш, воно має більше значінє, ніж я з початку думав. До моєї розпорядимости віддав свою газету, коли-б мене стрінули які перепони.

Йоанна. Чи тобі справді потрібно газети?

Штокман. Ні, ні! Але все воно чоловіка підбадьорить, коли має по своєму боці ліберальну, независиму газету. А подумай собі: також голова товариства властителей домів був тут перед хвилиєю.

Йоанна. Так! Чого він собі бажав?

Штокман. Заявив охоту також підпомогати мене. Всі хочуть дати мені підмогу, коли-б які перепони позаходили! Йоанно, знаєш, кого я маю за собою?

Йоанна. Кого маєш за собою? Ні! Ну, кого?

Штокман. Компактну більшість.

Йоанна. А, так! Чи добре се, Оттоне?

Штокман. Ай, ти, ти! Розумієть ся! (Ходить вдоволений по комнаті і затирає руки). Гей, гей, яка се втіха, коли є свідомість, що по братньому рука в руку йде ся із своїми співгорожанами до мети!

Петра. І робить ся стілько доброго і користного!

Штокман. Аякже, і то ще для вітчини!

Йоанна. Хтось дзвонить.

Штокман. Се він! (Чути стуканє). Прошу!

Шеста ява.

Попередні. Бурмістр.

Бурмістр (з передпокою). Добрий-день!

Штокман. Ах, се ти, Іване!

Йоанна. Добрий-день, шваґре! Що чувати?

Бурмістр. Дякую, та нічого! (До доктора). Я одержав по урядових годинах вчора вечером письмо від тебе в справі водопроводів купелевого закладу.

Штокман. Ну? І прочитав його?

Бурмістр. Так!

Штокман. І щож ти на те?

Бурмістр (гляди́ть допитливо). Гм —

Йоанна. Ходи, Петро! (Іде з Петрою до комнати на ліво).

Сема ява.

Штокман. Бурмістр.

Бурмістр (по короткім мовчаню). Чи справді потреба було тої роботи поза моїми плечима?

Штокман. А вже-ж, доки я не мав абсолютної певности, то мусів —

Бурмістр. А тепер гадаєш, що вже її маєш?

Штокман. Ну, ти мабуть знаєш про се найліпше!

Бурмістр. Чи ти задумуєш сей акт передати купелевому зарядови як офіцяльний документ?

Штокман. Так! Щось треба з сею справою зробити; і то як найскорше!

Бурмістр. Ти уживаєш, як звичайно, дуже міцних виразів у своїй статі. Між иньшим кажеш, що ми даємо купелевим гостям ненастанну отрую.

Штокман. Але-ж Іване, може знаєш яке лагіднійше слово на те? Погадай лише собі: затроєна вода, так до купелі, як і до питя! І се для хоровитих бідаків, що в найліпшій вірі поручають нам себе і віддають останній свій гріш, аби знову прийти до здоровля!

Бурмістр. А потім доходиш у своїх висновках до такого результату: ми мусимо побудувати кльоаку, котра могла би приймати весь сей видуманий бруд там

з гори; а також, кажеш, треба перенести водопроводи.

Штокман. Так, може ти знаєш дати яку иньшу раду? Бо я не знаю!

Бурмістр. Я навідав ся нині перед полуднем до міського архітекта і тоді повернув я — так пів жартом — розмову на сі твої внесеня, як щось таке, що колись опісля можна би взяти на розвагу.

Штокман. Ага, колись опісля!

Бурмістр. Він насміяв ся з моїх проєктованих екстраваганцій і зовсім природно. Чи ти завдав собі труду подумати про те, скільки коштували би сі проєктовані зміни? По поясненнях, які я дістав, то видатків правдоподібно було би на двіста тисяч корон.

Штокман. Так багато!

Бурмістр. Аякже! Та тут ще щось гірше насуваєть ся! Робота протягнулась би найменше два роки!

Штокман. Два роки, кажеш? Два повні роки?

Бурмістр. Найменше! А щож за той час вдіяти з купелями? Може застановити? Ну, бо нічого иньшого нам не лишаєть ся. Або гадаєш, що тут завитає до нас бодай один купелевий гість, коли пійде чутка, що вода небезпечна для здоровля?

Штокман. Але-ж Іване, та в тім же вся суть річи!

Бурмістр. І се все тепер, саме тепер, коли заклад доходить до повного розвитку і слави. Адже і в наших сусідних містах можна побудувати морські купелі; так ти думаєш, що вони не доложать усяких старань, щоби заманити до себе як найбільше число гостей? Доложать, будь певний! Щож тоді з нами? По всякій імовірности мусіли-б ми розпрощати ся з закладом, що нас коштував стілько; а тоді ти був би причиною руїни нашого міста.

Штокман. Причиною руїни — я —!

Бурмістр. Успішна, повна розвитку будучина нашого міста є в купелевому закладі. Так, чи ні? Ти се так само добре бачиш, як і я?

Штокман. А щож по твоїй думці треба зробити з сею справою?

Бурмістр. Я з твоєї розвідки не міг набратм такого пересвідчення, щоби відносини купелевого закладу були такі грізні, як ти се представляєш.

Штокман. Вони мабуть ще гірші! Або такими будуть в літі, коли настануть горячі дні.

Бурмістр. По моїй думці, як я вже сказав, ти малюєш се дуже чорно. Добрий лікар повинен знати спосіб, як помаленьки відвернути всі шкідні впливи і зарадити, коли вони почнуть виринати.

Штокман. Отже?... Щож далі — ?

Бурмістр. Урядження водопроводів покінчені і тому то з сего боку треба на них дивити ся. Та імовірно й дирекція не залишить узяти свого часу сю справу на розвагу і о скільки стане на се грошей, поробити деякі удіпшення.

Штокман. І ти гадаєш, що я на такий підступ згоджу ся?

Бурмістр. Підступ!

Штокман. А щож? Се був би підступ, обманство, брехня, ба, майже публичний злочин проти цілої суспільности!

Бурмістр. Я вже тобі казав, що не можу повірити, аби тут справді була така небезпека.

Штокман. Ні?! І се можливе? Моє представлене тої справи є таке наглядне, правдиве і справедливе! Ти се сам дуже добре розумієш, Іване; лише не хочеш того признати. Твоє се діло, що купелевий заклад і водопроводи там побудовано, де вони тепер стоять; се — твоя погана похибка, до якої не хочеш признати ся. Ба, гадаєш, що я не знаю тебе?

Бурмістр. А хоч би і так було? Коли пильную своєї поваги, то роблю се для справи нашого народа. Без морального авторітету не міг би я так кермувати справами, як сего домагаєть ся добро загалу. Так з тої, як і з иньших причин буду заходити ся, аби твоя статя не дістала ся в руки купелевого заряду. В інтересі загалу ся справа мусть лишити ся між нами. Опісля я її сам піднесу і без гомону переведемо

її в діло; але нічого, навіть найменша крихіточка не сьміє дістати ся до прилюдної відомости.

Штокман. Ой Іване, ти вже того не спиниш!

Бурмістр. Мушу перешкодити і таки перешкоджу!

Штокман. Але-ж дарма, пусте; вже багато людей знає про се!

Бурмістр. А, то вже знають про се і чужі люде? Хто? Чи не панове з редакції „Народного Післанця“, ті, що —?

Штокман. Аякже, знають і вони. Ліберальна, независима преса заходить ся вже, аби ви сповняли свої обовязки.

Бурмістр (по короткім мовчаню). З тебе, Оттоне, дуже нерозважний чоловік! Ти не подумав, які се наслідки може мати для тебе самого.

Штокман. Наслідки? Для мене?

Бурмістр. Для тебе і для твоїх — аякже.

Штокман. Що ти хочеш сказати?

Бурмістр. Гадаю, що я тобі все як брат помагав, дораджував.

Штокман. Так, се правда! І я тобі за те дуже вдячний!

Бурмістр. Я не домагаю ся від тебе подяки. В частині я був примушений також до того моїми особистими справами. Я все надіяв ся, що, поліпшаючи своє економічне становище, ти будеш держати ся в поміркованих межах.

Штокман. Що? Лише для своїх користей —!

Бурмістр. Кажу, в частині. Се страшна річ для урядника, коли його свояки безнастанно компромітують себе.

Штокман. І ти думаєш, що я таке саме роблю?

Бурмістр. Дарма, але на жаль, воно так є... хоч ти може сього й не знаєш. Ти чоловік неспокоїної, бурливої, ворохобної вдачі. А потім у тебе є нещасливий нахил прилюдно писати про всякі можливі й неможливі річи. Аби лише яка гадка засвітала в твоїй голові — ти зараз мусиш впарити газетярську статю, або навіть цілу брошуру.

Штокман. Правда, але-ж се обовязок кожного горожанина поділити ся з публікою, коли має яку нову гадку!

Бурмістр. Ах, на що публіці нових гадок? Їй дуже добре із старими, признаними гадками, які вона вже має.

Штокман. І ти кажеш се так — зовсім отверто!

Бурмістр. Так! Раз мушу з тобою говорити щиро. Доси я се оминав, знаючи про твою вразливість; але нині мушу тобі сказати правду, Оттоне. Ти і в гадці не маєш, яку собі шкоду робиш своєю нерозважною безоглядністю. Голосиш скарги проти наставників, ба навіть проти уряду — кидаєш йому в лице громи, — говориш, що тебе гнетуть, переслідують! Та чиж можеш ти — такий ворохобний горожанин — чого иньшого ждати?

Штокман. Що — я ворохобник?

Бурмістр. Так, Оттоне, ти дуже ворохобний співробітник. Я се добре відчув і підмітив. Ти гадаєш, що крім тебе нема вже нікого висшого. Зовсім забуваєш, що ти своє становище купелевого лікаря маєш завдячити мені —

Штокман. Ні, воно правно належало ся мені, мені і нікому иньшому! Бо я перший прийшов на гадку, що місто може стати славним купелевим місцем; я сам один думав про се тоді. Довгі літа стояв я осібняком — довгі літа мусів я сам один бороти ся за права сеї думки; я писав і писав —

Бурмістр. Я не перечу сего. Але тоді не була на се догідна хвилина. Ну, та ти не міг сего належно оцінити там у своїй далекій закутині. Коли наблизилася догідна пора, тоді я — разом із иньшими — взяв сю справу в свої руки.

Штокман. Так, аби величний мій плян вивернути до гори ногами. Тепер видко, які проворні люде були з вас.

Бурмістр. По моїй думці тепер лише видко, що тобі забагає ся газетярської гадини для своєї ворохобної вдачі. Ти хотів би троха покусати своїх наставників — се твоя давня-давня привичка. Ти не хочеш мати над собою ніякого авторитету; ти з презирством глядиш на кожного, хто займає становище висше від тебе; ти вважаєш його своїм особистим ворогом і проти

нього кожда збруя для тебе добра. Та тепер я звернув твою увагу на се, що ти інтереси цілого міста — ба, також і свої — женеш на загладу прискореним темпом. І тому то я кажу тобі, Оттоне: з невмолимою суворістю стояти-му при своїх вимогах, які тобі задумую поставити.

Штокман. Ну, які-ж се вимоги?

Бурмістр. Коли ти був такий щирий і зволив говорити з непокликаними про сі невиразні відносини, хоч вони як урядова тайна не повинні бути розголошені на всі кінці сьвіта — то годі їх уже прицитькати. Небавом зачнуть ходити різні поговірки, а злобні люде ріжними додатками і перекрученнями заєдно додавати-муть їм нової поживи. Тому потрібно, аби ти прилюдно виступив сам проти таких поговірок.

Штокман. Я? Що? Я тебе не розумію!

Бурмістр. Можна надіяти ся, що ти при другім розеліді дійдеш до висновку, що справа зовсім не така грізна, як ти спершу думав.

Штокман. Ага — ти на се чекаєш!

Бурмістр. Можна надіяти ся, що ти маючи довіре до заряду публично заявиш, що сей з повною сумлінністю забере ся до діла, аби усунути всякі ненормальности.

Штокман. Так, але ви ніколи не зможете сього вчинити, доки будете вживати лукавих штучок. Отсе моя тривка, невідступна гадка, Іване —!

Бурмістр. Тобі, як урядникови, не можна мати якихсь своїх осібних гадок.

Штокман (зачудуваний). Мені не можна мати — ?

Бурмістр. Кажу, яко урядникови. Як приватна особа — а, се иньша річ. Але як зависимий купелевий урядник не маєш права висловлювати таких гадок, що є противні твоім наставникам.

Штокман. Е, добродію, ви далеко зайшли! Я яко лікар, яко учений не мав би права —!

Бурмістр. Справа, про яку тут іде річ, не є чисто наукова; се радше скомбінована, технічно-економічна квестія —

Штокман. Ах до чорта, се мені зовсім байдуже! Я признаю для себе свободу, висловлювати свою гадку про всі можливі квестії сего сьвіта!

Бурмістр. Прошу. Лише не про купелевий заклад — я забороню тобі се.

Штокман (майже з криком). Ви мені заборонюєте! Ви! Люде, що —!

Бурмістр. Я тобі заборонюю — я, твій найвисший наставник; а коли я тобі що заборонюю, — твій обовязок — слухати.

Штокман (здержуючи себе). Іване — справді, коли-б ти не був моїм братом —!

Осьма ява.

Штокман. Бурмістр. Петра. Йоанна.

Петра (відчиняючи несподівано двері). Тату, ви не можете сього дарувати!

Йоанна (ідуци прискорено за нею). Петро! Петро!

Бурмістр. Ага, нас підслухали!

Йоанна. Се було злишне; ви говорили так голосно, що — Петра. Аякже, так що я чула.

Бурмістр. Ну, та вкінні для мене се ще й ліпше —

Штокман (підходячи ближше до нього). Ти говорив про заборону і послух —!

Бурмістр. Ти приневолював мене говорити з тобою в таким тоні.

Штокман. Отже я маю в публичній заяві самого себе бити в лице?

Бурмістр. Ми вважаємо се доконечно потрібним, аби ти подав до прилюдної відомости таку заяву.

Штокман. А як я не послухаю?

Бурмістр. Тоді ми, аби втихомирити публіку, видамо самі заяву.

Штокман. Добре. А тоді я виступлю прилюдно проти вас. Я стою міцно при своїй постанові; докажу, що по мойому боці правда, а по вашому неправда. А щож тоді — що тоді ви вчините?

Бурмістр. Тоді я вже не буду робити ніякої перепони,
аби ти дістав раз на все відпустку.

Штокман. Що — !

Петра. Тату — відпустку!

Йоанна. Відпустку — !

Бурмістр. Так, відпустку з уряду купелевого лікаря.
Я чую ся спонуканим як найскорійше вчинити те.

Штокман. І ви зважились би на те!

Бурмістр. Адже ти сам приневолюєш нас до того.

Петра. Стрийку, такий вчинок проти чоловіка, як сей
проти батька, обурить кожного!

Йоанна. Петро!

Бурмістр (глядячи на Петру). А, отут, як бачу, всі позво-
ляють собі вже висловлювати свої погляди. Ну-ну! (До
Йоанни) Братова, ви мабуть тут дома найрозумнійші.
Ужійте всего свого впливу на те, аби переконати вашого
чоловіка, які наслідки буде мати його діло так для
родини —

Штокман. Моєю родиною нехай ніхто не журить ся
кромі мене —

Бурмістр. Так для родини, як і для нашого міста.

Штокман. Я, я один хочу правдивого добра для міста!
Хочу викрити ненормальности, які скорше або піз-
нійше виринуть на сьвіт божий. О, тоді покажеть ся,
хто з нас обох справді любить наше родинне місто.

Бурмістр. Ти, що в сліпім своїм завзятю хочеш відо-
брати городови найважнійше жерело доходів —

Штокман. Але-ж чоловіче, се жерело затроєне! Чи
ти збожеволів! Ми торгуємо тут брудом — се
жерело наших приходів! Ціле наше сите суспільне
жите бере свою поживу з брехні.

Бурмістр. Видумка — або ще щось гірше. Хто висту-
пає з такими гарними інсинуаціями проти свого
міста, сей є ворогом суспільности.

Штокман (приступаючи до нього). І ти важиш ся — !

Йоанна (стаючи швидко між ними). Оттоне!

Петра (міцно вхопивши батька за рамена). Тату, дайте
спокій!

Бурмістр. Я не хочу себе тут дати на поталу диким, негатованим інстинктам. Я вже остеріг тебе. Подумай же добре, що ти винен собі і родні! Поручаю ся! (Відходить).

Девята ява.

Штокман. Йоанна. Петра. Відтак Фредрик і Вальтер.

Штокман (ходить по комнаті). І я маю се все терпіти!
У своїй власній хаті!

Йоанна. Сором —

Петра. О, я тому стрийкови —!

Штокман. Але моя вина! Треба було з ними давно вже
впорати ся, а тоді було-б инакше!

Йоанна. Ой Оттоне, за твоїм братом сила —

Штокман. А за мною право —!

Йоанна. Так, так, право, право! Що значить право без
сили?

Петра. Мамо —!

Штокман. Що? У вольній суспільности право не є
силою?

Йоанна. Але подумай собі, коли ти дістанеш димісію:
твоя родина, твої діти —

Петра. Мамо, не думайте заєдно при всім найперше
про нас!

Штокман. Отже сей ганебний острах має звеліти мені
вклонити ся мійому братчикови і його поганим прихильникам, а правду потоптати ногами! Тоді-б я мусів раз на все розпрощати ся з щасливими хвилинами в житю!

Йоанна. Не дай Боже нам того щастя діждати, яке нас
стріне, коли ти не покинеш свого діла. Тоді опинимо ся на леді. Повернемо знову до нужди, в якій ми жили давнійше. Не забувай сего, Оттоне; надумай ся добре, на чім стоїмо!

Штокман (з тяжкою внутрішньою мукою затискає п'ястукі).
І ся машинка від актів зважила ся так грозити вольному, чесному чоловікови! Ах, се мабуть кінець сьвіта,
Йоанно!

Йоанна. Справді погана річ таке робити. Але тут на землі треба перетерпіти неодну несправедливість... Глянь на дітей, Оттоне! Глянь на них! Що стане ся з ними! Ах, ні, ні; твоє серце спинить тебе від такого діла —

Вальтер і Фредрик (увійшли в тій хвилі з книжками).

Штокман. Мої діти — ! (Стає раптом, наче з якою ясною, міцною постановою). Ні, а хоча-б цілий сьвіт провалив ся: ніколи і ніколи не зігну свого карку в соромне, ганебне ярмо! (Іде до своєї комнати).

Йоанна (іде за ним). Оттоне, що ти задумуєш робити!?

Штокман (у дверях). Хочу зберегти для себе право: глянути отверто моїм дітям у очи!

Йоанна (розплакала ся). О, Боже, нехай буде над нами Твоя сьвята воля!

Петра. Мамо, не плачте! Тато лише се робить, що мусить робити! (Хлопці зачудувані питають, про що іде річ; Петра велить їм мовчати).

Завіса спадає.

(Конець буде).

Переклав

Ю. Кміт.

ІЗ ОПОВІДАнь ОССІТ.*)

I. Падучі зорі.

Lieben und Untergehen, das
reimt sich seit Ewigkeiten.

F. Nietzsche.

Вечеріло. Захована в глибокім фотелі, одним з тих вигідних меблів, що так і вкривають, так і обіймають вас, в будуарі цілком білим мов сніг, коли би сніг був теплий, вона поринала в мріях.

Все було біле довкола неї, і дуже м'яжке, і гарне — і все те було подібне до неї. Вона підперла голову рукою — подібна до блідої рожі, до дуже рідкої, виімкової рожі, ніжної і білої, незвичайно білої, без рефлексів — а на її лиці тільки її великі зеленкуваті очі були одинокою барвистою плямою.

---

*) Оссіт — псевдонім молодого французького писателя чи писательки, що здобула собі в остатніх роках досить видне місце в літературі. Оссіт пише мало; оповіданє „Ilse“, збірка новель „A quoi bon?“ і друга, торік видана збірка „Il n'y a plus d' Iles Bienheureuses“ — ось і весь її дотеперішній літературний доробок. Її літературна фізіономія інтересна тим, що лучить у собі французьку грацію, тонкість і ясність рисунка з тужливо-пессімістичним світоглядом Ніцше, але без його цинізму, бруталізму та фальшивого аристократизму. Оссіт нагадує троха А. Доде, тільки без його гумору і блискучої фантазії. Подаємо тут перекладом пару її ескізів, винятих із остатньої збірки. *I. Фр.*

Обік неї лежало кілька книжок і газета з нинішньою датою, п'ятниця 13 листопада. Вона розвернула її; від самого ранку то за візитами то за кухнею вона весь день не мала часу прочитати газету.

Вона перебігла очима зміст:

З товариства.

Новини з заграниці: з Бразилії.

Палата послів: підмога для опери.

Всячина: Падучі зорі.

І нараз ті остатні слова розбудили в її пам'яті щось таке, що дуже сильно зацікавило її.

Падучі зорі!... Нараз вона побачила себе маленькою дівчинкою, в піковій суконьці, в панчішках і з старою нянькою, що її звали Христиною. І вона ще тямить дуже добре те фантастичне оповідане, що чула на сю тему від своєї сестри Вероніки, тепер уже покійної.

Як глибоко вона вірила тоді в таємничу силу паду-чих зірок! Ся віра тепер викликала усміх на її уста. Треба побажати собі щось: приміром, наїсти ся будущего літа багато суніць або зробити ся щасливою властителькою забавки з Синім Карликом, або висловити яке будь подібне і рівно важне бажанє. Тільки — і се був головний сук — треба висловити се бажанє як раз у тій хвилині, коли паде зірка. Вона докладно пригадує собі, як одної ночі вона встала в довгій сорочці, що тягла ся аж по землі, такий, у яку обвивають зовсім маленьких дітей і обвинувши нею свої малюсінські голі ніжки, тихенько, з обережністю Індіянина і з незвичайними хитрощами, вчитаними з книжки — оповідання повного всяких страховин про Червоношкурних — висмикнула ся з ліжка і відістала ся аж на терасу. Там, захищена від усякої безпосередньої небезпеки, вона взяла ся вартувати. Один пан при вечері сказав, бачите, що особливо в отсю падолистову ніч зорі будуть падати густо, як дощ.

Вона ждала добрих двадцять мінут, муркочучи весь той час мов тиху молитву предмет свого бажання, щоб не проминути відповідну хвилину. Бо коли запізниш ся хоч на одну секунду, то всі слова не здадуть ся ні на що і вимовлене бажанє не сповнить ся.

А вона не хотіла бажати собі нічого дитячого, як се чинила її сестра або її приятелька Клярісса. Ні, її замисли сягали висше. „Хочу бути гарною!“ Вона повторила те реченє може з яких пять сот разів.

Сумовитий усьміх промайнув по її устах.

Як же-ж то сварили на неї другого дня, коли побачили у неї страшну простуду; вона в кінці признала ся до свого проступка!

Але якже-ж то байдужно, зовсім стоїчно і спокійно перенесла вона довгі докори Христини і навіть жорстоку конфіскату улюблених книжок Іюстава Емара! Не вважаючи на ніщо, в глибині душі вона була вдоволена, була певнісінька, що її бажанє сповнить ся, бо-ж нарешті, насилу дождавши ся, вона побачила, як падала одна зірка, гарна та пишна, білява зірка. Вона вирвала ся з самого вершка неба і зачеркнула чудовий, широкий лук! І як раз, точнісінько в тій самій хвилі вона вимовила: „Хочу бути гарною!“

Тепер се певне. Її маленьке серденьтко наповняло ся гордощами. Вона буде гарна, гарна як її велика кузинка, ота славна Льора, котру подивляють усі. І її також подивлятимуть усі. І вона також буде королевою балів, так само як Льора, а може ще й більше, бо-ж тут зорі, могучі, неохибні зорі наділяти-муть її своєю красою! А се було її найвисше бажанє, її найвисша мрія.

Вона ще раз усьміхнула ся сумовитими устами, легенькою іронічною усьмішкою.

І справді так воно стало ся! Її бажанє сповнило ся. Вона зробила ся дуже гарною, була королевою незлічимих балів, мала великі успіхи...

Вона взяла ся читати статю на третій сторінці.

— Як дивно — думаєть ся їй — се як раз той сам вечір, із 13 на 14 падолиста. Сьогодні як раз п'ятнадцять літ...

І ще раз її мрії приймають виразні риси. Але вона вже не думас про свої дитячі літа, вона думас про сучасне.

Вона підняла ся і наблизила ся до вікна, але з вікна не було добре видно неба за високими супротилежними

домами. От тим то вона відчинила скляні двері і вийшла на балькон.

В її голові мигнула думка:

— Коли-б я ще сьогодні вірила сему, чого бажала-б я собі сего вечера?

Вона зітхнула. Перед її уявою промайнуло її жите: її шлюб уладжений так, як се випадало її батькам, а далі оте жите безбарвне, одностайне, пусте, без любови і без принади.

Не вже-ж вона не любила нікого? ніколи?

Її серце починає бити троха живійше. „Він“ дуже принадливий... Вона бачить перед собою усьміх його синіх очей.

Та враз їй робить ся якось ніяково — так само, як і кождий раз, коли він дивить ся на неї. Його очи такі гарні... а проте в них є щось... щось черстве, холодне і жорстоке.

Вона глядить на небо.

— Чого-б бажала я? — думаєть ся їй. І вона чує, як у її серці знов оживає віра, те чудове дитяче віруванє, воно вернуло — могутне, самовладне, чарівливе.

Але всі звiзди, бачить ся, стоять недвижно, тільки тремтять крихітку промінєм.

— Чого-б я бажала?... Щоб він усе любив мене?... Ні, щоб він на правду любив мене!... Бо чому-ж він не прийшов учора?

І вона звільно нахиляєть ся на балюстраді і не бачить зірки, що мигнула і впала.

Потім знов починає думати:

— Так, він любить мене, про се нема сумніву... Але його очи такі холодні!...

І нараз її душу обгоргає смуток.

— Я дуже нещаслива! — думаєть ся їй.

І нараз перед нею немов розпанахано заслону.

— Хочу бути щасливою!... Ось чого треба бажати.

І ось вона повторяє, повторяє ненастанно:

— Хочу бути щасливою!

Велика, розкішна надія надихає її, бо-ж зорі не брешуть!

І ось нараз ціле небо, бачить ся, запалало незлічними іскрами, що тремтять і літають; одна за одною вони описують дуки, довгі, граціозно вигнуті дуки.

Упоєна радощами вона простягає обі руки, нахиляє ся. „Хочу бути щасливою!“ шепче вона. Її очі блищать, а довкола уст мигоче щось мов щастє вічності.

Вона нахиляєть ся, нахиляєть ся, раз-у-раз шепчучи немов магічне заклинанє: „Хочу бути щасливою!“

І ось нараз вона тратить рівновагу і зісковзуєть ся в безодню, мов велика біла птаха.

Зорі, бачите, не брешуть ніколи!

Вона навіть не скрикнула, майже легенько вдарилась об острій камінь, від чого у неї на виску виступило кілька червоних крапель — і се була знов таки одинока кольорова пляма на її лиці, бо її великі зеленкуваті очі були затулені.

Зрештою вона зовсім не мучила ся і не покалічила ся. Вона так і лишила ся дуже гарною, а на її устах заховав ся усьміх екстази.

Одна бабуся, що йшла обік і була дуже забобонна, присягала ся, що се стало ся тому, „бо сьогодні маємо п'ятницю і д. 13“.

II. Іронія.

Rien nesert de rien. Et d'abord il n'y a rien. Cependant tout arrive, mais cela est indifférent.*)

Th. Gautier.

Усякий раз, коли іронія долі являєть ся мені виразно, в різкім образі, мені згадуєть ся той бідний хлопчище Люї Крессоль.

Се було в часі розрухів, яких наробив був у Альжирі Бу-Амена. Я був тоді поручником при другім полку стрільців у Африці.

*) Ніщо не впливає ні з чого. І в початку нічого нема. А тимчасом усе трапляєть ся, але се байдуже.

Одного дня надійшов наказ вирушити як стій, щоб гонити ворога до Ель-Уед-Фенді. Ми подали ся в дорогу і машерували звільна, широкою стрічкою, не зупиняючи ся три дні і чотири ночі. От тоді то, в часі того безконежного походу я пізнав історію Люї Крессоля.

Він мав 20 літ а виглядав на 15, був дуже малий, саме тільки, що дійшов до військової міри, дуже тонкий, з золотавим волосєм, мов у дівчини, з гарними румянцями, котрих навіть африканське сонце не встигло присмалити, і з великими синіми, задуманими очима. Він був дуже чемний, надзвичайно чемний — річ сьмішна у африканського стрільця. Його лице мало завсїгди якийсь вираз, що не тут його місце, що се хтось на сьміх перебраний за вояка і висаджений на великого, білого коня. А що у него ще більше ніж у иньших було охоти до спаня, то я поставив свого коня обік його і ми в ночі почали балакати.

— Ну, Крессоль, швидко ти будеш вільний — мовив я.

— Так, пане поручнику. От то моя бабуся буде тішити ся!

Я запитав його: — А щож ти робитимеш, коли будеш вільний?

Його дитяча постать набрала якогось урочистого виразу і він промовив дуже поважним голосом:

— Я одержу спадщину, пане поручнику.

Ся відповідь розвеселила мене дуже. Я подумав, які то ріжні пропорції приймає одна і та сама річ відповідно до людини, що дивить ся на неї. І так для сеї нерозвитої душі яка небудь ферма з коровами і свиньми, що дістанеть ся йому в спадку, являєть ся чимсь дуже великим і факт — одержати в спадку сї маловарті речі є для него якимись сьвятощами.

Я відповів з нехотя: — О, ти дістанеш спадщину!

Він відповів тим самим набожним тоном: — Так, пане поручнику. От то моя бабуся буде тішити ся!

Він повторяв ті стереотипові слова притишеним голосом, мов рефрен коліскової пісні. Сей вояк заховав у собі вдачу малої дитини. Порухений тим я запитав:

— Ти дуже любиш свою бабусю?

— Чи дуже люблю її? Мій Боже! Чи дуже люблю її!... Сеж головно задля неї я тішу ся тою спадщиною.

Гарний собі був сей воячина з тими ясними очима повними щирости. Він говорив далі:

— Я хочу купити для неї на її старі літа гарну палату, таку як мають багаті бабусі!

Я зирнув на него остовпілий. Але в тій самій хвилі я зрозумів, що се сон зломив бідного хлопчища і що він висловлював свої сонні мрії. Та про те я запитав його попросту:

— А кілько-ж ти дістанеш тої спадщини, мій хлопче? Він відповів: — Я одержу три мільйони.

І він розповів мені дуже дивоглядну історію, одну з тих щасливих і рідких пригод, що трапляють ся раз на сто літ і видають ся такими неправдоподібними, що люди називають їх „пригодами з романів“. Се несправедливо, бо пригоди дійсного життя бувають не раз ще дивніші, ще більше несподівані, як пригоди в книжках.

Якийсь Крессоль вивандрував колись до Індії, вмер там і лишив своїм своякам спадщину в сумі 60 мільйонів. А що їх було для поділу сеї суми 20—20 малих Крессолів, кузенів Люї — то на кожного з них випадало по три мільйони.

Се видалось мені таким фантастичним і неправдоподібним з кожного погляду, що я не хотів вірити. Але він показав мені всі свої папери в найкращім порядку: листи французького конзуля, далі листи нотаря — цілий акт в повні автентичний і комплетний. І з дивним браком самолюбства він повторяв:

— Але-ж то моя бабуся буде тішити ся! Вона-ж так набідувала ся, особливо від коли я пішов до війська.

Він гестикюлював живо на своїм білім коні і зовсім не мав охоти спати, впиваючи ся своїм дивоглядним щастем.

Я ніколи не забуду того щасливого лица, осяяного зорями, тими мовчазливими, тихими зорями, що немов дивили ся на наш похід. І крізь глухий гомін та ненастанний шум, який справляють коні в поході, я все ще чую сей радісний голос, як він вимовляє:

— Три мільйони, пане поручнику! Три мільйони! Се багато грошей, не правда? Се така купа грошей, як у Ротшільда! Кілько би з них можна видавати день-у-день!

Я ніколи не бачив на людському лиці такої безмежної і повної радості.

Всю ніч він снував проєкти, що то він робити-ме, як буде свобідним.

Другого дня у нас була битва. Се був мій перший огонь. Ще доси я пригадую собі дуже докладно те дивне почутє, яке тоді заволоділо мною. Мені було дуже зимно; мене проймав той прикрий і дошкульний холод, що походить із величезної втоми та довгої безсонниці. Я не міг ніяк отрясти ся з одубіня — страшного одубіня, що стискало мій череп, мов здоровенна жменя якогось велетня. Я нерішучо, якомсь неясно і троха неспокійно запитав себе, як буду вести себе підчас битви? Чи може мене опанує страх? Але скоро я побачив ворога перед собою, того ворога швидкого, невловимого мов привид, у білих бурнусах розпущених на вітер, що летячи шелестіли під синім небом мов хоругви, з тими тонкими, довгими стрільбами мов тиками, з тими хрипливими та пискливими окриками... Коли я почув ті особливі тони, той жалібний свист, який справляють кулі на леті — мій Боже! Тоді я зрозумів, що страх не опанує мене!

В мні не лишило ся ані крихітки того, що мучить і нївечить нас у житю. Я почув себе неособовим, сильним, згущеним у одну - однісіньку могутню ідею: зберегти житє моїх двацяті пяти вояків. Я ані на хвилю не подумав, що можу вмерти, я забув про се цілковито. Я тільки хотів, щоб моїх двацять і пять вояків не померло з моєї вни.

Довкола нас літали кулі з острим свистом, з близька і з далека. Їх було без ліку, вони налітали ненастанно, брєнючи, сичачи, звільна або нагло; вони наближали ся, минали, віддалювали ся з якимсь любим, проймаючим, дивним дзвжчанєм; часом одна з них паїдне сухо і ко-

ротко, то знов иньша бренть тихо, *crescendo*, довго і неясно. Здавало ся, мов нас обсіли нараз якісь незримі духи, легкі, насьмішливі, жорстокі — се був несказаний і страшний гомін чогось живого ось тут довкола нас, поміж нами, чогось величезного і незримого.

Побивши значне число тих невірних і розсипавши решту по пустині ми стали спочивати, і в тій хвилі мені пригадав ся малий Крессоль. Я почав шукати його, але зразу не міг знайти його. З моїх людей три були ранені; один умер швидко по тім, бо куля розломала йому хребетний стовп.

Другий, на імя Дю, видужав досить швидко, діставши копитом у живіт. В кінці третій, що звав ся Кляншар, мав дивне щастє: він завдячував житє своїй військовій книжочці, котру зложив був у двоє і сховав на груди. Куля провертіла всю книжочку і сплющила ся на остатній обложці. Він потім заховав її собі як дорогоцінну пам'ятку.

А Крессоля не було. В кінці я знайшов його простертого на землі, з кулею в правім легкім. Але на його лиці грав усміх.

— Се нічого, пане поручнику! Я видужаю і таки візьму спадщину!

Сеї ночі він лежав під моїм шатром, поганеньким малим шатром, чотирикутним, тісним, низьким, у котрому або надто холодно, або душно. Він лежав обік бідного Бре, що швидко вмер.

Другого дня я пішов побачити його. Він ще всьміхав ся тим своїм щирим усміхом, а в його тусклих очах блимало щастє.

— Все дуже добре, пане полковнику, все дуже добре! — мовив він. Але говорячи він плював кровю. Його поклали в носилки і ми рушили назад до Аін-Сафрі.

Страшні ті носилки, ті іронічні колиски зроблені для людей, для бідних вусатих дітей, що мають умирати! Се

передчасні домовини, пародії дитячих забавок при вході в могилу. Вони дуже болючі, дуже жалібні, ті великі карнавалові колиски. Не похиляється, не всміхається над тобою нічиє любе лице — тільки одна жорстока Бабуся-успокійниця, смерть із сонливими очима вколисує тебе.

В часі цілоденного походу я не міг займатися Крессолем, але я поручив його лікарєви. Аж над вечір ми зупинилися на ново і я забажав побачити бідного малого мільонера. Коло носилок я станув, завагався. Моє серце стислося перед сям закритим віком. Я не тремтів підчас битви, але почув страх перед отим замкненим віком. В кінці я промовив лагідно :

— Крессоль, мій хлопче !

Велика мовчанка в нутрі носилок.

Тоді моя рука, тремтячи злегка, відкрила помалу парусинове віко. Він чяпів у носилках скулений у двос, поморщений мов вялена риба. Його сині очі отворені мали вираз дикого перестрашу.

Він умер, так як умирає багато иньших підчас тих страшних поворотів після битви, на тім проклятім, варварським цвинтаровім шляху. Йому дали згинутися як собаці, без крихти повітря, без краплі води. Але в руках він держав зложені в гарнім порядку свої папери про мільонову спадщину.

Мене обхопив гнів, безспльний, паний гнів на жорстокість людської долі, на глупу жорстокість, на злобну іронію долі отсеого чоловіка !

Його поховали того самого вечера, коли добре потемніло, щоб Араби не підгледіли се місце. А що зовсім не було можливо випростувати його тіла, то мусіли поховати його так, як був, у сидячій поставі, в дивовижно малій, квадратівій паці.

Йому виконали дуже глибоку яму.

III. Жорстокість.

Viele sterben zu spät und
Einige sterben zu früh.

F. Nietzsche.

Оперши ся ліктями на поручє Понте Веккіо (старого моста) Сент Джон де Трасі роздивляв ся довкола. Було дуже горячо, а соняшне промінє танцювало по поверхні зеленкуватої води.

Ліворуч, мов пустивши коріне в ріку, піднимали ся нерівні доми, жовтаві або брудно білі, троха понурі або ясні, подіравлені всюди, в незлічимих місцях, вікнами всяких розмірів, ріжних і дивоглядних форм. Там були малі, круглі віконця в середині якогось старого склепленого лука, далі довгі, широкі, малюсінькі аж до квадратних дахових віконець, таких маленьких, що, сказав би, в них ледво є на стілько місця, щоб достарчити досить повітря для одної квітки. І все те без ніякісінької симетрії, в таких місцях, де того найменше можна-б ожидати, так як у тих комічних рисунках, що рисують малі діти. Були там також дуже тісні бальконики, а десь не десь зелені стори.

Високість домів була також забавно неправильна: деякі були дуже довгі, иньші зовсім низенькі, иньші худі-худі, мов карикатура Англічанина і вузкі до неправдоподібности, знов иньші значно ширші, з видом троха ситійшим; а на всіх були невеличкі дахи, навислі так, як дашки кашкетів над чолом.

Мали ті доми свій особливий вираз і, бачилось, були обтяжені всякого рода нещастями і слабостями. Один, троха грубенський, подавав на горбатого; другий, бачилось, був хромий; був один кривоногий; один маленький, низенький, виглядав мов безногий каліка на відпусті. Але всі ті їх слабости були якісь веселі, збуджували сьміх. Обсипані соняшним промінєм, пречудово погані і артистичні ті доми було абсолютно розкішні для ока, як ні один иньший закуток у Фльоренції.

Сент-Джон де Трасі розумів вираз тих домів, але час від часу він озирав ся і його зір бігав по Понте Веккіо. Він виняв годинник.

— Вже шеста — промовив стиха — вона сказала, що буде о п'ятій.

І він знов почав вдивляти ся в три мости на Арно, що були перед ним, і далі, геть на краю обр'ю, в сині гори. Але він не бачив ані ріки, ані домів-калік, та за те дуже виразно бачив той сальон у віллі Норі, де у-перве спіткав свою долю.

Він і доси почував ту дивну радість, яка опанувала його тоді, коли побачив сю жінку з очима мов сині аксамітки на білім тлі. Вона була рудава — може підмальована, але се не шкодило, бо її тіло було дивно біле. В руці держала чашку чаю і не вважаючи на довгі рукави, що обтискали її руку, вона порушувала ся свobodно і зручно, так як майже всі жінки, що привикли до тої невеличкої невигоди — пити чай стоячи і держати ще дещо в руках.

Вона була на прочуд зграбна, а її незвичайна постать була дивно гарна і видавала ся високою задля сукні з довгим тренем з дуже м'якого шовку, коліру ярко пурпурового, що виглядав мов почервонілий фіолет.

Не було нікого більше в тій кімнаті, тільки вона — вона і склеплена стеля покрита старими фресками з *cinquecento**); тільки ся стеля і ся жінка були однаково артистичні.

Коли де Трасі побачив її, він власне розмовляв з гарною леді Честер, милою особою, що все мала серце на долоні, а долоню дуже велику і все отворену.

В тій хвилі його розмова зробила ся баламутною і він видивив ся, дійсно очарований сею фіолетовою появою. Все було гармонійне у тої жінки, коліри і пози, рухи і матерії і її довгі білі руки, що инколи опускали ся на пурпурову сукню, видавались йому незрівнаним малярським мотивом.

---

*) *Cinque-cento* називається в італійській історії XVI вік, час найвишого розцвіту італійської штуки. *Ред.*

— На кого се ви так видивили ся, Сент-Джон? — запитала леді Честер і обертаючи ся на своїх великих ногах зирнула в той бік. — А, на паню де Клев? Ну, як вона вам подобаєть ся? Я не люблю таких ексцентричних осіб.

— Хто такий та пані де Клев? — запитав він.

— О, варіятка! Вона дуже богата... Австриячка, здаєть ся, її мати була Французка... Говорять про якусь історію... Так, у неї є муж, нудяр, зарозумілий, ідеально глупий... Дехто дуже подивляє її, та по моему вона сьмішна і язиката. Так, так, вона збудована чудово і знає се дуже добре, але-ж одягає ся по просту неприлично. Але не ласкомте ся на неї, мій любий, з нею нічого не порадите, навіть ви. Розумієте? Нічого не порадите! Се не жінка. Вона обридливо вчена, малює, пише — просто страхите, не правда? Вона ні про що не думає, тільки про гармонію колірів своїх суконь і свого тіла, і малює ся. Вона вдає з себе жінку якогось вишого типу, бо ніколи не мала любовника — а про те вона не жие зі своїм мужем. Вона не любить мужчин! Надто вона сентиментальна, велика еґоїстка і дуже conceited*) — ось що!

— Представте мене їй — мовив Сент-Джон де Трасі.

— Але-ж кажу вам, що з нею не порадите нічого.

В його очах грала веселість; крайня глупота все забавляла його; він бавив ся нею артистично, як чимсь скінченим у собі, далеко ліпшим від мирного ума. І він відповів супокійно:

— Але-ж дорога леді Честер, часом чоловік любить побалакати... для відміни!

— Де Трасі бажає балакати! Новий Сент-Джон відкриваєть ся нам! — скрикнула вона.

— Мій Боже, дорога пані — відповів Сент-Джон флегматично — я все силкую ся пристосувати свою поведінку до поведінки і до смаку тих осіб, серед котрих обертаю ся...

— Імпертінент! — скрикнула леді Честер.

Він зробив дуже невинне лице і запитав:

— Значить, пані, ви справді не хочете представити мене?

*) Зарозуміла.

— Але-ж я не можу, я не знайома з нею, з сею комедиянткою!

Він поклонився і відійшов від неї і подав ся в напрямі до пані де Клев.

Добра містріс Кей, пані дому, була так занята роздаванєм чаю, що не можна було їй подумати про те, щоб на хвилю перервати їй се занятє, а зрештою він не знав нікого в тім салоні, бо тільки вчора прибув до Фльоренції.

І от він постановив чекати і оперши ся о стіну, обернений лицем до неї, він придивляв ся їй. Вона все держала руки звішені, без рукавичок і з далека дивила ся в вікно, з виразом неприсутної. Її великі, темносині очі були мов мертві. Сидячи троха осторінь, з далека від купки иньших, що пили чай в негармонійних поставах, вона виглядала мов велика, чудова та невжиточна квітка серед ярини.

Він не зводив з неї очей і його артистична душа була причарована. Звільна, сам не знаючи, коли й як, він наблизив ся до неї. І в тім нараз пані де Клев усміхнула ся якимсь здержаним, мимовільним, троха ущипливим усміхом. В її чудових очах знов заясніло жите — вона зирнула на него. Потім, по хвилі вагання вона промовила:

— Я чула все, що оповідала вам леді Честер. А що вона змалювала вам мене як ексцентричку, то хочу бути раз такою і звільнюю вас від того, щоби хтось представляв вас мені.

Він завважив, що її голос був як раз такий, який повинен був бути, якого він ждав, в повній гармонії з усею її появою, так як і все у тої жінки. Вона говорила далі.

— Зрештою ви не потребуєте представляти ся мені, пане де Трасі. Я знаю вас від давна через вашу тітку, одну з моїх рідких і найліпших приятельок, у котрої я навіть сьогодні маю вечеряти. Леді Теквіль багато говорила мені про вас. Вона дозволяє мені добирати колірів моїх суконь, вибачає мені злочин писаня і навіть звиняє мене за те, що в мене нема любовників... Леді Честер забула ще сказати, що я поступаю некорректно: ось вам і проба такого мойого поступка!

І вона почала сьміяти ся дуже гарним, троха сумовитим сьміхом.

Так почала ся їх знайомість. В его памяти все те було, немов стало ся вчора, хоча від того часу минув рік і ще й місяць.

Від того дня вони видали ся день у день, то в її помешканю, то у їх старої спільної приятельки. Вони разом звиджували галерії, з тим глибоким розумінєм штуки, що злучувало їх обоє, а по полудні вони їздили за місто. Але найліпше в цілій Фльоренції вона любила вид із отсего Понте Веккіо. Інколи вони приходили сюди обоє і оперши ся ліктами на поруче вдивляли ся в ті неоднакові дома.

Сент-Джон зажмурих очі потапаючи в споминах. Він знов переживав той одинокий місяць свого життя, той дивний місяць без завтра, зовсім не подібний до всего, що переживав він доси. Він любив її, любив безумно, і ще й доси не перестав любити. А про те Бог один знає, який легкомисний був отсей де Трасі. Його завсіди дуже пестили всюди, бо у него було лице дуже вродливе, а особливо крайна байдужність. Через те ні одна красуня не бувала для него недоступною і ніколи він не любив одну жінку довше, як 15 днів, а дуже рідко любив на раз лиш одну. Аж отся нагнула його в ярмо!

Все у неї подобалось йому до страти розуму, а особливо чарувала його її супокійна байдужність, не штучна, але зовсім щира. Він переконав ся, що вона інтелігентна в дуже високій мірі.

Перший раз, коли він заговорив їй про свою любов, вона всьміхнула ся тим своїм сьміхом мимовільно троха ущипливим, а потім промовила:

— Як би се була правда, то се було-б сумно. Але що се неправда, то ви преспокійно могли ошадити собі сего клопоту і не вважати мене за таку глупеньку, щоб я повірила сему.

Але в тих словах „як би се була правда“ чуло ся стілько болю, що він не сьмів довше настоювати на неї. Іншим разом вона відповіла йому:

— Не псуйте-ж нашої гарної гармонії душ. Знаєте добре — добра леді Честер упередила вас — що зо мною не порадите нічого... навіть ви.

От так він закохався в ній зовсім на серію. Вона здобула його, отся жінка, без ніяких заходів, мов якимись чарами; вона прикріпила його легкокриле серце своєю холодністю, так як прикріплюють метелика на шпильці. Вона не дозволяла ніколи, щоб він говорив їй про свою любов. Зрештою вона була у всьому така добра, така ласкава для него, і то для него одного!... Вона розуміла все, відчувала штуку особисто, глибоко, оригінально, не з чужих слів, і з тим усім була так дивно хороша!

По місяці вона виїхала з Фльоренції.

День перед виїздом у них була остатня стріча. Се було вечером. Вони звільна проходили в теплім повітрі. Він говорив дуже швидко, жалібно, понурими, уриваними фразами.

— Коли побачу вас знов? Де буду міг бачити вас?

Вона не відповідала. Вона йшла обік него і, бачилось, не чула його слів, а її очі мали такий вираз, немов би вона була душею десь далеко.

— Ах, Боже мій! Не можу повірити сьому. Завтра, завтра вас не буде тут! Не побачу вас тут, ви не будете говорити до мене, не будете всміхати ся до мене! Але-ж се страшно, страшно! Що я робитиму?

І він запитав нараз:

— Не вже ви ніколи, ніколи не полюбите мене?

Вона подумала хвильку, а потім промовила сумним, троха втомленим голосом:

— Коли-б я могла любити кого небудь, то певно полюбила-б вас. Але, бачите, я не можу вірити в любов, не можу любити. Я багато роздивляла ся довкола себе, ще малою дівчиною... Моя мати була дуже нещаслива, і той, кого вона любила, знівечив її жите. Всюди я бачила тільки егоїзм, що прикриваєть ся маскою любови, і все се була тільки пародія, бачте!... Я допевнила ся, що все те таке погане, таке бруталне... як би ви знали!... і таке фальшиве! І звільна я дійшла до переконання, що любов така, яку бачу в своїх мріях, не існує зовсім. Я зрозуміла, що

завсїгди одно з двох мусить терпіти, що тільки лихі жінки бувають щасливі, тільки такі, що не мають серця і заставляють иньших плакати — а я не маю в собі материялу на таку лиху жінку. От тим то я ніколи не хотїла особистого досвїду, бо страшенно бою ся терпіня — водїла-б далеко краще вмерти відразу. І так само я дуже бою ся зробити лихо комусь иньшому. Ні за що в свїті я не хотїла-б бути ані жертвою, ані катом. Оттим то я зробила себе зовсім байдужною, замкнула своє серце проти всяких любощів, полюбила тільки штуку і думку — і може ще себе саму. Здїбність до любови завмерла в моїм серці. Я не можу — розумієте? — не можу! Зрештою на мій погляд жите не дуже то й цікаве...

Він дивив ся неї з великим смутком. Йому здавало ся, що чує промову покійника, а тим покійником було її серце. В кінці він промовив:

— Все те правда, що ви думаєте про любов, правда взагалї... Але-ж Богом клену ся вам, я люблю вас! Я радо вмер би за вас.

Вона всьміхнула ся своїм дуже дивним усьміхом.

— Як би то було небезпечно, коли-б я повірила — промовила ледво чутно.

— Але чому-ж не хочете вірити менї? — промовив він чуло. — Що маю зробити, щоб ви повірили?

Вони дійшли до Понте Веккіо і оперли ся ліктями на поруче, обернувши ся плечима до прохожих.

— Добре — мовила вона — я скажу вам. Сьгодні маємо 7 цвїтня. За рік приходьте сюди, на се саме місце, о сїй самїй годинї — і я прийду — і тоді скажу вам — скажу вам, чи можу любити вас...

— А до того часу?

— Ви не побачите мене, не повинні писати менї. До зобаченя, Сент-Джон, або може: прощавайте! Я прийду на певно, хиба-б умерла.

І вона пішла своїм чарівним ходом. Він бачив ще її сукню в синї смужки, дуже простеньку, а в кінці бачив, як соняшне промінє заломлювало ся в її золотистому волосою.

Пів до семої! Ні, вона не прийде! Все пропало!

Великий, пекучий біль звільна опановував його, погашуючи промінчик за промінчиком надії, що блимала ще в душі. Вона сказала: „Прийду на певно“ — а одна з її хиб була та, що не брехала ніколи.

От тим то він ніколи не сумнівав ся, що вона прийде; одного тільки він бояв ся, перед одним тремтів — яку відповідь почує від неї. Але поперед усього він бажав, щоб вона прийшла. Побачити, побачити її! побачити її високу, ненаглядну, незрівнану постать, її сині, сумовиті очи, її рот з ущиливою усмішкою. Побачити її! Ох, раз іще побачити її, навіть хоч би вона мала потім звінечити всі його мрії так як чоловік нівечить квітку в пальцях.

Бо він не забув про неї ані на хвилину. Він піддав ся, не силкував ся побачити її весь рік, але його любов лишила ся така сама, незмінна, глибока і могутня. Ах, недовірлива! Тепер вона буде могла повірити, повірити в його любов! Він був гідний її!

Він стиснув голову долонями, щоб опанувати бурхливе чутє. Змеркало ся. Повищерблювані дома набрали понурого вигляду, немов дразнили його якимись поганими пиками. Віяло холодом.

Нараз чиясь рука спочила на його рамени. Він прокинувся, обернувся і побачив графа Лябрікоті.

— А, Сент-Джон! Ти у Фльоренції! А я й не знав нічого. Що ти поробляєш тут?

Трасі, що не був би навіть мусі зробив нічого злого, почував у собі охоту вбити сего пана. Лябрікоті так похилив ся на поруче — вода була так близько — а вона певно ось-ось надійде. Та про те він буркнув:

— Я приїхав сьогодні рано.

— Ах, дуже добре, все вияснено! — промовив Італіянець і поплескав його по плечі на знак особливого вдоволення.

— Ах, але ти ще не знаєш сумної новини!

Сент-Джон запитав з невдоволеним видом, посилаючи до чорта пана Лябрікоті з його новиною — що скаже вона,

коли побачить його в розмові з отсим туманом! — бо тепер він знав на певно, що вона прийде — і як він міг сумнівати ся про се хоч би на хвилину!

— Щож се за сумна новина? — запитав Сент-Джон.
Сей відповів:

— Пригадуєш собі гарну графиню де Клев? Еге! Отже вона прибула вчора до Фльоренції, а сьогодні рано вмерла.

На видокрузі погасло сонце. Запала ніч. І в тій хвилі йому видало ся, що його серце так само згасло, нагло, так як коли би хто здмухнув свічку.

З французького переклав

Дв. Франко.

ЖИТТЄ ЄВГЕНА ГРЕБІНКИ.

НАПИСАВ

Трицько Коваленко.

I.

З кінцем р. 1898 минуло 50 літ з дня смерти талановитого письменника Євгена Гребінки; ми, користаючись з сїєї нагоди, згадаємо тепер сього доброго чоловіка, що так рано загинув, а так щиро і горяче кохав наш рідний край. Живучи на Півночі, —

„Далéко, откуда къ намъ вѣють мятели,
Гдѣ страшно морозы трещать,
Гдѣ сдвинулись дружно и сосны, и ели“,*) —

наш поет душею линув на Україну, почував її теплий віддих, згадавав „могили друзей, и родимыхъ, и предковъ“, сумував над віковичною недолею України і пишав ся її славою. Вона була для його усїм, — „і життем, і коханням“.

До сього часу маємо тілько одну самостійну біографію Гребінки, що написав її Гербель і надрукував при виданню творів Гребінки 1862 р. (т. I). У збірнику Гербеля „Поэзія Славянъ“, поміщена таж біографія, значно скорочена. Далі всі иньші статті про життє Гребінки позичені із статті Гербеля, або просто переписані з скороченнями. Так, у збірнику „Гимназія Высшихъ Наукъ и Лицей князя Безбородко“ (1881) знаходимо трохи скорочену ста-

*) Козакъ на чужбинѣ“, Гребінки, собр. соч. 1862, т. V.

тю Гербеля про Гребінку, — з підписом — М. Михайловъ. Знаходимо там також гарний портрет Гребінки. Про життя Гребінки, за Гербелем, писали ще: Ф. Піскунов, — передмова до „Пирятинської Ластівки“, вид. 1878 р. — Н. Петров — „Очерки Украинской литературы XIX столѣтія“, 1884 р. — проф. О. Огоновський — „История литературы русской“.

Добрим підручником служить бібліографічний показчик творів Гребінчиних, вложений Гербелем і доданий до V тому творів Гребінки, видання Литова, 1862 р.

Критичні перегляди творів Гребінки написали: В. Белінский — („Современникъ“ 1848 р. кн. XII), П. Куліш („Хата“, збірник 1860 р.); О. Кониський („Свѣт“ 1881 р. чч. 8 і 9); Б. Вільхівський (Правда); М. Костомарів („Сніп“, 1844); Пипін („Исторія Славянскихъ Литературъ“, 1879 р. т. I).

Пишучи свій нарис життя Гребінки, я користався також листами Гребінки з 30—40-их років, писаними до М. Новицького і переданими мені його родичкою, панною Прихідько, за що складаю їй тут щире подяку. Листи ті ще ніде не друкувалися*).

У тій самій Полтавщині, що викохала першого діяча нової української літератури, Івана Котляревського, і що захувала найбільше ознак стародавнього українського життя, у патріархальному степу, що ще зеленів тоді не ораний, був хутір, що звався „Убѣжище“. Якесь чуже для того краю імя не було єдиним у Пирятинських степах: там ще можна було знайти і „Отраду“, і навіть „Усладу“. Сі назвиська повидумували пани, гусарські та гвардейські офіцери російської армії, що вже відбилися від народу, а разом втратили і здоровий народній естетичний смак; запрягши людей у ярмо крѣпачтва, вони творили собі „отради“ та „услади“. Батько Євгенів і був таким офіцером-гусарином.

*) У XII книзі Кіевскої Старини за р. 1898 надруковані ще листи Гребінки до батька матері, здебільшого з ліцею (1828—1831) і з Петербурга. Але вони якісь дуже „казенні“ тоном і змістом, нічого не дають для біографа, і дуже відрізняються від тих листів, що зберігаються у мене і писані були до товариша, — щиро і вільно. Видно, не мало було „казенщини“ в відносинах між батьком і сином, — такий був тоді час і — такий батько.

Та в Гребінчиному домі панували не тільки сі нові і чужі народу звичаї. Ще бо дужі були перекази козацької старовини, що й відбило ся на більшости творів Гребінки.

Тільки що Евген побачив сьвіт (21 січня 1812 р.), як батько його мусів іти до козачого українського війська, що скликане було підчас війни з Французами, і пробув у війську до р. 1815.

Евген Гребінка.

Вражіння дитинних літ, прожитих серед патріархального степу, прекрасної природи, серед простого народу, так багатого на свою самородню поезию, зіставили на віки слід у душі Євгеновій. Мабуть не одна з народніх дум і легенд, переказаних потім Євгеном, робила тоді на його велике вражінне і ворушила його дитяче серце.

Особливо великий вплив мала на його бабуся-нянька, котра знала і переказувала йому безліч народніх оповідань. Ще й тепер

можна стрінути таких бабусь, що можуть переказати трохи не всю народню словесність. Євген ціле життя не забував своєї старої няньки, а як поїхав сам до Петербурга, то знайшов там для її сина посаду і заробіток*).

Як бачимо, виховання Євгена складалося під двома впливами: з одного боку — вплив народній, український, щирий, поетичний, розкішний, як степова квітка; з другого-ж — офіційна, чи то „казенна“ мова і погляди, що вже значно давалися в знаки серед пануючої верстви, урядників і т. д., а до тієї верстви належав батько Євгенів. Поетична, але м'яка натура Євгенова підлягла обом тим впливам; і вийшла з того мішанина, яка потім стала змістом діяльності Гребінки.

Про домашніх учителів своїх Євген також згадував з великим поважанем і подякою. Він змалку був дуже охочий до книжок; особливо любив читати про українську історію, також українські книжки, яких тоді ще було мало. Він що вечора лягав спати не инакше, як із книжкою, і се дуже смутило його маму. Здається, у батьківській бібліотеці були й такі книжки, про які він згадує в одній повісті, малюючи дитинний вік панича, наприклад: „Знатная Корсиканка, переведенная титулярнымъ совѣтникомъ Навроцкимъ“, або такі поезії:

„Греми вездѣ Россійска слава
И вознесись превыше звѣздъ,
Туды, гдѣ Божія держава
Пространностью владѣть мѣсть...“ **)

II.

Батько Євгенів поважав учених людей і бажав, щоб син його був професором. Року 1825 хлопця відвезли у Ніжин і віддали до „Гімназії висших наук князя Безбородька“ (потім ліцей). Євгенови було тоді 13 років***).

*) Р. 1834, пишучи до дому лист з Петербурга, Гребінка каже до родичів: „цілую вас у думці, і мою няню...“ (Кіевск. Стар., 1898, XII, листи Гребінки).

**) „Докторъ“, повість. Збірник творів Гребінки.

***) Від р. 1828 у ліцею вчився також і молодший брат Євгенів, Аполон, і вони жили вкупі.

Ліцей заснований був р. 1820 коштом князя Олександра Безбородька, старанєм брата його Іллі, котрий бажав мати висшу просвітну інституцію на Україні, де би хлопці, особливо небогаті, могли діставати осьвіту.

Місто Ніжин положене близько межі Полтавської та Чернігівської губернії, у самому центрі старої Гетьманщини, з давнього часу було одним із найкращих міст Лівобережя. Ще гетьман Мазепа, потверджуючи Магдебурське право Ніжину, писав: „Місто Ніжинське серед иньших міст малоруських єсть значне і вславило ся добрими та користними звичаями“.

Через те у Ніжині належало бути і першій висшій школі на все Лівобережжя. Як складав ся проєкт сієї школи, то ні Харківського, ні Київського університету ще не було; тим часом Київська Академія втратила вже тоді свій загально-просвітний характер. Ще за часів Катерини II була думка засновати університет у Чернігові; та й до сього часу край з 5 міліонами людности (Полтавщина та Чернігівщина) не має висшої школи, коли не згадувати фільольогічного інституту у Ніжині, бо з його край не має користи.

Гімназія складала ся з трьох відділів, по три класи у кождому, усього 9 клас. Програма науки була енциклопедична: тут були усякі науки, — історично-фільольогічні, політичні, і т. д., аж до фортифікації та артилерії. Хоч було багато усяких наук, про те се не шкодило, хлопці добре вчили ся, із них потім повиходили видатні діячі і спеціялісти по тій або иньшій науці. Перші два директори ліцею, В. Кукольник та І. Орлай, були родом Угорські Русини, добре осьвічені, працюваті. Через усе те ліцей процвітав перші роки свого істнованя.

Евген був записаний у гімназії з прізвищем „Гребёнкинъ“; так він підписував ся і під першими своїми друкованими творами (українськими) р. 1831—1833. Лиш з 1834 р. став він писати ся „Гребенка“, а иноді й по народньому — „Гребінка“, от як у листах до Квітки-Основяненка*). Ся плутанина з прізвищем сама вже показує хиткий і непевний шлях Гребінчин з погляду літературно-національного.

---

*) Данилевскій. Украинская старина. Харків, 1866 р., стор. 273—275.

Евген був хлопець тихий, слухняний, ласкавий, веселий. Один з професорів звичайно звав його „воплощеною юністю“. Ми вже згадували, що ліцей за тих часів процвітав як з боку виховання, так з наукового. Хлопців не муштрували, волі їм без потреби не обмежували. Та скоро вступив до ліцею Гребінка, р. 1826, — директор Орлай перейшов на службу до Одеси, а на його місце в Ніжині не найшов ся добрий заступник. Тимчасом, як умер цар Олександр I і почало ся царюванне Миколи I, то зараз зникла і та маленька воля наукового розсліду, яка була попереду; почав ся гніт, — реакція щораз більше зростала і тероризувала наукові інституції, а між ними і наш Ніжинський ліцей. Тут почала ся довга і шкідлива боротьба, яка тягла ся до 1832 року і скінчила ся сумно. Головою ліберальної партії був професор римського права і інспектор Н. Білоусів. У противній партії перед вів проф. Білевич, що писав скарги і доноси начальству, обвинувачував Білоусова в вільнодумстві, в тому, що він попускає студентам читати шкідливі, заборонені твори, напр. Александра Пушкіна та иньших до його подібних. А найбільшою провинною Білоусова було те, що він викладав „природне право“, хоч ся наука тоді, після 1826 р., була вже викинена з курса університетів.

Студенти також втягли ся у сю колотнечу і здебільшого стояли на боці Білоусова. Безконечні сварки, допити, слідства і труси — на кілька років відібрали і час, і сили у професорів і у студентів. Між иньшим у Гребінки відняли р. 1826 рукописну оду Пушкіна — „На свободу“. Ми не маємо других фактів про те, як поводив ся у сій колотнечі Гребінка. А мабуть, що він, тихий та ласкавий, не мав особливого нахилу до боротьби і держав ся з боку. Так і потім він був байдужий до боротьби літературних партій і був співробітником разом у всіх журналах та збірниках.

Гребінка був у дуже гарних і щирих відносинах з учителем латинської мови, Кульжинським. Вони обидва жили з краю Ніжина, „на Мегерках“, у біленьких хатках під солом'яними стріхами. Ся приязнь залишила ся і на далі, аж до Гребінчиної смерти.

Ще в ліцею Гребінка почав писати вірші та прозу і містив їх у рукописному журналі, котрий сам видавав. Кажуть, вірші його були здебільшого сатиричні. Але якою мовою вони писали ся? Ми знаємо, що ще до виходу з ліцея Гребінка перекладав по нашому

„Полтаву“ Пушкіна, а також що перші його друковані твори були українські, за винятком поеми „Рагдаєвъ пирь“ (1831 р.).

Ліцей дав Гребінці енциклопедичну, хоч і не глибоку, освіту, з якою можна було взяти ся за яку хоч працю. Тодішні ліцеїсти повиходили на професорів, літератів, висших урядників і т. д. Ми вже згадували, що боротьба в ліцеї 1826—1832 років віднімала сили професорів і студентів, і се не могло не пошкодити Гребінці, віднявши у його спроможність добути глибшу освіту. Боротьба та скінчила ся тим, що вигнано більшість красних професорів, а саму просвітну інституцію перероблено на математичний ліцей (р. 1833), що мізерно існував до р. 1840, коли його знов перероблено, — вже на юридичний ліцей*).

Гребінка присвятив потім Ніжину деякі свої твори: „Ніжинський полковник Золотаренко“ (повість, писана по російськи, переложена потім на нашу мову), „Ніжин-Озеро“ — поема, „Записки студента .....ского ліцея“.

III.

Скінчивши науку в ліцею (р. 1831), Гребінка пішов служити „в резерви 8-го малоросійського козачого полку“, та скоро кинув се і жив деякий час дома, гуляючи з сусідами-панами, пишучи „приказки“ по нашому, та кохаючись у польованню, культурі квіток і т. п. Тогож часу він щиро покохав сестру свого товариша, панну Новицьку (про се довідуємо ся з листів, що в мене переховують ся, — до М. Новицького). Коханне се описано подібно у „Записках студента“, про що сам Гребінка признавав ся. З сього кохання нічого не вийшло, і се зробило нещасним на довгий час Гребінку, людину з чулою душею і м'яким серцем. Після кількох років, вже буди у Петербурзі (1839), Гребінка писав до її брата: „Цілюю милі рученята, що зробили образок (гаптований), який я одержав, — він для мене дуже дорогий.“

*) З того часу ліцей немов трохи знов ожив, особливо після 60-их років, хоч не ставало грошей: з фондів державних нічого не давали. Р. 1876 і юридичний ліцей був закритий, а натомісць завели фільольогічний інститут, що й досі існує, усіма забутий, і свідчить про те, як сумно скінчило ся одно дуже добре діло.

О, память сердца, ты милѣй
Разсудка памяти печальной..“

Панна Новицька вийшла потім заміж за іншого, і Гребінці лишила ся сама щира „память сердца..“ Але вернемо ся трохи назад.

Веселий і здоровий Евген, „воплощеніе юности“, справді мав дуже некріпке здоровле і нахил до сумовання. Згодом він розкажує про се у своїх віршах:

„Я дружень съ печалью, какъ съ нѣжной сестрою.
Не помню, когда я ее полюбилъ.
Ребенокъ, я сладко мечталъ подъ грозою,
Вѣтръ буйный понятно душѣ говорилъ.
Измлада, отъ самой моей колыбели
Мнѣ грустно стенали пастушьи свирѣли,
Печаль разливалась въ пѣсняхъ родныхъ:
Рыдая, я слушала унылую „чайку“;
Мнѣ пѣли, какъ Ляхи сожгли Наливайку, —
И сердце пріятно болѣло отъ нихъ...*)

Як бачите, се Українець признаєть ся московській громаді, як він сумував укупі з співцями над долею краю, слухаючи „чайку“, або думу про Наливайку; він сумував, і журив ся, і плакав, але у ті часи не було того пророка, котрий сказав би доброму, чутливому хлопцеві: ти знаєш, яка була доля нашого краю, і скільки крови пролито за його волю! За щож боролись ми з Ляхами?... Ми мусимо знову встати і по новому бороти ся за волю і долю України, а не тільки сумувати та плакати... На той час не було ще того пророка; сам же Евген умів тільки плакати, він, м'який і щирый, був не з тих, що ведуть перед у боротьбі. Але й йому замануло ся полинути кудись по сьвітах, бо —

„Тамъ въ радугахъ прелести міра горѣли..“

І він на який час закинув своє сумованнє... Але — сього треба було сподівати ся — не знайшов він по сьвітах собі втіхи і поради; там усе чуже, холодне і зрадливе. Тоді він покликав знов „мрачную подругу дѣтства“ (печаль), і вже не хотів із нею розлучати ся.

*) Збірник творів Гребінки, 1862, т. V.

Любив Євген свій тихий край, і зелений степ, і рідну мову, і сумні пісні; але справді йому, паничеві, не було чого робити дома... Саме полювання та забавки з сусідами-панами йому наскучили. Легко уявити собі, як жили тоді, серед зневоленого народу, наші пани... В передмові до „Ластівки“ Гребінка писав про се: „Я вам кажу, що нема на світі красшого місця, як Полтавська губернія! Як згадаєш про неї, тільки здвигнеш плечима, цмокнеш, тай замовчиш... Отже послухайте: жив я там довго, веселив ся дуже, а скучав, — чи ви повірите сьому, — скучав іще дужче!“

Але за той час (1831—1834 р.) Гребінка написав більшість своїх байок (приказок), що вийшли потім р. 1834*).

Не мало товаришів Гребінчиних, що вчили ся в Ніжині, на той час жили вже в Петербурзі, здебільшого служили по всяких урядових інституціях (напр. Прокопович, Хошенко, Гербаневський, Горовий, Садівничий, Савицький, Колодїїв, Білоусів). Інші-ж поїхали до Петербурга шукати собі широкої діяльності і слави (Гоголь, Кукольник). Замануло ся і Гребінці „пятами з Трої накивати“; і його потягло туди, в далекий, холодний, але діяльний город; земляки допоможуть йому знайти там посаду, — з енциклопедичною освітою чоловік міг робити яку-хоч роботу.

Але покидаючи рідний край, з яким був звязаний Євген цілою душею і серцем, — що знайде він на далекій півночі, і чи легко йому буде понести на своїх слабих плечах важкий тягар петербурської дійсности?

Такий настрій і такі думки були мабуть у Гребінчиній душі, як збирав ся він розстати ся з простором і волею цвігучих і запашних степів. Про се він писав у своїх віршах „Човен“:

Як темная нічка, насунулись хмари.
В тих хмарах, мов голос небесної кари,
За громом громи гуркотять.
І грає, і пінить ся синєє море.
Хтось човен на море пустив.
Бурхнув він по хвилі, ниряє на волі, —

*) Перші твори Гребінчині друкували ся: р. 1831 — переклад першої частки „Полтави“ Пушкіна — „Моск. Телеграфъ“, ч. 17; переклад другої частки — „Утренняя звѣзда“, альманах 1833, II; „Будяк та конопляночка“, — в тому-ж альманаху; „Пшениця“, приказка (у тому-ж альманаху). — Дивись показчик бібліографічний при V томі творів Гребінки, вид. 1862 р.

Од берега геть покотив.
Хитаєть ся, бідний, один, без весельця.
Ох жаль мені човна, ох жаль мого серця, —
Чого він під бурю поплив!

. . . . .
Як човнові море, для мене сьвіт білий
Із малку здавав ся страшним.
Та як заховатись! Не можна-ж вік цілий
Пробути з собою самим.
Прощай, мій покою, пускаюсь у море!
І може недоля і лютеє горе
Пограють ся з човном моім.

То ще нічого, що поплив він у недобрий час по традицій-
ному „житейському морю“ сам собі, без весельця; а то лихо, що
поплив він без самосвідомости, без сьвігла, без мети.. Остан-
ні-ж слова сіх віршів ховають у собі справді грізне віщування...

IV.

Поїхалъ далеко козакъ на чужбину
На добромъ конѣ ворономъ.
Свою онъ Україну на вѣки покинулъ,
Сму не вернуть ся въ отеческій домъ...“ *)

Се стало ся в кінцем року 1833 або в початком р. 1834;
бо в лютім р. 1834 Гребінка вже був у Петербурзі, а в марці
зайняв посаду в комісії духовних шкіл, де йому спершу дали 750
рублів на рік (асигнаціями)**. Там він писав деякі „Записки“
та перекладав з французького.

7-го марця 1834 р. Гребінка писав до приятеля Новицького
(підкреслене — в оригіналі написано по українськи): „Думав я
довго, їдучи: що з мене буде в Петербурзі, що я там
робити-му між Москалями?“ Але вийшло, що „Петербург
є колонія осьвічених Українців. Всі урядові інституції, всі ака-
демії і т. п. — повні земляків, і приймаючи чоловіка на службу,

*) „Козакъ на чужбинѣ“, пісня Гребінки, що співала ся
охоче літ 30—40 назад у Росії.

***) 12 лютого 1834 р. умерла в Убіжищі одна з сестер Ев-
генових і він про се довідав ся тільки з письма у Петербурзі.
Про се він пише до Новицького 7-го марця.

на Українця звертають особливу увагу, як на un homme d'esprit...“
На м'ясиці студенти Воєнно-Мединої Академії грали у своєму театрі „Наталку Полтавку“. Як вийшла вона в накладаній плахті да в стрічках, да як засьпівала: Віють вітри, — так і занило серце. Я сівнув одного цапа за рукав і питаю як подобаєть ся.

— Очень смѣшно! — каже він, — ана и вѣтра назвать не умѣеть.

„Ся відповідь примусила і мене засьміяти ся, — сказати-б йому: гала - ганжир! — Чи не правдаж бо!“ *)

Дякуючи землякам, Петербург не здав ся зразу дуже сумним Гребінці, а від великої сили вражінь зашуміло йому в голові. У тому-ж листі до Новицького він пише: „Я зовсім нічого не тямлю, пиши що хочеш, питай про що зволиш, а сам я не виду-маю нічого путнього. Соловйов**) тобі кланяєть ся і нарікає, чого ти живеш дома. Я в його часто буваю і познайомив ся з многими вченими людьми. Він смертельно охочий до української мови, і ми часто втішаємо ся словами: гоготить, стугонить, шамотить, чемчикує і т. п. Я буваю також у Григоровича, — пам'ятаєш, що видавав журнал штук красних; він родом з Пирятина і служить секретарем у академії (штук красних). 20 літ його життя у Петербурзі не могли відмінити його української вимови. Він чоловік багатий на відомости і служить мені ключем до всього красного, що є в академії“.

Такі були перші вражіння Гребінки у Петербурзі***). Через своїх земляків він зразу пристав до гурту тамошніх інтелігентних людей і літератів. Усе втішало і веселило молодого чоловіка. Але згодом він уже писав: „Погода тут препогана, мясо дороге, обіцянки дешеві... У вас певно вже весна, — вже зеленіє хоч на горбочках; а тут, біс його бери, так скучно. Нева стоїть, холодно, іде дощ із снігом, болото по коліна, скучно, гидко...“ А далі Гребінці ще тяжшим здавав ся Петербург, і він усе частійше згадував Україну.

*) Лист сей зберігаєть ся у мене.

**) Михайло Хведорович Соловйов, товариш по Ніжину.

***) В одному з листів Гребінка подає цікаву звістку, що цар Микола I иноді говорив по українському з своїми лейб-казаками. Не забудьмо, що 1816 р. Микола I був у Полтаві, витав Котляревського і взяв з собою два примірники „Енеїди“.

Приїхавши до Петербургу, Гребінка зараз заходив ся коло видання своїх „приказок“ (байок); усіх їх вийшло тоді (1834 р.) 26, з присвятою: „Добрымъ монимъ землякамъ и любителямъ малороссійскаго слова“. Книжка ся вподобала ся громадї, розійшла ся скоро і 1836 р. була видана вдруге. Того - ж часу Гребінка містив по журналах та по альманахах свої дрібні твори (байки, московські вірші і т. и.).

Але тоді в російській літературі працював ще сам Пушкін, а з ним цілий гурт непоганих поетів. Російські-ж вірші Гребінки не були на стілько талановиті, щоб звернули на себе загальну увагу. До того ще поезія Гребінки була майже вся пройнята українським патріотизмом, і до сього були холодні московські читачі; а земляки, радо прийнявши „Приказки“, теж зіставали ся холодними до російських поезій його, бо в їх бракувало рідної мови. А тимчасом уже сходила зоря Шевченка.

Тоді Гребінка почав писати переважно белетристичну прозу, і, починаючи з р. 1837, написав безліч оповідань, повістей і т. д. Скоро він став брати участь трохи не в усіх тодішніх журналах та альманахах. Видатніші з творів того роду були: *Разсказы Ширягинца* (1837 р.), що де в чому нагадують „Вечеры на хуторѣ близъ Диканькы“ Гоголя; *Записки студента* (1838—1841 р.), де ми знаходимо не мало автобіографічного; *Чайковскій*, повість (1843 р.) про козацьку старовину; зміст її взятий з родинних переказів: мати Гребінчина була з старого козацького роду Чайковських. Більшість повістей та оповідань Гребінчиних взагалі, хоч мовою російські, — змістом українські. Се відносить ся також і до віршованих творів: в усіх більших поемах Гребінчиних зміст український: „Богдан Хмельницький“, „Нѣжинъ-озеро“, „Українскій бардъ“ (себ-то кобзар) і т. д.

Взагалі Гребінка написав багато, — занадто багато; за те в писаннях його бракує вироблености, закінчености, глибини думок і поглядів. А про те у всіх своїх писаннях Гребінка зістаєть ся таким-же чесним і чистим, яким був у життю. Найкрасше у його виходили писання про Україну і її минувшину. Про се писав Бєлінскій („Современникъ“, 1848 г., кн. XII): „Ліричного елементу не треба забувати, коли говоримо про Гребінку. Сей елемент йому рідний; він у його той самий, що віє в українських піснях; а в таланті Гребінки велика анальоґія з сими піснями. Він зовсім не той, коли говорить про свою вітчину, оповідає про побут давніх

часів, нагадує перекази про славу Запорожців. В сих оповіданнях він дома. Він не жартує з чужого голосу, а жартує характерно, і його жарти малюють звичаї і думки тих людей, в уста котрих вложені...“ „...Сієї справжньої теплоти, знання старовини, звичаїв — так багато в його повісти Чайковський, що про хиби його справді не варто говорити...“ „...Взагалі стародавній побут України прекрасно вилив ся в „Чайковскім“; сам автор одушевляєть ся, оповідаючи справу, пригадуючи перекази дідів і з них складаючи картини минулого життя тих країв. Він сам нарешті підіймаєть ся до патоса очевидця, співчуваючи своєму предмету і ніби поділяючи козацьку завзятість і приймаючи близько до серця страждання Південної Руси...“

Так говорив знаменитий російський критик, що відносив ся ворожо до українського письменства і що мабуть не памятав і не хотів памятати і розуміти „приказок“ Гребінки, де автор справді був дома, де була правдива щира, безпосередна і висока поезія. Але про се ще скажемо далі.

V.

Вже на другий рік після того, як приїхав до Петербургу, Гребінка почав читати лекції у воєнних та иньших школах, поки що не кидаючи служби і в комісії духовних шкіл. Року 1836 його ще покликали читати лекції у школі при власній царській канцелярії. За все вкупі Гребінка одержував більше 3000 рублів (на сrebro се визначало чотири рази меньше); але грошей йому не ставало, бо він держав при собі і учив у Петербурзі своїх братів і сестру.

Року 1837 Гребінка писав до земляка: „Я викладаю, окрім словесности, також мінеральогію, ботаніку, зоологію; голова закрутить ся, як згадаю, який я розумний чоловік!..“ Але й без жартів, — Гребінка не даром учив ся в енциклопедичному ліцею і, бувши людиною працьовитою, міг добре викладати усякі науки. Школярі згадували Гребінку як дуже гуманного і добродушного учителя. Він ніколи не ляв хлонців, не скаржив ся на них, і тільки бувало скаже до якого неслухняного: „Ви хорі, вам би треба до лікарні...“ І сі тихі слова впливали красше усяких кар.

Взагалі Гребінка дуже багато віддавав часу службі та лекціям, і на літературу лишалося мало часу. В передмові до „Ластівки“ він писав, що йому в Петербурзі „і поскучать ніколи; що не знаєш гаразд, коли середа, коли п'ятниця, коли сьвято, коли будень, — крутишся, як той медведик у млині. Не сам він крутиться, — вода його крутить...“

Ми вже згадували, що приїхавши в Петербург, Гребінка дуже швидко зійшовся з земляками та літератами. Ми виписали також уривок з листа, — про знайомість з Василем Григоровичем, віцепрезидентом академії красних штук. Тоді-ж Гребінка познайомився і з президентом академії — Толстим. Факти ці зв'язані з подією, дуже важною в нашій новій історії. Відомий маляр Сошенко стрів якомсь молодого Шевченка, тоді ще крепака. Сошенко, бажаючи поліпшити Шевченкову долю, познайомив його з впливовими людьми, земляками: В. Григоровичем, Е. Гребінкою, Штернбергом, а далі з Толстим і, при допомозі В. Жуковського та Брюлова, Шевченко був викуплений з неволі. Шевченко добре памятав, кому мусить дякувати за се; В. Григоровичу він присвятив „Гайдамаків“, де писав:

Єсть у мене щирій батько (рідного немає),
 Дасть він мені раду з вами, бо сам здоров знає,
 Як то тяжко блукать в сьвітї сироті без роду.
 А до того — душа щира, козацького роду, —
 Не одцуравсь того слова, що мати сьпівала,
 Як малого повивала, з малим розмовляла...

А Гребінці Шевченко присвятив один з найкрасших своїх творів, — „Перебендю“. Участь, яку брав Гребінка в визволенню Шевченка, мусить до віку викликати щире подяку Українцїв. В Гребінчиному гурті Шевченко знайшов „колонію осьвічених Українцїв“, те рідне повітря, в якому міг дозріти талант великого поета. Гребінка і його товариші помогли Шевченкови добути хоч самотужки осьвіту, бо до того часу Шевченко не міг серіозно вчити ся. Бувши якомсь на Україні, Гребінка стрів ся з Шевченком у Яготині, в домі бувшого „малоросійського“ генерал-губернатора Рєпніна, де тоді ще збирала ся українська інтелігенція.

Року 1838, задумавши видавати українські додатки до „Отечественныхъ Записокъ“, Гребінка заохочував до співробітництва тодішніх українських письменників, і в листі до Квітки - Основ'яненка писав: „Господи мій милостивий! Як то народ пише гарно,

і чом от у тиї журналі нічого такого не беруть? А далі згадав, що у мене є зо дві чи зо три приказки, та є знайомий чоловік Котляревський, та ще може зо два таких, що пишуть християнською мовою, та й кажу собі: а нехай я поклонюся добрим людем, та зберу невеличкий збірничок...“ „Так я до вас з прошеннем, будьте ласкаві, пане Грицьку, пришліть який небудь казень — люблячому і почитаючому вас землякови Е. Гребінці. Р. С. Чи не можете дістати чого українського у Гулака-Артемовського?“ *)

Через місяць по тому, Гребінка уже звіщав Основяненка, що Краєвський, видавець „Отечественныхъ Записокъ“, згодився видавати по чотири книжки на рік українських додатків до журналу, починаючи з 1839 року. Але скоро Краєвський взяв назад свою згоду, мабуть під впливом головного співробітника „Отеч. Записокъ“, В. Белінського, котрий відносився ворожо до української літератури**). Тоді Гребінка видав зібраний матеріял окремою книжкою („Ластівка“, 1841 р.). Гребінка й сам знав, що ця збірка, — занадто малий дарунок землякам, що скоро мусять настати ліпші часи для українського слова, і „незабаром може прилетить соловей, тоді хто стане слухати ластівку?“ О. Огоновський робить увагу, що „Ластівка“ „мала звістити землякам весну відродження національного, надії лучшої будущини...“

Але коли-б справді здійснилася думка про видавання українських додатків до „Отеч. Записокъ“, то Гребінка і иньші письменники були б заохочені більше писати по українськи, і се могло би зробити епоху в історії нашої літератури.

Після того Гребінка вже мало вергався до українського писання. Відомі з того останнього періоду (1842—1848) тільки дві українські поезії, надруковані в збірнику І. Бецького „Молодик“ (1844 р.).

Р. 1847 Гребінка почав видавати збірник усіх своїх творів; того року вийшло чотири томи, і 1848 р. ще чотири. Смерть автора перервала се видання, і воно не було тоді закінчене.

*) Данилевський. „Украинская Старина“, листи Гребінки до Основяненка.

***) О. Огоновський. Історія літератури рускої. Диви також статтю Н. Стороженка у „Русск. Мысли“ 1898 р., „Мелочи для біографіи Т. Шевченка“.

VI.

Гребінка, хоч був звичайно веселий і ніби здоровий, рано почав занепадати на здоров'я і особливо пошкодило йому гниле петербурське повітря. Вже р. 1836 він писав до приятеля: „Як поїхав ти, то аж до сього часу я все був тяжко хорий, збирався переселити ся на Смоленське (кладовище в Петербурзі), та спасибі Колодієви (лікареви), як то кажуть, — за чуба витяг“. Знов 1837 р. Гребінка писав: „Не весело, проклятий клімат мучить, то голова, то груди болять... Коли би швидче весна, поїду до вас на Південь, щасливі, відпочити від столичних людей.

Тамъ, гдѣ небо голубое
Надъ Україною горить;
Гдѣ въ степи, шумя волною,
Рѣчка вольная бѣжитъ.
Гдѣ восточнымъ ароматомъ
Вѣть вѣтеръ отъ садовъ,
Гдѣ надъ всходомъ и закатомъ
Нѣтъ докучныхъ облаковъ, —

там я хочу відпочити, о вітчизно! Я хочу і бою ся до тебе їхати: багато сподіваю ся радощів, — старий батько, мати, — сього вже досить. Але перші хвилини щастя минуть, і сум знов міцно здавить моє серце, як руку старому приятелеви. Ти знаєш, скільки відмін настало без мене у рідному краю, скільки втрат для мене...“ *)

Чотирнацять років прожив Гребінка у Петербурзі (1834—1848) і весь той час був ненастанним сумованнем та тугою за Україною.

„О, дайте мнѣ волю! Гдѣ степи родныя
Слились съ небосклономъ въ безбрежной дали,
Гдѣ чистые своды небесъ, голубые,
Лобзають зеленныя волны земли, —
Туда полечу я...“ **)

Він кілька разів їздив до дому (вперше 1837 р.), щоб відпочити душею і тілом та набрати ся нових сил, потрачених на чужині.

*) Лист писаний по російськи. Вірші єї ніде ще не друкували ся.

**) „Печаль“, збірник творів Гребінки, т. V.

Опять передо мной знакомы поля,
 И сѣла мирные съ цвѣтущими садами,
 И рѣчки тихія, и пѣсни соловья,
 И степи вольныя, покрытыя цвѣтами.
 Все такожь, какъ въ былые дни,
 Безбрежно тянутся зеленыя поляны,
 И степью голою несутся табуны,
 И одинокіе стоятъ курганы...“ *)

Весною 1841 р. він знов писав до товариша: „Два місяці я вилежав у пропасниці, тепер ледве зняв ся на ноги і сьогодні-ж відїзжаю на Україну, щоб не вмерти між кацапами...“

З сих двох мотивів, — туги за рідним краєм та передчуття завчасної смерті, складав ся настрій бідного поета.

„Пороку я мрачень, печалень, угрюмый
 Съ мечтой одинокой сижу,
 И, скванъ какою-то грустною думой,
 На Югъ ненаглядный гляжу...“ **)

Таким я собі уявляю Гребінку в Петербурзі: сидить він, сумний і понурий, і все марить, все думає про свій милий, коханий Південь; Україна в його уяві — пишна красавиця з блакитними очима, — то небо України; з шовковими косами, — то степи, укриті хвилями спілої пшениці; з синім поясом — Дніпром.. Як тяжке зітханне у тяжкому смутку, як ридання матери над гробом дітей, — так глибоко в душу йому запали сумні пісні України, його „коханки“, котрої, як здавало ся йому, він ніколи не зрадив...

Навіть тоді, як уже трясця і сухоти затуманювали йому голову, і смерть стояла над ним, він усе ще марив:

„Мнѣ кажется, воздухъ Украины вѣтъ
 Душистою нѣгой опять на меня...“

Ще один мотив, також сумний, звучав в душі бідного поета: се була незагоєна рана нещасливого кохання (до п. Новицької). Минуло більш десяти років, як вони розстали ся, а щирий Гребінка все ще тужив за нею, і з тяжкою мукою згадував її. Але нарешті знайшов таки собі подругу, — Марію Растенберг, і одружив ся з нею (здаєть ся 1844 або 1845 р.). У них вродила

*) В тому-ж томі.

**) „Признаніє“, збірник творів Гребінки, т. V.

ся донька. Але недовго втішав ся Гребінка родинним щастєм : він знов у останнє занедужав і вмер — 3 грудня 1848 року, в Петербурзі, на чужині, як той козак, що

„И просиль, и молилъ, умирая,
Насыпать курганъ въ головахъ.
Пускай на курганъ калина родная
Красуется въ яркихъ плодахъ.
Пусть вольныя пгицы, садясь на калинѣ,
Порой прощечечуть и мнѣ,
Мнѣ, бѣдному, вѣсгь на холодной чужбинѣ
О милой, родной сгоронѣ...“ *)

На похороні було багато земляків Гребінчиних, літератів, також колишніх учеників і народу. Гребінчиним приятелям і жінці відоме було кохання його до України, і вони перевезли його тіло в Полтавщину, щоб хоч після смерти не тужив він за рідним краєм.

Так завчасно, 36 років життя, умер сей добрий чоловік, — як свідчать усі, що його знали, — один з найліпших людей...

VII.

Чогось мені стає так сумно що разу. як згадую я сього „козака на чужині“, що так горяче любив свій край, а так мало для його працював; що мав талант великий, а потратив його на річи, котрі не відповідали його натурі; що так тужив за рідними степами, а жив у гнилому Петербурзі; що мав добре здоровлє і веселу вдачу, а так багато довело ся йому плакати і терпіти, а потім і вмерти молодим, не нажившись на сьвітї..

*) „Козакъ на чужбинѣ“ Гребінки, т. V. Се є перерібка відомої пісні про козака на чужині :

„....Ой поїхав в Москівщину, та там і загинув,
Свою милу Україну на віки покинув.
Просив собі насипати високу могилу,
Просив собі посадити червону калину.
Будуть пташки прилітати, калиноньку їсти, —
Будуть мені приносити з України вісти...“

Гребінка також переробляв та перекладав і иньші українські пісні, --- на московську мову.

Як російського повістяря, його вже забули, укупі з иньшими другорядними письменниками 30-их та 40-их років. Навіть перше посмертне видання його творів, що вийшло 1862 р., не було розкуплене.

Від чого се залежить? Чи не від того, що Гребінка мав талант занадто малий і не торкав ся в своїх творах великих громадських справ?

Відомий, уславлений російський повістяр з тонким та глибоким розумінням літературних справ, Іван Тургенєв, у своїх літературних згадках*), подає коротеньку характеристику Гребінки:

„Худий і незграбно збудований чоловік, сухітничої комплексії, з невиразною чи несмілою ухмілкою на губах і в очах, з вузким, але гарним і симпатичним чолом, — Гребінка, — автор повістей і гумористичних оповідань з українським відтінком, в котрих ледве помітно бренів оригінальний, теплий струмочок..“

Таким був Гребінка в російській літературі... І не він один, — „не перший і не останній“: такаж була доля і Г. Квітки-Основ'яненка. В одному з листів до московського літерата-професора П. А. Плетньова**) він писав, що просив раз одного українського поета написати щось поважне, пройшаюче; а той відповів, що „мова зовсім незручна і непридатна“. Тоді Квітка написав свою знамениту „Марусю“, а за нею й иньші повісти. На бажання Плетньова, „Маруся“ була переложена по московському, — і щож з того вийшло: „Ми Українці — не впізнаємо своїх земляків, а Москалі — позіхають і вважають маскарадом. Вислови — не відповідають звичаям, розмови — національності, події — характерам... Що на одній мові буде виразно, звучно, гладко, те на другій не зробить ніякого вражіння, холодно, сухо..“

Перше ніж Квітка зрозумів се, він уже був діяльним співробітником столичних і місцевих московських журналів, і всі тодішні редактори та видавці заохочували його. „Більш не знали пани, чого од Квітки домагатись. Взяли вони з його, що хотіли; догодив він усякому їх проханню і всякій радї“, — каже П. Куліш***), і коли-б Квітка на сьому й спинив ся, то нічого-б великого не зробив, і забули-б його, як забули тепер Москалі Гре-

*) Тургенєв. Собр. Соч., изд. Маркса, т. XII, стор. 11.

**) Г. Данилевський. Украинская Старина, 1866, стор. 251.

***) Слово на вихід Квітиних повістей 1858 р.

бінку. Бо до чужого не заговориш — каже далі Куліш, — так як до рідного, і чужим язиком не досягнеш до чужого серця. Тайна велика в сьому мому слові, і зрозуміла ся тайна найбільш великим поетам народним. Поги вони живуть недоріками серед миру, поки не впадуть на свої власні струни, і тими то вже струнами рідні серця потрясають, і тії то вже струни дзвонять довго із роду в рід і содержать неземною своєю силою цілість нації, хоть би й по всьому сьвіту розпорошеної“.

І великий на весь сьвіт поет Шевченко також писав російські повісти; а чи збогатив же він російську літературу. чи Москалі читають його повісти, писані їхньою мовою? Кобзаря то вони читають і перекладають. Щоб то було в великою славою Шевченка, як би він обмежив ся своїми російськими писаннями? А Шевченкови теж радили „ввійти в ширшу сферу“ „общерусской“ літератури, щоб знайти там „простір“ талантови, добути більшої слави та ще й грошей. Але він відповів: „Спасибі вам за раду лукаву; ваш кожух теплий, та не на мене шитий, а розумне ваше слово — брехнею підбите...“ *)

Москалі давно забули би Шевченка, як забули Гребінку. І коли є ще на сьвіті люде, котрі згадують і памятають Гребінку, то тільки через те, що поміж масою його творів лишила ся малесенька часточка, де автор „впав на свої власні струни“, заговорив мовою свого серця, де він був справді оригінальний, талановитий. Ми говоримо про „Приказки“.

„Приказки були найкрасше діло зо всього, що понаписував Гребінка“, — каже Куліш**). „Коли рівняти їх до сусідної словесности, то навряд, чи є в ній красші приказки (байки) від Гребінчиних, а тільки що московські дзвони голоснійше від наших дзвонять. Гребінка, пишучи приказку, малює нам тутже наші села, поля і степи сьвіжими, та й непозиченими фарбами. Коли сьмієть ся він, то прислухайтесь — тут же крізь сьміх почувете якийсь сум; коли-ж справді сумує, то слово його процьвітає квітками щирої поезії української. Широкі його приказки, як наші степи,

*) Я нагадую сі факти — до уваги перевертнів „общерусовь“ по сей і по той бік кордону...

***) „Хата“ 1860 р. Стор. 43—57. Передруковано 10 приказок Гребінки, з передмовою Куліша.

жартовливі вони, та якось і сумовиті, як наші селяне; шуткуючи, сі приказки займають душу з глибока...“ *)

Мякий та добродушний Євген занадто підлягав впливам тих обставин, серед яких жив. Поки жив у Полтавщині, поти писав свої чудові байки; переїхавши на чужину, пише повісти до журналів, мовою московською. Але одно лишило ся на все життя в його душі — любов до України. Хиба він знав, або хто то ді, 60 років назад, сказав йому, яку вагу має в життю і в літературі м о в а, що її не можна відділяти від змісту; що український письменник мусить писати по українськи? А він, будши українським патріотом (більше етнографічним, ніж політичним), зістаючись ним і в російських повістях, не думав, що зраджує Україну. Не забудьмо, що Гребінка був один із перших в початку українських письменників, бо до 1831 р., коли виступив Гребінка, тільки й була по нашому надрукована „Енеїда“ і „Наталка“ Котляревського, „Пан Твардовський“ Гулака Артемовського, та два збірники пісень.

Москалів не міг розворушити український патріотизм Гребінки, хоча поет Бенедіктов і писав до його, як до „козака-поета“ :

„...И, любя тотъ край родимый,
Ты пріялъ вѣнецъ двойной:
Ты и сынъ его любимый,
И пѣвецъ его родной...“

Якбиж то воно так і справді було! Якби Гребінка і на далі зістав ся рідним українським співцем! Того непорозуміння, того непевного і фальшивого становища свого не розумів, не помічав бідний Гребінка, і справді сам був тим „козаком на чужині“, про якого співав.

М. Гоголь хоч був „на чужині“, за те не був „козаком“. Він хоч родив ся з поетичною українською душею, а через своє виховання та інші причини не був таким специфічним Українцем, як Гребінка, і всім своїм настроєм та світоглядом став „общеруссомъ“.

---

*) Добру характеристику „Приказок“ можна знайти в статі Б. Вільхівського, в „Правді“ 1890 року.

Коли Гоголя можна прирівняти до української паростки, прищипленої до московського пня і давньої буйні та пишні овочі; то Гребінку доведеться прирівняти до рослини, що зісталася на своєму натуральному корені, але пересадженої у чужий ґрунт, в чуже повітря; через те рослина ся хоч добре вродила, та плід її був незрілий і несмачний...

Але всеж він зіставив нам хоч невеличкий, та цінний снопок в рідних запашних квіток, у своїх „Приказках“, котрі на віки лишать ся в нашій літературі ліпшими творами того роу. І через те пізнійші покоління згадувати-муть в подякою та пошаною бідного Євгена, пожаліють сього „козака на чужині“, котрого ясне і добре обличє осяяне ще сумнійшим сьвітлом ранньої, завчасної смерти...

З російської України.

— — —

(Генезис українського театру. -- Сучасні українські трупн. — Український репертуар. — Становище українського театру з юридичного погляду. — Хибн українського театру. — Відносини російських артистів до українського театру. — Взаїмні відносини українських труп і артистів).

У всі часи, у всіх націй театр мав і має велике моральне і суспільне значіннє. Театр — се найкрасша суспільна школа, або як писав Шіллер — „се провід, яким леть ся безпосередно в народні маси все, що виробляють наука і знаннє“. Чим більше яскрава епоха, чим сильнійший і більший розмах національного життя, тим більше є материялу для драматичної творчости. Театр повинен бути найпевнійшим відгуком чуття, ідей і замірів, що саме хвилюють у свій час суспільність і разом з тим — в особі найкрасших репрезентантів своїх — мусить бути найкрасшим виразом самосвідомости нації у даний час. Тим більше треба вимагати сего від українського театру, що є тепер у нас на Україні майже єдиною культурно суспільною силою, що репрезентує наше національне життє.

Чи-ж відповідає сим вимогам наш український театр?

Театр, як і иньші прояви культурного життя в теперішній Росії, повстав з України. Жерело його у Києві. Перші елементи театру тут мали релігійний характер. У першій половині 17 віку, за митрополита Йова Борецького, появили ся у Києві т. зв. пасії, що стали прототипом шкільної драми. Надто сухий тон та черезмірне моралізованнє сих драматичних творів потрохи розважали

ся інтермедіями та інтерлюдіями („междувброшенная забавныя игральща“), які прийняли опісля характер самостійних драматичних творів. Інтермедії вперше дали право горожаньства на сцені і українській народній мові, і всім найбільше пекучим замірам тогочасного народнього життя. Найбільш характерним і першим зразком цілком народнього драматичного утвору були інтермедії вставлені в польську драму „Трагедія або образ смерти“ Гаватовича, поставлену р. 1619 у Кам'янці на ярмарку для народа. Але, на жаль, нормального розвитку сего роду національної літератури не сприяли тогочасні політичні обставини життя і народня українська драма у чистому вигляді не дійшла тоді до того високого ступіня, до якого вона безперечно дійшла би при иньших умовах. Та все-ж народній елемент драми не перервав ся зовсім і тулив ся по часті в т. зв. різвяній комедії та вертепі. Автори сих пєс звичайно не дуже поважали ненатуральні шкільні приєми; розмови дїєвих осіб в сих пєсах відрізняли ся від звичайних розмов хіба одним віршовницьким складом. От як, напр., розмовляють пастухи з Богородицею :

Отсе-ж і ми, паниченьку, до вашої-ж мосці,
 Як сам бачиш, Грицько з Прицьком, припхали ся в гості.
 Ось і ягня Вам принесли із сільського стада,
 І нехай буде здорова вся наша громада.

Дїєві особи — Запорожець, пан, піп, Жид та иньші персонажі тогочасної дійсної історичної трагедії. Сама шкільна наука ствердила за сими комедіями українську мову. Відомий архієп. Ю. Кониський каже у своїому підручнику піітики, що комедії мусять писати ся „словами шуточними, низкими, обыкновенными, иначе; слогомъ простымъ, деревенскимъ, мужицкимъ“. В такому напрямі написали цілу низку вертепних комедій Кониський, Лаврентій Горка, Довгалевський, Прокопович та иньші. Але й тут через ті-ж самі політичні обставини народній елемент не мав повного і широкого простору для свого розвитку. Петрови І дуже не подобалась народня окраска вертепної комедії; вона наводила слухачів на такі думки що до нових крутих роспорядків, які не зовсім відповідали інтересам реформатора. Се дуже сприяло під'упаду вертепної комедії, вигонюючи з неї живий народній елемент. Про те вертепи держали ся на Україні, хоч в дебільшого в мізерному вигляді, дуже довго. Вони виставляли ся в Київських балаганах ще в 60 рр. сего столітя.

Таким чином, український народний театр — в специфічному значінню — мусів перервати ся через цілком сторонні причини, хоч мав усі внутрішні засоби для свого життя, розвитку і безперечно великої будущини...

Але одночасно з тим, коли народний театр, так би сказати, умирав наглою смертю, в історії українського театру починала ся нова доба — доба артистичної української драми. Батько нової української літератури — Іван Котляревський — був батьком і артистичної української драми. Їму належать — „Наталка Полтавка“ і „Москаль Чарівник“, дві пєси, що й до сего часу, у протязі майже 100 літ не сходять зі сцени. Ровесниці „Наталки“ та „Москаля“, російські пєси, які не менш визначали ся артистичними достоїнствами та талановитістю, з давніх-давен покинули сцену, ставши здобутком лише підручників літератури. Причина такої живучости пєс Котляревського — не лишень у бідности нашого сьогочасного репертуару; вона лежить далеко глибше. Зовсім не будши генієм і навіть не першорядним талантом, Котляревський глибоким національним чуттєм своїм зумів уловити такі типічні риси свого народу, такі основні прикмети його національної вдачі і духового складу, які до сего часу бють в його пєс живим жерелом народньої душі і мусять на довго ще забезпечити їм успіх на сцені. Котляревський уловив глибоко народню течію, що так яскраво виявляла ся в народніх пєсах, які в єго час доживали свій вік, і перший узяв її в основу своїх пєс. У сему увесь секрет живучости не тільки пєс першого українського драматурга, але й усеї взагалі української драми, що збудована на тій самій основі.

Перші кроки нової української драми, як і всякого нового діла, були досить мляві. Пєсами Котляревського, Квітки, Гоголя-батька спершу омежовував ся увесь український репертуар: опісля ще появили ся пєси Кухаренка та Костомарова. Тим то й не бачимо довгий час на Україні спеціальної української трупи. Українські пєси ставили ся приватними трупами заможних дідичів-аматорів театру, як напр. відомий Трощинський та Ширяй, і польсько-російсько-українськими переїзжими трупами. З останніх треба зазначити трупи Рикановського та Михайла Щенкина, що досить постійно ставили українські пєси в Києві та по иньших українських містах.

Загальна реакція, що настала зараз по ліберальному часі 60-их рр. ледве чи не найдошкульнійше відбила ся на українському національному руху. Доноси з двох боків — квасно-патріотичного та польського, довели справу до краю. Все, що мало на собі ознаку українства, було засуджене на смерть. Театрови українському довело ся тут мабуть найтяжче. О скільки суворе було відношення до всяких вистав українських, видно з того, що р. 1867 київські Українці на превелику силу здобули дозвіл на український концерт... з французьким текстом пісень. З 1872 р. атмосфера трохи прояснюєть ся. У Києві дозволено було давати українські спектаклі приватно. Починаєть ся театральний рух, душою якого були М. В. Лисенко та М. П. Старицький. Спектаклі ставили ся в помешканю родини Лінтфорсів з діяльною участю двох сестер — Софії та Марії Лінтфорс. У сей час між иньшим написані і поставлені були — оперета „Чорноморці“ (за Кухаренком) та опера „Різдвяна Ніч“ (за Гоголем); лібрето нарисав д. Старицький, музику зложив д. Лисенко. Труппа аматорська сформувала ся о стільки стало, що р. 1874 вона давала вже прилюдні вистави в мійському театрі та в біржевій салі. Тоді між иньшим ставили ся: „Як ковбаса та чарка“, „За двома зайцями“, „Не так склало ся, як ждало ся“ та иньші. Справа українського театру встигла о стільки скріпнути, що, здаєть ся, можна було їй пророчити близьку ясну будучину. Але указ 16 мая 1876 р. перервав усю справу.

Роки 1876 – 80 були мертвими для українського театру. 1880 р. повів вільнійший ліберальний рух з Петербурга. Сенатор Половцев, що приїхав для ревізії краю з широкою програмою, висловив ся за свободу українського слова і разом українських театральних вистав. Наслідком того був дозвіл грати „Наталку Полтавку“ в салі колегії Галагана в присутности самого Половцева; але генерал-губернатор Чертков не відважив ся дозволити поставити туж саму пьєсу в театрі Бергоне, здаючись на указ 1876 р. За те він подав через Лоріс-Мелікова петицію про скасування того указу і року 1880 вийшов другий указ, яким давало ся право генерал-губернаторам та губернаторам дозволяти українські спектаклі.

Першим скористувала ся з того дозволу труппа Ашкаренка в Кременчузі. Після ініціативи М. Л. Кропивницького, що був у тій трупі, подано було телеграму до Лоріс Мелікова про дозвіл

ставити українські пєси, і дозвіл прийшов. Перші українські спектаклі мали великий успіх у Кременчузі і в Харкові, куди опісля переїхала труппа. Сей успіх подав артистам думку скласти спеціальну українську труппу. Першим режисером її був д. Кропивницький, видатнішими з артистів — М. К. Садовський, Жаркова, Квітка. Дякуючи заходам дд. Лисенка та Старицького, труппа Ашкаренка зимовий сезон до Різдва грала у Києві. Як се не дивно, але успіху вона тут не мала, не вважаючи на чудово-артистичне виконання дд. Кропивницького та Садовського. Головною причиною того була бідність репертуару. Виїхавши з Києва, труппа скоро розсварила ся з своїм антрепренером і склала товариство під зарядом д. Кропивницького. Другого року труппа знову завитала у Київ. Тепер в ній були, крім попередних артистів, М. К. Заньковецька та д. Верина. Репертуар збільшив ся новими пєсами, як напр. „Глитай“, „Невольник“, „Лихо не кожному лиху“ і и. Труппа мала великий успіх.

1883 р. труппа розсварила ся. Д. Заньковецька та д. Садовський вийшли з труппи.

Таким чином нове діло, не встигнувши окріпнути, вже пропало, по вині самих артистів. Усі, кому дорогі були інтереси українського театру, і перш за все самі українські артисти, звернули ся за полагожденням справи до М. П. Старицького. Їму пропонувало було організувати труппу та орудувати нею, ставши фактичним її антрепренером і режисером. Знавши добре театральні пороби і відносини, д. Старицький довго вагав ся, але нарешті взяв на себе сей нелегкий обовязок.

З сего саме часу починаєть ся вищий розцвіт українського театру. Не мало знання, хисту, праці і власних коштів поклав д. Старицький в театральну справу, до якої взяв ся він з цілою енергією. І наслідки того були такі, що красших не можна було й сподіватись. В трупі д. Старицького були тоді дд. Заньковецька, Затиркевич-Карпінська, Боярська, Садовська, дд. Кропивницький, Карпенко-Карий, Саксаганський, Садовський, Манько, Грицай, Максимович, Мова, Загорський. Не трудно уявити собі, який ентузіязм мусіла викликати труппа з таким складом першорядних талантів. Спектаклі сеї труппи були справжнім триюмфом і самих артистів, і української драматичної штуки. Але не були-б ті артисти справжніми артистами та ще й до того українськими,

коли-б вони не розсварили ся. І вони посварили ся знову і в останнє.

Трупа розколола ся. З уломків її поскладали ся нові трупи. Але тепер розкол сей не був уже страшним. За час спільного життя трупи виробила ся театральна українська школа з сталими артистичними прийомами. На чолі кожної трупи поставали корифеї колишньої славної трупи, що заховували і плекали артистичні традиції української школи театральної штуки. Український театр встиг уже стати на твердий ґрунт. Розпад трупи був навіть користним з того боку, що розсіяв талановиті українські трупи по всій Україні, навіть по всій Росії і дав можливість широкому загалови української та й взагалі російської суспільности познайомити ся з українською штукою.

І залишаючи деякі, хоча-б і значні, винятки, треба сказати, що українські артисти досягли тієї ціли. Вони здобули повагу до української штуки і розвинули смак і потребу українського театру серед суспільности. Одна вже велика скількість українських труп свідчить про те, що в них є цюва потреба.

Скільки тепер всіх українських труп? Точно відповісти на се запитанне ледви чи можна. Люди, що стоять близько коло театральної справи, числять українських труп більш трийцяти. І се число справді треба прийняти за більше менше певне.

Красші українські трупи тепер — Саксаганського і Садовського (товариство), Кропивницького, Сулова і Суходольського, Заньковецької і Старицького.

Трупа Саксаганського та Садовського — се справжній артистичний шедевр, до якого могла підняти ся українська трупа після розпаду великої трупи Старицького. Після довгого неладу три великі артистичні сили — брати Тобилевичі, знову з'єднались до купи. Бачити їх поруч на сцені — високе артистичне задоволення. Ампула старшого брата — Івана Карповича Тобилевича (псевдонім Карпенко-Карий) — побутові ролі людей старшого віку, переважно комічні. На сїм ампула він утворив справді невмирущі типи Калитки („Сто тисяч“), Хоми Нерука („Чумаки“), Мартина Борулі („Мартин Боруля“), Діда („Наймичка“), Пилипа („Батькова казка“), Восьного („Наталка Полтавка“), кума („Сорочинський ярмарок“) і т. п. Талант Миколи Карповича Тобилевича (псевдонім Садовський) найбільш виявляєть ся теж у побутових ролях — людей середнього і царубочого віку, — переважно комічних або

сильно-драматичних. Найбільше вдатні его ролі — Дмитро Ковбань („Не судилось“), Василь („Лимерівна“), Никандра („Никандер безчасний“), Опанаса-бурлаки („Бурлака“), голови („Утоплена“), Миколи („Наталка Полтавка“), Самрось („Дві сім'ї). Амплуа Опанаса Карповича Тобилевича (псевдонім Саксаганський) о стільки широке, що трудно з першого разу сказати, яке з них найбільш відповідає его талантови. Такі побутові ролі, як дяк-пиворіз („Чумаки“), Копач („Сто тисяч“), Харко Ледачий („Паливода XVIII в.“) оброблені ним з великим артизмом, з тим чуттям життєвої правди та артистичної міри, що вдержують виконавця від зайвого шаржу. Позитивні ролі вдають ся ему не менше. Досить зауважити тут на ролю Мирона („Понад Дніпром“); виобразити на сцені тип ідеалізатора — надзвичайно трудно; на сцені такі типи виходять звичайно нудними фразерами а Іа Стародум; у виконаню-ж Опанаса Карповича Мирон-ідеаліст надзвичайно живий та яскравий тип. Але найбільше відповідним амплуа Опанаса Карповича треба признати ролі негативного характеру, зі складною психологією; ледви чи не найкрасні між ними — ролі Цокула („Наймичка“), Никодима („Батькова казка“), Михайла („Розумний і дурень“), Черевика („Сорочинський ярмарок“), виборного Макогоненка („Наталка Полтавка“), Печериці („Перемудрив“) та иньші. Між другорядними чоловічими персонажами тієї-ж трупи теж є чималі артистичні сили, як дд. Васильковський, Мова, Чечорський, Дзбановський. Серед иньших артистів українських труп артисти сї визначають ся умілою старанністю виконання, що робить приємне вражінне цілком інтелігентної гри.

Богатий і жіночий персонал трупи. Прімадонна трупи Л. М. Линицька — одна з найталановитіших українських артисток школи М. К. Заньковецької; амплуа її — сильно-драматичні ролі або ролі жваво-жартовливих жінок („Безталанна“, „Наймичка“, „Гуцули“, „Розумний і дурень“, „Батькова казка“). Дд. Базилевська, Росина, Карпенко-Тобилевич, Шевченко на своїх ролях роблять прекрасне вражінне.

Взагалі трупа Саксаганського і Садовського — найкрасша з сучасних українських труп не тільки через склад видатних артистичних сил, але й з причини загального ансамблю. На жаль, се поки-що єдина українська трупа, що цілком серіозно відносить ся до інтересів та завдань українського театру і пильнує артистичної его традиції. Се трупа, що перш за все поважає ту

справу, якій служить; тим то й здобула вона собі цілком заслужену повагу.

Теперішній зимовий сезон трупа Саксаганського і Садовського грає в Києві. Для Києва се справжнє придбання. Після розпаду трупи Старицького в Києві майже десять літ не було української трупи (через адміністративну заборону). З 1893 р., коли д. Заньковецька здобула дозвіл грати в Києві, було тут кілька труп (Садовського, Кропивницького, Суслова і Суходольського): але в трупах тих були лиш поодинокі талановиті сили та й заїздили вони у Київ лиш випадково, на короткий час; а що найголовніше, артистичне поведження сих труп не завсіди відповідало вимогам дійсної поваги до національного українського театру... Не раз доводилось вертати ся з театру не з почуттям артистичного задоволення, а з чуттям глибокої образи... Трупу Саксаганського можна слухати, не боячись ніякої лихої несподіванки. Від сего залежить той великий моральний і материяльний успіх, який має тепер ся трупа в Києві. Кождий спектакль — то овація трупі.

Другі теперішні трупи не визначають ся такою кількістю талановитих артистів. В трупі Кропивницького з жіночих персонажів заслугують на увагу дд. Боярьска, Ратмирова, Борисоглібська, Величко; в трупі Заньковецької — д. Клименко; в трупі Суслова і Суходольського — дд. Затиркевич-Карпинська та Зарницька, в трупі Мирова Бедюха — д. Мирова. Чоловічими талановитими персонажами найбагатші трупи Кропивницького та Суслова-Суходольського: в першій є дд. Манько, Рафалський, Загорський, Карпенко, в другій — Суслов, Левицький, Шатковський, Позняченко.

Не злі трупи — Португалова, Мирова-Бедюха, Гайдамаки і Милославського. А там ціла низка незначних, мало відомих труп — Кочубей-Дзбановської, Деркача (хоч ся занадто вже відома — з найпоганійшого боку), Матусина, Захарченка і н. і н., що й числа їм нема.

Широкий розвиток і успіх українського театру, як і всякого иньшого, залежить не лише від талановитого складу труп, але й від можливо широкого, не менш талановитого репертуару. На недостатку талановитого репертуару ми ремствувати взагалі не можемо, хоч певна річ, в порівнянню з репертуаром сусідних сцен — російської та польської ми дуже бідні; але се вже взагалі наша доля така... Драматичні твори дд. Карпенка-Карого, Кро-

півницького, Старицького, Мирного, а в останній час ще — Тогобочнього, Ванченка, Грінченка дають досить широкий репертуар здебільшого серйозних п'єс. Правда, треба бажати в сій сфері ще дуже багато, щоби театральна справа наша стала як слід. Але в недостаті тут треба винуватити вже не українських драматургів. Театр і драматична література тісно звязані з життям тієї епохи і того народу, серед яких вони функціонують, і підлягають загальним умовам їх розвитку. Та в тім саме й сила, що у нас твори з живою суспільною ідеєю, з глибоким виображенням суспільного життя не можуть попасти на сцену. І в російській театральній літературі тепер дуже бракує талановитих річей з широкою суспільною ідеєю. Красшими п'єсами зістають ся п'єси старого часу, усі-ж т. звані новини театральні (напр. „Измаиль“ Бухарина), не мають ніякого літературного значіння, а деякі, як „Контролеръ спальныхъ вагоновъ“, — перерібка безглузких французьких фарсів школи Сарду. Ще гірше мусить тут бути для української драматургії. Ся сторона української театральної справи докладно розібрана в рефератах д. Заньковецької та дд. Шрага, Старицького, Саксаганського і Карпенка-Карого на з'їзді сценічних діячів у Москві 1897 р. Після справедливої уваги д. Заньковецької, чим менш буде цензурних утисків, від яких у значній мірі залежить мертвечий, шаблонний характер сучасних сценічних творів, чим більше будуть приступні для сцени всі сторони сучасного життя, тим вище буде значіння театру, тим більший буде інтерес публіки до него. Тої-ж думки дд. Саксаганський і Карпенко. „В останній час, — читаємо в їх докладі, — не появило ся на сцені нічого такого, що хоча-б по трохи малювало наше дійсне життя зо всіма его прикростями, гальмами та недостатками. Справжнього життя нема на сцені і сцена не може служити тій меті, для якої вона існує. І річ тут не в тім, що нема талановитих драматургів, — ні, тіж самі письменники, що доставляють тепер репертуар для всіх театрів, могли би писати далеко красше і з більшим інтересом, коли-б цензура так суворо не здержувала їх у виборі тем. Нехай лиш цензура не доводить свого veto до краю, нехай лиш вона стежить за тим, щоби в п'єси не попадало справді чого небудь неморального, і ся рана скоро загоїть ся.. Така залежність драматичних творів від над міру строгої цензури примушує всіх письменників припасовувати звої твори до цензурних вимогів, а страх, що літературна праця не побачить

сьвіта, не дозволяє розвинути ся творчости, і вона мусить вертїти ся в вузьких межах шабльонової компіляції, любовних інтриг“.

Коли не легкі загальні цензурні умови для драматичних творів, то ще тяжші вони для українського театру. Для української сцени заборонено переклади на українську мову драматичних творів з других мов, пєси з життя інтелїгенції та з минулого життя України. Доводить ся таким чином брати теми лишень з народного життя, тай тут розробляти головним чином любовні сюжети, прикрашуючи їх сьпївами і танцями. Та ще український театр мусить підлягати тому, щоб разом з українською пєсою в один вечір ставила ся і російська. „Височайшим указом“ українські вистави дозволено під умовою, „щоб не було спеціальних українських театрів“. Сї слова розуміють ся так, що разом з українською пєсою повинна ставити ся і російська. Спершу вимагали навіть, щоб російська пєса мала не менш актів, як українська. Публіка таким чином мусїла часом висиджувати 10 актів. В останній час стали лишень вимагати, щоби крім української пєси ставив ся і російський водевіль, але й се падає зайвим тягарем на антрепренерів, що мусять держати спеціальних артистів для російських водевїлів.

Зїїзд сценїчних діячів постановив просити, щоби скасовані були всі спеціальні утиски над українським театром і щоб він підлягав загальній драматичній цензурі на рівні з російським. Що з того вийде, — побачимо.

Певна річ, що такі невідрадіні умови, в яких тепер мусить розвивати ся український театр, повинні в значній мірі задержувати і припиняти єго розвиток. Але треба сказати правду, що до під'япаду українського театру часто таки докладають рук самі українські артисти.

Ледве чи не найбільшим злом українського театру є те, що антрепренери українських труп для дешевого успіху серед малокультурної публіки вибирають з усього репертуару таке сьміттє, на яке не тільки дивити ся, але про яке й говорити-б не слід. Правда, антрепренери ті мають потрохи рацію; такої неінтелїгентної публіки, якій саме до смаку найбезглуздїйші фарси та мельодрами, — велика сила, і антрепренер, що хоче мати якийсь матеріальний успіх, мусить уважати на той смак широкої публіки. Але се не дозволить артистови, який хоч трохи поважає театральну справу, ставити такі пєси і так, щоб се вело до профанації на-

ціонального театру. Богато є публіки, що ходить в театр лише для забавки, щоби посьміяти ся. Для такої публіки можна ставити легкі, гумористичні пєси, яких в українському репертуарі досить, можна сьмішити таку публіку зовсїм не ображаючи ні себе, яко артиста, ні справи національного театру. Скажемо приклад : є в українському репертуарі дуже „обстановочна“ пєса „Вій“ М. Л. Кропивницького, написана на сюжет з Гоголя. Пєса, хоч взагалї і пуста, але робить ефект на сценї і має успіх. Через те ставлять її рїзні трупи, але ставлять рїзно. В виставї трупи Саксаганського — се легкі, зграбні картини з Гоголівського оповідання і роблять теж саме романтичне вражїння, як і само оповідання. В виставї-ж хоч би самого автора — се дешева феерия з „науками, чортами, відьмами, упирами“ та иньшим чортovinнем, обчисленим на дуже вже дешевий смак публіки. І не можна сказати, щоб київська напр. публіка з більшою охотою дивила ся на „Вія“ Кропивницького, нїж на „Вія“ Саксаганського : зовсїм навпаки. Так і з иньшими легкими пєсами. Але разом, ставлячи такі пєси, треба вважати і на иньшу, інтелїгентну публіку, що вимагає від театру не одної лише забавки. На жаль, бачимо більше того, що репертуар перебиваєть ся між „Вієм“, „Царициними черевичками“, „Сватаннем на Гончарівці“, „Пропавшою грамотою“ та „Загубленою долею“, — пєсою, яка має аж чотири назви, одна одної страшнїйша, і в якїй кров ллєть ся не рїчкою, а цілим морем...*)

Таке нехтованнє з боку українських артистів справою національного театру тим більше сумне та шкїдливе, що український театр займає дуже виключне положеннє серед рїзних ворожих елементів. Поминаючи все иньше, зауважимо лишень на відношеннє до українського театру російських артистів. На з'їздї сценїчних діячів у Москві російські артисти зустріли реферати про український театр — гучними оплесками. Не знаю, що було тому причиною : чи то була вже така виняткова хвилина „мира і любви“, чи то справді плескала красша, гуманна та толерантна частина

*) Трупа Суслова і Суходольського виставляє в українському перекладї оперету „Корневільські дзвони“, де є такі вірші, з відповідною жестикуляцією :

„Дивїть ся тут,
„Побачте там,
„Яка я молодиця“.

російських артистів. Принаймній такий орґан російського театру, як „Театръ и Искусство“, редакція якого складаєть ся теж з діячів сцени, не тільки не плеще, але скрегоче зубами з заздроси перед успіхом українського театру.

Ось напр. які грізні перуни на український театр кидає ся часопись у провідній статті. „Коли-б мене спитали, — каже вона устами свого співробітника, — чим характеризуєть ся теперішній літній сезон у провінції, я-б не вагаючись відповів: хохломанією. Справді, українські трупи дд. Кропивницького, Саксаганського, Козолупенко-Карого або Свербигуза-Рудого, що не мали успіху в столицях, перебрали ся тепер у провінцію і не кождий город вибавив ся від них. Що-до успіху, то й тут він був дуже непевний. Українці зовсім утратили інтерес, який і ранійше був лишень з етнографічного погляду. Про завдання штуки тут не можна говорити“. Сказавши потім про вистави напівдиких Ашантіїв і обмалювавши ті вистави з найстрашнішого боку, автор далі каже: „Вигляд сего торжища був тим страшніший, що порівнянне з другим, більш близьким для нас, племенем напрошувало ся само собою. Я кажу про Українців. Ашантії в штуці — ось як можна було-б схарактеризувати їх культурно-артистичну місію, завдання якої не геть-то ріжнять ся від вистав бідних дикарів. Репертуар українських труп... Ви знаєте його. Се дуже вузький цикль пєс, що відомі кождому Українцеві мало не з коліски. Сучасних пєс, не виключаючи грубих переробок Кропивницького, в Українців нема. Вони до сего часу (?) живлять ся якимись пережитками (?) драматургії дд. Котляревських, Карпенко-Карих та иньших“.

Другий співробітник не меньше трагічно викликає на адресу українських труп: „Чи скінчать ся коли небудь напади сих сучасних Печенігів драматичної штуки, котрі так стало насаджують мєльодраму в серцях публіки, що не доспіла ще естетично?!“ Кореспондент з Катеринодару, констатуєчи успіх в сїм місті трупи д. Португалова, додає від себе: „Тут нема нічого дивного, бо більшість людности нашого міста — нащадки славних Запорожців, у яких шаравари були широкі, але смак ніколи не визначав ся артизмом“. Не розумно було би змагати ся з симп суворими зоїлами, котрих предки мабуть дуже недавно ходили без жадних шараварів; скажена піна їх злости красше за все сьвідчить про успіх українського театру, який встиг о стілько розвинути ся, що

часто-густо перемагає театр російський, відбиваючи тим „хліб“ у російських акторів. Для українського театру не страшні є по дитячому неадаптивні інсинуації та брехні. Далекі більше жахають мене ті безперестанні інсинуації та інтриги, що широко панують серед самих українських труп та артистів. Мало не кождий з них ладен утопити другого в ложці води, а все через „шмат гнилої ковбаси“, через непомірне особисте самолюбство. Для прикладу наведу останні події антрепренера української трупи д. Деркача, того самого, що пооскомився на „франко-руських“ симпатіях, їздячи з трупою до Парижа. Сей добродій зустрівши ся в одному місті з трупою Сусліва і Суходольського і не перемігши її в артистичному герці, доніс поліції, що в трупі його конкурента актори не мають паспортів і просто криють ся від військової служби. Поліція робила розслід і виявило ся, що все те — наймерзніша брехня.

Сей деркачівський дух, що більше-менше живе в кождій трупі, страшніший за все. Він є тією шкідливою гангrenoю, що роз'їдати-же по малу міцний, здоровий організм українського театру, коли не збуде ся того отрутного духу завчасу...

Spectator.

Листи з-над Полтви.

Се славы рускои уламокъ,
Счо мѣстить при собѣ Пелтевь.

І. Львицкій.

ЛИСТ ПЕРШИЙ.

Ш. Редакция Л.-Н. Вістника ласкаво дала мені концессию заповнити своїм пером прогалину, котру я добачав у складі сього журнала. Справді, коли від Spectator-а знад берегів Дніпра галицькій публіці цікаво довідати ся, чим интересуєть ся, тішить ся і смутить ся закордонна Україна, то я думаю, й закордонним (правда — нечисленным, але тим дорожшим) читачам буде цікаво довідати ся від Observer-а знад берегів Полтви, чим живе Україна-Русь австрияцька; тай мої наймильші родимці будуть може цікаві почути від мене дещо, що не завсіди знайдуть в иньших друкованих над Полтвою шпальтах. Отже сьміло розпочинаю мої листи знад берегів нашої славної Полтви, берегів уже ідеальних, від коли львівський магістрат поховав під кам'яним бруком бурхливі хвилі сеї історичної ріки, — але Русину доля призначила ролю бути ідеалістом, се його історичне право, і я в повним правом і далі можу собі пишучи се, деклямувати :

Пріятнымъ чувствомъ упоенный,
Вхожу въ отечественный градъ :
Се холмъ я вижу возвышенный,
Где церковъ — матеръ рускихъ чадъ.
Насупротивъ высокої замокъ,
Который основалъ нашъ Левъ :
Се славы рускои уламокъ,
Счо мѣстить при собѣ Пелтевь...

Уже з сих віршів кожний читач, котрому не відбили глуздів ювілейні патики на Високім замку, порозуміє, що в мені має до діла не з якимсь Пилипом з конопель, тільки з чоловіком делікатного виховання, опертого на історичних началах. Тому гірко розчаруєть ся кожний, хто думає, що я відразу, „по козацьки“ кину ся на якусь злобу дня й із піною на губах почну доводити потребу засновання якоїсь нової спілки, або безосновність нападів на фонетику. Чекай, небоже, і ми потрафимо з офіцерами чай пити!

І так починаю *more patrum* — від попереднього. В історії нашій 1898 рік буде записаний як многоювілейний. Се імя належить йому над всяку непевність. Від початку року і до кінця нарід тільки й робив, що святкував ювілеї, і пригнічений їх многотою деякі вже й пускав поза ухо, бо не годен був усіх витримати. Не кажу вже за загальніші ювілеї — цісарський, папський, революції 1848 р., але на нашій тіснішій вітчизні — кілько то їх було! 250 літ повстання Хмельницького, 100 літ нової української літератури, 50 літ знесення панщини, національного руху на Галицькій Русі, 50 літ Галицької Матиці й руської публіцистики, 25 літ Товариства Шевченка і літературної діяльності дра Франка... Галицькі Поляки зривались, урядивши ювілейні свята Міцкевича, Собеского і увільнення Львова від Хмельницького, а галицькі Общероси, проминувши свої льокальні ювілеї, заповідають в реванж за святкування столітя українського національного відродження — святкувати столітній ювілей Пушкіна! Чисто як гриби по дощі...

Головно два ювілеї опанували нашу суспільність: першу половину сього року, найбільше весну і до літніх вакацій — святковано ювілей знесення панщини і відродження галицької Русі, другу — аж до кінця руського року і далі — століте національного відродження України-Русі й нової української літератури. Ініціативу до сего святкування першого ювілея дав сконсолідований комітет партій народовецької і общеросійської (москвофільської чи твердої), вибраний 1896 р. для переведення виборів і від тоді законсервований в ролі езекутивного комітета обох партій; він ще весною 1897 р., під свіжим вражінням останніх виборів до райхсрату, переведених спільно обома партіями, вівзав усі галицькі інституції обох напрямів, аби вислали відпоручників і зайняли ся сим святкуванням.

Я тут мушу зробити маленький відступ — в інтересах зрозумілості для закордонних читачів — про галицьку політичну термінологію, бо хоч у своїх листах я буду говорити про справи культурного й суспільного життя, але в Галичині у нас нині все так пересякло політикою, без різниці національностей, верстов і становищ, що без цього не одно було-б у моїм говоренню незрозуміле, а наша політична термінологія за Збручем відома дуже слабо, бо тутешні газети, з виїмком „Галичанина“, туди не доходять.

Руська суспільність у Австрії ділить ся на два напрями — національний і другий, котрий досить тяжко назвати так, щоб обняти всі його нюанси; напрями ці виступають, розумієть ся, виразнійше серед інтелігенції, але в ослаблених формах переходять і між парід, відповідно до того, хто ним проводить. Національний напрям датуєть ся, по загальній застої 1850-х рр., тільки від 1860-х рр., коли на сю дорогу виступила, під впливом української літератури, громадка академічної молодіжи; другий напрям дістав у спадщину, з дуже малими виїмками, всі старші генерації австрійських Русинів і рекрутуєть ся, роса а роса *diminuendo*, далі. Тепер чисельно взявши обидва напрями майже рівні: між молодшими переважає перший, між старшими другий; між Русинами львівського семінара, як мині казали, тепер націоналів більше двох третин, між академіками інших факультетів ще більше. Квалітативно взявши, перевага лежить рішучо по стороні націоналів, неважачучи на їх роздроблення; політична і культурна робота ведець ся ними, роля-ж другої партії переважно сходить на негачцію, перешкоду, активну й пасивну, роботі націоналів, *ad majorem Poloniae gloriam*.

Головну масу національного напрямку становлять т. зв. народовці, партія, що виросла з тих перших початків 60-х рр. і в значній мірі зістає й досі під проводом сих піонерів 60-х рр.*). Розрісши ся дуже значно, вона має чимало відтінків і фракцій, котрі вжуть ся до купи націоналізмом, що останніми часами все більш рішучо прибирає характер загального, українсько-руського, та опозицією до польсько-шляхетського пановання в Галичині, що по теперішньому значить і опозицію до правительства краєвого й центрального. Ніхто не займав ся сею партійною статистикою,

*) Органи: Діло (щоденна газета), Свобода (популярна, маленька), по части — Прапор (клерикальна, місячник).

але я не помилюсь мабуть, коли скажу, що ся партія, при всіх внутрішніх відмінах, має добрих $\frac{9}{10}$ націоналів за собою (не рахуючи розумієть ся балясту тих, що не можуть бути ніякими партизанами, окрім інтересів своєї шкури і жолудка). Решта ділить ся між двома иньшими національними партіями — радикальною й клерикально-правительственною. Радикальна партія, як партія, як організація, дійсно, дуже слаба*), хоч радикалізм, як напрям, змагаєть ся сильно і має будучність перед собою; радикальні партизани з часом переважно прилучають ся до партії народовців, але й самий радикалізм усе сильнійше переходить в маси народовців. Ще слабша клерикально-правительствена партія**), але опираючись на підпору краєвого правительства (себ-то Поляків) і мітрополітальних сфер, вона має до своїх услуг згадану вже категорію людей з поза партії. Утворенне сих дрібніших партій річ дуже недавна, вона звязана з двома поворотними моментами в політиці народовців.

Народившись, як культурний напрям в 60-х рр., народовство виступило на політичну арену, як політична партія, тільки з кінцем 70-х рр. На початку 80-х рр. воно для спільної боротьби з Поляками чи шляхтою вступає в політичний союз з не-національною партією, але 1890 р. зриває сей союз, входячи в союз з краєвим правительством (се т. зв. в публіцистиці нова ера). Тоді від народовців відділили ся їх радикальні елементи і заявившись против союзу з правительством, утворили свою осібну партію (котрої духовим вождем був неб. М. Драгоманов, а органами двотижи. Народ, потім Радикал). 1893 р. народовецька партія, розчарувавши ся в союзі з правительством, вернула ся до опозиційної тактики, але при тім вона не злила ся з радикалами; перешкода лежала головно в відносинах до духовенства: радикальна партія займала досить вороже становище до нього, тим часом як народовецька, числячи в своїх рядах дуже великий процент съвящеників, займала до нього взагалі дуже прихильне і близьке становище; тай охоти до злучення не було у проводирів обох партій, хоч у своїй діяльності вони сходили ся в численних точках усе ближше. За те ся нова переміна в політиці народов-

*) Орган: маленька газетка для народа: „Громадський голос“.

**) Органи — Руслан, щоденна газета, і по части урядова „Народна часопись“.

ців принесла їм нову сецесію : частина народівців під проводом пос. Барвінського і Вахнянина зістала ся при союзі з правительством і в союзі з львівською митрополією пробувала зайняти самостійне становище (т. зв. політика нового курсу). Так утворило ся сучасне ґрупування націоналів у Галичині.

Осібнo стоять руські націонали на Буковині, ріжнячи ся своєю політичною тактикою : до недавна вони стояли в тіснім союзі з галицькою правительственною партією і взагалі старають ся стояти в союзі з правительством, хоч і займають супроти нього далеко більше незалежне становище, ніж галицькі правительственні ; але при тім Буковинці, маючи єрархію в ворожих — волоських руках, супроти духовенства стоять на досить неприхильнім, або принаймні зовсім незалежнім становищі.

Що до другої партії, котру я назвав ненаціональною, то в 60-х рр., як я вже сказав, до неї належала майже вся тодішня старша духовна і світська інтелігенція ; се була маса консервативна і по своїому аристократична, себ-то неохоча до всякого зближення з народніми масами, сильно спольщена і властиво тільки історичною ненавистю до Поляка відчужена від Поляків : мова родинна і товариська була у неї польська (се по части заховало ся у неї й досі), вихованне і культура польські ; національна свідомість, дуже неясна, вагала ся між проголошеною 1848 р. єдністю з російськими Українцями, ідеєю всеросизма (один нарід від Сяна і до Камчатки) і галицько-руським партикуляризмом. Коли в 60-х рр. став народжуватись національний, українсько-руський напрям, „хлопська мова“ і демократизм націоналів відопхнули від себе сі консервативно-аристократично-клерикальні верстви, і вони схиляють ся все ближе до всеросизма, тим більше, що як раз тоді, в період тяжкого упадку Австрії і політичного зросту австрійської Польщі, починають вони діставати материяльну заемогу з Росії — чи то від самого правительства, чи то від різних інституцій. В своїх руках вони задержали ті загальні інституції, що були в їх володінню в момент сього розлома : старе львівське братство XVI в. — т. зв. Ставропігію, богату інституцію, і ще богатшу (тепер її маєток рахують на 2.000.000) нову фундацію — Народний Дім, основою котрої були даровані цісарем „Русинам міста Львова“ останки знищеного бомбардуванням 1848 р. львівського університета. Се все давало сій партії значну материяльну силу — повну перевагу над зложеною переважно

в молодиків „без становища“ національною партією. Вона називала себе твердою — бо „твердо стояла при історичних основах“, чого познакою була її стара „етимологічна“ орто- (чи властиво — како)- графія, звала ся ще старою — з огляду на свій вік, або сьвятоюрською — бо провід її вела львівська митрополітальна консисторія при кафедрі сьв. Юра.

Поволі вплив і провід над сею партією — великою численно, але дуже інертною, несвідомою і культурно слабою, забирає купка львівських Русинів, сьвідомих москвофілів, що користали з материяльних російських запомог, стояли на услугах російського правительства і сьвідомо агітували проти націоналів. Маючи в руках публіцистику, що держала ся російськими передплатниками і запомогами (ми чули, що їх газета була часами подекуди там навіть обовязковою для урядів), вони могли в своїм напрямі дуже впливати на партію, що діставала їх часописи за дурно, або за пів дурно. Пропаганду їх улєкшувало те, що від початку 70-х рр. кілька разів від певних груп народовців виходили проби порозуміння з Поляками (проба Лаврівського — газ. Основа, потім газ. Мир неб. С. Сембратовича, нарешті „угода“ 1890 р.). Супроти того страху і ненависти, які викликало панованне Поляків у Галичині (що почало ся від 60-х рр.), се давало агітаційний мотив у руки москвофілам: народовців представлявано як польських союзників, зрадників національности, „польську інтригу“ (се пустив у Росії Катков ще в 60-х рр.), головним же агітаційним окликом була „фонетична какографія“; справа ь і ы роздувала ся до значіння питання життя і смерті, не згірше від сьвятого аза і сугубої аилуї московських роскольників; народовецькі видання називано польськими, писаними руськими літерами і т. и.

Зревольтована сею москвофільською пропагандою стара партія рогом ставала проти народовців; їм замкнено вступ до всіх інституцій, що тоді були в її руках, викинено Руську Бєсїду з Нар. дома; галицька суспільність подїлила ся неперехідною безоднею на два табори, що невпинно ворогували з собою; на початку 70-х рр. се було вже докінченим фактом. Молода народовецька партія, виключена від давнїйших руських інституцій, мусїла організувати свої осїбні, і так повстав той дивний паралелїзм інституцій, що тепер бачимо:

народовецькі :

Товариство ім. Шевченка, засн.
1873 р.

Просьвіта, засн. 1869 р. — для
популярної літератури й на-
родньої осьвіти.

Народня Рада, політичне то-
вариство, засн. 1885 р.

Руська Бесіда (клуб для то-
вариської забави), від 1861 р.

Клуб Русинок, від 1892 р.

Боян, сьпівацьке товариство,
від 1891 р.

Інститут сьв. Миколая („об-
щія квартири“) для учени-
ків гімназій.

Студентське товариство Ака-
демична Громада.

Газети :

Щоденне — Діло.

Літературна — двотиж. Зоря,
тепер — Літературно-наук.
Вістник.

Популярна — Свобода (давн.
Батьківщина).

Книжочки „Просьвіти“.

твердої чи москвофільської партії :

Галицько-руська Матиця, 1848
р., ніби наукове товариство,
видає тільки на кілька рік
по томови Сводної літописи,
о. Петрушевича.

Общество ім. Мнх. Качковского,
з тожж організацією, за-
сновано на гроші, що пожер-
тував М. Качковский, га-
лицький совітник судовий.

Русская Рада засн. 1871 р.

„Русское Касино“.

„Общество русских дамъ“.
Муза.

Бурей „Народнього дома“ і
Ставропігії.

Тов. „Друг“.

Щоденн. Галичанинъ.

Бесіда, тепер зреформований на
місячник „Живое Слово“.

Русское Слово.

Книжочки Общества ім. Кач-
ковского.

Сей паралелізм особливо характерний у нас у Галичині, краю біднім і слабо культурнім, де звичайно ні одио видавництво не може з передплатою вийти без дефіциту. Подумати, кілька сили марнуєть ся в сїм паралелізмї...

Є, правда, дещо й без паралелїв, напр. народовецьке Товариство педагогічне, запомогові товариства для школярів —

Шкільна Поміч і Руслан (їх заступають згадані бурси і за-
 помоги Народ. дому і Ставропігії); взагалі „тверді“ майже
 не мають приступу до шкільництва. Далі народовці мають важну
 економічну інституцію — Дністер (страховое общество і при нїм
 щадниця — сберегательная касса), вони-ж мають перевагу в „На-
 родній торговлі“ — товаристві, заснованім на складковій гроші
 для витворення руського купецтва, — се спілка, що має
 в краю 13 великих корінних (бакалейних) маґазинів. Не мають
 майже тверді наукових видавництв, і в усякім разі те, що вони
 видають часом, ані в порівнянні не може йти з новішим науко-
 вим рухом націоналів. За те вони мають аж дві богаті інсти-
 туції — Нар. дім і Ставропігію. Правда, ті інституції особли-
 вого життя не показують, як і взагалі діяльність „твердих“ інсти-
 туцій більше сходиться на консервування того „твердого“, реакцій-
 ного і антинаціонального напрямку, маніфестування його *ut aliquid*
fecisse videatur супроти народовецького руху, агітування й інсинуо-
 вання на сей останній, деморалізування молодіжи через ті
 бурси і ріжні подачки та стипендії — взагалі марнування гроша,
 зібраного руським народом на культурні потреби, та тих загра-
 ничних пособій, — і ослаблювання руських сил в теперішній тяж-
 кій боротьбі.

Сего тим більше треба жалувати, що між тими твердими і „пó-
 твердими“ (твердуватими), особливо на провінції, є дійсно чимало
 людей чесних, характерних, щирих патріотів, що радо посв'ячу-
 ють ся народній роботі, тільки збаламучені тою москвофільською
 агітацією, відвертають ся від народовецької організації та сліпо
 йдуть за комендою львівських матадорів та їх сліпих адентів на
 провінції.

Се було причиною, що народовці від давна пробували збли-
 зити ся з сими твердими та виеманципувавши їх зпід впливу мо-
 сквофільської преси та її штабу, сконсолїдувати ся на ґрунті прак-
 тичної роботи, бо ясна річ, що практична робота на селі для
 кожного патріота може бути тільки одна, чи для народовця
 чи для „твердого“, аби тільки він не давав себе баламутити і не
 віддавав своїх сил замість позитивної роботи, за *з і ь і т. и.*
 Тільки се все не удавалось: москвофільська преса не тратила
 свого впливу, а москвофільський штаб, котрому народні інтереси
 галицької Руси не більше лежали на серці, як інтереси китай-
 ської політики, бо він залежав від ласки міродайних російських

сфер, і сюди була звернена його політика, — сей штаб заєдно бороздив сьому порозумінню, щоб не випустити зпід свого впливу ту тверду масу, без котрої він, розумієть ся, не мав би ніякого значіння. Так, я вже згадував, у 80-х рр. народовці були навязали союз з твердими, але вкінці, знеохочені до найбільшого степеня вічною перфідією й ворогованнєм їх проводирів, розірвали його, надіючи ся оперти ся на правительстві. Розірвавши союз з правительством, народовці знову кількома наворотами пробували відновити союз з твердими, можливо усунувши їх москвофільських провідників, але з сього не виходило нічого. Нарешті в осени 1896 р., коли пок. митрополит попробував силою свого єпископського впливу притягнути духовенство для правительственної партії (що тоді заманіфестувала ся для сього клерикальною, прибравши імя „Руського католицького союзу“) провінцияльне духовенство, виступивши як оден муж против сього, силою реакції взяло ся до консолідації й утворило повий політичний ареонаг, з людей обох партій, усунувши львівські політичні клуби, щоб усунути перешкоди від москвофілів, і йому поручило переведенне виборів до райсхрату 1897 р.

Я не буду входити в оцінку політичної вартости сього союзу, як явища політичної тактики. Мушу сконстатувати тільки, що хоч вибори не дали особливо важних результатів, суспільність взагалі взявши була задоволена з сього союзу: обидві партії ішли взагалі згідно в політичній акції, а хоч радикальна партія до союзу не приступила і була йому противна, але робота йшла на практиці досить згідно й із сеї сторони, більшість кандидатів були спільні для всіх трох партій. Тільки правительственні Русини, розумієть ся, стояли осторонь, бо союз мав характер рішучої опозиції.

Отже по скінченню тих виборів проводирі сього компроміса, підохочені тим успіхом, задумали задержати той сконсолідований виборчий комітет в ролі езекутивного комітета на далі, і на перший початок дали йому ініціативу сьвяткування знесення панщини і відродження Галицької Руси, щоб зробити з нього величаву політичну маніфестацію в сеї Руси супроти шляхетсько-польських верств, та поручили йому скликати для сього відпоручників львівських інституцій обох партій. Се була рішуча помилка, як би не було з політичною консолідацією: тим часом як тут роблено навмисно так, щоб поминути москвофільський штаб і взагалі всякі

скрайні елементи, тепер поручало ся народовцям засісти до роботи з відпоручниками головних твердинь москвофільства, і то до якої роботи — святкувати не тільки знесення панщини, справу отже чисто соціальну і політичну, що не мала нічого до різниці національних і культурних напрямів, — але й національне і культурне відродження Галицької Руси, святкувати з тими, що відшурвали ся розпочатої 1848 р. праці, вирікли ся своєї національності, заманіфестованої тоді, і потім усі сили уживали як раз на те, аби відновлене народовцями 60-их р. се відродження спинити, здіскредитувати, споганити. Правда, деякі „хитрі Малороси“ зпоміж народовців потішали себе, що мовляв коли тверді прилучають ся до святкування відродження 1848 р., то тим самим способом завдають брехню своїй пізнійшій абдикації, признають себе до нашого табору. Коли б так, то тверді і москвофіли мусіли б на память 1848 р. вдарити ся покайниво в груди, посипати голову попілом тих усіх інсинуацій, які вийшли від їх партії за ті 20 р., і признавши, що збочили від принципів, виголошених 1848 р., пристати до народовців. Але такого покайниного настрою у них зовсім не було видно; вони, очевидно, зіставляючи народовцям святкувати 1848 р. так, як вони розуміли святкували його собі, як рік народження своєї партії *in statu praesenti*, котру народовці мовби акцентували, приймаючи до сього святкування.

Ся фальш була відчута в народовецьких кругах. Ряд товариств — Наукове товариство ім. Шевченка, Педагогічне, Академічна Громада — задалегідь заявили, що не візьмуть участі в сконсолідованих святках; але й багато народовців, що не спромогли ся вийти з солідарности з своєю партією, і навіть засідали по різних спільних комітетах, не могли потаїти того прикрого чуття, яке будила у них ювілейна спільність з ріжними историчними ворогами народовецького напрямку. Се відбило ся і на самих ювілейних святках. Як було в своїм часі описано в хроніці Л.-н. Вістника, по уложеному пляну мали відбутися маленькі свята по всіх селах, більші — по повітових містах, і нарешті ювілей-монстр у Львові, з вічем, концертом і т. и. Більші ювілеї пройшли, скільки можна судити, досить середньо, львівський же ювілей рішучо не удав ся. Не видно було між інтелігенцією одушевлення, а самі ювілейні події не могли його викликати. Комітет нетактовно дав слово на вічі відпоручнику москвофільського „Друга“, і академіки Академічної Громади уважали се провокацією; коли

підчас промови того відпоручника обізвали ся голоси академіків-народовців з застереженням, то се дало повід до бійки.

Се рішучо знеохотило богатых до сього сьвята. Прихильники консолідації гудили молодіж, але вражінше від сих голов, порозбиваних москвофільськими паттками, робило свій вплив. Неохота до консолідації стала все сильнійше прокидати ся в народовецьких кругах. До сього прилучило ся поведенне москвофільської преси: тим часом як народовецька совістно дотримувала даного при уложенню союзу поручення пресї обох партій — оминати всяке межипартійне дражненне, москвофільська не переставала нападати на народовство, на „какографію“ (фонетику) і т. и. З поводу статей д. Маковея в Спете бургських Вѣдомостяхъ „Галичанинъ“ розпочав формальний похід на народовство. Особливо-ж вправила народовців кампанія, котру розпочали москвофіли на Просьвіту: вони закидали її, що вона „запродала Полякам руські букви“, агітували проти неї в своїх газетах, а на зборах Общества імени Качковського в Самборі, літом 1898 р., не пожалували публичної лайки на її адресу. Повід до сього дало те, що сього року на загальних зборах Просьвіти прийнято фонетичну правопись; ся справа виникала останніми часами на кождих зборах Просьвіти, але що останніми часами в сю справу безпотрібно вліз краєвий сойм, зажадавши (не без участі руських правительственных послів) від Просьвіти, аби вона прийняла фонетичну правопись, то се й дало повід до агітації, що Просьвіта мовляв прийняла фонетику, аби не стратити субвенції, продала руські букви; в одного повіту тверді подали спільну заяву, що вони всі вступлять до Просьвіти, коли вона зречеть ся субвенцій і прийме назад етимологію! Се все в кінці дуже сильно захитало консолідацією, так що тепер трудно навіть сказати, чи вона існує в дійсности. Декотрі з виднійших народовецьких проводирів обстають за консолідацією, доводячи її велику користність для всякої організації на провінції, але прикре почуте якогось опортуністичного компроміса, видно, муляє у богатых.

Серед такого настрою відбуло ся сьвяткованне столітя Енеїди, столітя нової української літератури і національного відродження; ініціативу взяло Наукове товариство ім. Шевченка, а до сьвяткування забрали ся націонали вже самі, без участі консолідації. Несвідомо у більшости, свідомо у меньшости — се була реакція проти консолідованих, компромісових весняних ювілеїв, і те глухе незадоволенне з компроміса, на мій погляд, немало

причинило ся до ювілейного ентузіазма. Се була маніфестація українсько-руської народности на всі fronti, і се почуте само-стійности, незв'язанности відзивало ся в сьвятотнім настрою. Взагалі осінні сьвята удали ся далеко ліпше, ніж весняні. Кульмінаційна точка — львівські сьвята — випали далеко ліпше, без порівняння з весняним сьвятом. Русь рушила ся, як ще не бувало; в театрі не памятали подібного здвига народа; одушевлення було щире, невимушене; дійсно щасливі хвилі були пережиті в ті дні руською суспільністю. За львівськими сьвятами пішли великі сьвята в Чернівцях, Перемишлі, Ставіславові і більші або менші по иньшій провінції або у самім Львові, і на мій погляд, дали виразну научку, що українсько-руські націонали повинні шукати жерел сили й енергії не в союзах з посторонніми елементами, а в самих собі, не в компромісах та опортунізмі, а в сьвідомости тої великої хвилі, яку переживає наша народність, тих обов'язків, які вона вкладає на сучасні покоління, і в тім почутю великої, невичерпаної моральної сили, яка дійсно бе з теперішнього нашого національного руху.

Сим характером осінніх сьвят пояснюєть ся, що й галицькі общероси і Поляки стріли їх неприхильно або навіть ворожо. Грандіозний характер сих маніфестацій зробив, видно, і на сих і на тих прикре вражіння. Тим часом як різні російські інституції з великими симпатіями повитали се культурне сьвято, галицькі тверді інституції відсунули ся від участі, а москвофільська преса збувши сьвято неприхильними замітками, з початку виступила з закидами, що українсько-руські націонали неправно присвоїли собі Котляревського і Шевченка (останпе з нагоди видання в Коломиї Білу-усом перелицьованих на тверде конито Гайдамаків, з клішами з вид. Гайдамаків Сластьона), а в кінці заповіли сьвяткування ювілею Пушкіна. Польські наукові інституції теж забавили ся в повну абстіненцію (подібну політику можна номітити взагалі в галицько-польських наукових кругах в останніх роках — нпр. стараючись слідити за новинами науковими за Збручом, наукові огляди польські дуже старанно ігнорують явища нашого галицького наукового руху); деякі часописи навіть ворожо відозвали ся про осінні ювілеї, а афекти до Русинів польської суспільности дуже характерно виявили ся з нагоди побуту Брандеса у Львові в падолисті: коли Русини запросили Брандеса в гості до себе на Бесіду, він пообіцяв, але мусів узяти свою обіцянку назад, бо львівські

Поляки, що запросили його до Львова, пояснили, що вважають сих Русинів „своїми ворогами або бодай різкими противниками“, а замір Брандеса — явити ся у них в гостях, за рід зради, Брандес же уважав себе звязаним супроти них в сій гостинні. Правда, гарне закінченне старих польських заяв про одність Русинів і Поляків (се саме перед тим ще твердив краківський Czas з нагоди представлення в краківськiм театрі, споряженого краківськими Русинами з поводу ювілею українсько-руської літератури) і чудесне pendant до сьогорічних маніфестацій зазбручських Українців в симпатіями до Поляків (з нагоди Міцкевичівського ювілею)!...

Але вергаю до ювілейних сьвят. З подібними сьвятами часто вяжуть ся бездїйна радість, почутє довершеного факту, задоволеного спочивання на лаврах. Але в тїм многоювілейнїм році бракувало його у Русинів; хиба може воно було у деяких твердих, що тягом відпочивають, ждучи того, як усе готове спаде їм на голову. Навіть при щирім, радіснїм одушевленню осіннїх сьвят бракувало його. Ювілейні сьвята переходили під неустанним окликом: „організуватись!“, під неустанним нокликом до роботи, до боротьби з втіленими і безплотними ворогами нашого національного розвою. Сказавши фігурно, се було як би богослуженне серед узброєних вояків, де при кождім побожнїм руху зібраних греміла на них зброя. Подібного організаційного руху в найріжнїших напрямках, як у сїм році, певне не було ще ніколи, від самого 1848 р. Заложено або й уведено в жите краєвий кредитовий союз (має се бути руський банк на ширшу міру), товариство для розвою штуки, українсько-руську видавничу спілку, товариство будови руського театру — у Львові, Підгірську спілку — для торговлі свиньми — в Станиславові, запроєктовано товариство драматичне, засновано запомоговий фонд для літератів, засновано першу виділову школу у Львові (приватно, бо не можна було добити ся публичної), запроєктовано ремісничу бурсу і бурсу для синів народнїх учителів у Львові, введено в жите бурсу в Новім Санчу — для синів руських підгірян (Лемків) західньої Галичини, появило ся (в проєкті чи у начатках) кілька народнїх домів у ріжних повітових містах, 184 нових читалень Просьвіти по селах (а було їх з кінцем попереднього року всього близько 600), в сфері літератури — наш літературний місячник, кілька нових серій в публікаціях Наукового товариства імени Шевченка, між ними — початок медичної часописи, і т. н., і т. н. Все се переважно

без помочи, а з перешкодами з усіх боків, силами самої руської суспільности.

Дивлячись на невиданий перед тим рух сих останніх років скептики не раз висловляли мені гадку, що се рух штучно викликаний енергією і впливами одиниць, не якийсь розвій відродження, а хвилевий вибух, чи навіть — аґонія. З сям поглядом рішучо не можна згодитись, хоч то, розуміть ся, правда, що тут, як і у всяких початках усякого розвою, грає велику ролю енергія одиниць; власне той факт, що рух іде вже довший час, усе змагаючись, не вважаючи на зміни в особах проводирів і їх впливах, не вважаючи на кардинальні переміни в відносинах, тяжкі неудачі і розчаровання, — се все показує, що се ані аґонія, ані вибух, тільки справдешня еволюція, котра просто елементарною силою захоплює все ширші круги, витворює небувалу енергію, розбуджує невидні перед тим здібности і сили..

Трагічна сторона сього найновішого розвою полягає в тім, що сей рух, ся організація припала як раз на часи сильного і повсечасного зuboжіння краю, а тим часом вимагала великих жертв від суспільности. Прошу українського читача представити собі край з триміліоною українською людністю, край виключно рільничий, але з рільним господарством дуже лихим, перестарілим і ддятого мало продуктивним. В сїм краю руська організаційна робота оперує головно тільки селянством і сьвященством, бо більша посїдїсть (крупная поземельная собственность) в руках Поляків і Жидів, міщанство переважно спольщене, Русини-урядники і народні учителі остїльки залежні і стероризовані, що переважно не беруть участи в народній роботї. Торговля в руках Жидів, що з материяльних інтересів тримають ся Поляків; промислу нема ніякого, капїтали вкладають ся хїба в гуральні (винокуренные заводы) та в горівчанї аренди. Краї лїпше організовані економічно — Угорщина, Чехия, німецькі краї Австрії не тільки засипають край фабрикатами, але своєю конкуренцією збивають ціни рільних продуктів. Кілька лихих років підорвали добробут зелянина; податок тяжкий; одинокий зарїбок — господарський, на панських фїльварках, оплачуєть ся нечувано низько завдяки надвищї робочих рук і малопродуктивности самого фїльваркового господарства; я знаю, що денна робота зимою на фїльварках платить ся по 20, і навіть по 10 коп. подекуди, а за 30 коп. селянин робить з своїм возом і двома кіньми! При тім ніякої опіки селянству

і страшний деструктивний вплив того, що управа краєм лежить в руках верстви, котра всіма способами старається удержати свій status possidendi! В результаті невимовно прикрі обставини, збіднінне мас (взагалі краю), а з ними і головної маси руської інтелігенції — сьвященства.

При тім уся вага культурної роботи за цілий українсько-русський нарід спадає на сю маленьку Галичину; сучасні порядки і відносини на російській Україні позбавляють майже всякої помочи звідти, а нечувані в цивілізованім сьвіті цензурні постанови не дають можливости навіть якихсь тіснійших зносин, обзнайомлення...

Се ситуація о стільки прикра, що можна-б прийти в розпуку, як би забути, що вона не вічна, се одно, а друге — що коли ми маємо діло з суспільним, національним організмом, то тут приходить чинник, супроти котрого тратять своє фаталістичне значінне всякі економічні й взагалі материяльні чинники, — духові, моральні сили.

Observer

Юрій Брандес.

До р. 1870 Данія мала те спільне з усіма малими державами, положеними осторінь від великих шляхів економічного і духового руху, що її розвій був припізнений на пів столітя. Промисл був слабо розвятий, міста були більш осередками бюрократії, ніж огнищами промислу і духового життя, по селах біднота, народ без землі, зведений в значній частині на рівень безземельного пролетаріату, — і відповідно до сего духове життя слабе, інтереси обмежені, в науці переживувало забутий уже в Європі Гегеліанізм, а в літературі панував також пережитий в Європі романтизм.

Але новочасні змагання вже від давна і чим раз голоснійше стукали до дверей. Великий промисл пароджував ся, серед робучого люду прокидали ся початки соціалізму, навіть в релігійнім життю під впливом Грундтвіґа і єго ученика Кіркеґарда почала ся реакція против засохлої протестантської ортодоксії. І в літературі уважний зір міг би був завважити позначки нового звороту. Ще 1849 р. вийшла поема Палюдана-Міллера „Adam Homo“ — сьміла проба реалістичного малюнка, щось немов Байронів „Дон-Жуан“ перекладений на сучасні датські обставини і позбавлений навіть відтінка Байронівського романтизму і світобурної революційности. Війна з братньою Німеччиною і удари, які одержала від неї Данія 1864 р., породили у датських писателів і вчених бажанє — увільнити ся у всім від німецьких взірців і від німецької манери, обернули їх очи на Францію і Англію.

В краях малорозвитих, темних, без самостійної інтелігенції такі переходові епохи бувають дуже тяжкі і довгі; суспільність живе в тумані, без ясного шляху, а ті немногі, що відчують або

бачуть нові шляхи, здобувають не заохоту, а наругу, переслідування та почесну назву врадників і апостатів. В таких краях усякі новатори подібні до тої господині, що силкуєть ся натопити піч мокрими дровами: і курить ся і сичить і очи гризе, а огню як нема, так нема. Але Данія не належала до таких країв. Народня освіта в ній з давна стояла високо, інтелігентних людей було багато, великі центри європейської цивілізації хоч не по дорозі, а все таки були досить близько і літературна традиція могла по-величати ся такими назвами, як Гольберґ, що вмер у Парижі горячим прихильником і свідком великої революції, як Андерсен і Елешлеґер. От тим можна було наперед міркувати, що чоловік, котрий тепер виступить проповідником нових, сучасних думок, із синтезою і критичною провіркою дотеперішнього надбання і висловом нових потреб і нових ідеалів, знайде для себе вдячний ґрунт і багато горячих прихильників і по довшій або коротшій боротьбі здобуде безсумнівний успіх.

Такий чоловік явив ся в особі Юрія Брандеса.

Юрій Брандес, властиво Морріс Коген, родив ся д. 4 лютого 1842 р. в Копенгазі в жидівській сім'ї, в 1859 р. вступив на університет, скінчив його 1864 р. видержавши екзамен з відзначенєм, в 1867 р. одержав золотий медаль за наукову працю, а 1870 р. одержав ступень доктора. Якийсь час він студіював права, але швидко покинув сей фах і посвятив себе студіям філософії і естетики. Здавши докторат він вибрав ся в дальшу подорож, в 1870 і 71 пробував довший час у Парижі, Лондоні і в Римі. В Парижі він познайомив ся з Теном, а в Лондоні зі Стюартом Мілем; оба ті мислителі мали рішучий вплив на його ідейний розвій.

В осени 1871 р. він вернув до Данії і розпочав на Копенгагьськїм університеті виклади про „Головні течії в європейській літературі XIX віку“. Зараз перші його лекції здобули собі такий розголос і зробили таке вражіє, що столична публіка юрбами поспішила слухати їх. Найбільша саля університету не могла помістити натовпу слухачів; елегантні дами годинами вистоювали в коридорі, щоби здобути собі перші місця в аудиторії. Сьміле, ярке слово молодого доцента, таке неподібне до всего, що доси роздавало ся з університетських катедр Данії, запалювало молодіж, лякало консерватистів, лютило реакціонерів. Майже всі газети взято накинулись на Брандеса, окричали його революціонером і просто кликали уряд, аби ратував Данію від небезпеки. І уряд

Georges Brandes

справді швидко усунув Брандеса з катедри, котра так і лишилась доси не обсаджена. Він якийсь час пробував вести боротьбу, разом зі своїм братом заснував місячник „Девятнадцятий вік“, але по кількох роках побачив, що його положенє в Данії зробило ся майже неможливе і 1874 р. на довгі роки покинув свій рідний край.

Він осїв у Берліні і взяв ся тут поперед усього до оброблення свого задуманого університетського курсу. Так повстала його славна книжка „Die Hauptströmungen der europäischen Literatur des XIX Jahrhunderts“, видана первісно по німецьки в чотирьох томах; пізнійше Брандес дописав ще томи V і VI. Ще в Данії написана була студія про Зерена Кіркегарда. В Берліні Брандес зробив ся співробітником поважного місячника „Deutsche Rundschau“, у котрім надрукував ряд студій про сучасних німецьких, французьких, датських, шведських, норвегських і російських писателів, із котрих виросла його книжка „Moderne Geister“. Там же повстали його праці про льорда Біконсфільда і Лассалю.

Тільки в 1886 році він вернув назад до Данії, куди його запросив кружок приватних людей, щоб мав виклади про датську літературу. Охочих до слуханя тих викладів було так багато, що годі було знайти салю, що моглаб помістити всіх, і прийшло ся розділити їх на дві серії, так що Брандес кожний виклад мусїв читати два рази. В Копенгазі його стрічали з великими оваціями, а 25-літній ювілей його літературної діяльності зробив ся великою маніфестацією всіх поступових елементів Данії.

В 1886 році Брандес відбув першу подорож по Польщі і Росії і від тоді був у Польщі ще два рази. Пару разів він відвідував Італію і пробував там досить довго, студіюючи штуку епохи відродження. При кінці минушого року відвідав Галичину і мало що не познайомив ся з Русинами.

Літературний доробок Брандеса дуже показний і блискучий. Він пильний робітник і про все, чоґо доторкаєть ся, вміє сказати не мало інтєресного. Він почав писати ще на університеті, друкуючи по газетах розвідки з теоретичної естетики, в котрих виступав проти консервативно-правовірної філософії Нільсена, що тоді займав катедру філософії на Копенгагьськїм університеті. Брандес так само як і Нільсен були оба Гетеліянями, але Брандес хилив ся більше до Фаєрбаха чи то до тзв. гетеліяньської лївиці, коли тимчасом Нільсен силкував ся погодити філософію з реліґійною правовірністю. Свої студії зібрав Брандес пізнійше

в книжку пз. Естетичні етюди. Ся книжка, а також більша розвідка „Дуалізм у нашій новійшій філософії“, се перші проби Брандесового таланту. По скінченю університету він від Гегеля і Фаєрбаха перейшов до Мілля, переклав децю з його праць на датську мову, а рівночасно познайомив ся з французькими писаннями Сент Бева, Тена і иньших і написав книжку „Сучасна французька естетика“. Вже під впливом нових поглядів, здобутих із знайомости з тими мислителями, він написав ряд нарисів про датських і норвегських писателів, що вийшли окремою книжкою пз. „Критичні портрети“. Се була перша книжка, в котрій Брандесів талант тонкої аналізи і влучної характеристики заяснів повчим блиском. Ся книжка приготувала йому ґрунт для тої популярности, яку 1871 р. здобули собі його виклади про головні течії європейської літератури.

Доси Брандес був виключно датським писателем і його писання, хоч які талановиті, мало могли цікавити публіку по за границями Данії. Його „Hauptströmungen“ були першою працею, що збудила зацікавленє в безмірно ширших кругах і була перекладена на різні європейські мови. Від виданя сеї праці Брандес зробив ся критиком європейської слави, посередником між ріжними літературами сучасної Європи, інтерпретом провідних ідей і красот найріжнійших сторін і націй. Швидко йшли одна за одною його праці про Біконсфільда і Ляссала, про Кіркеґарда і Тегнера, про братів Гонкурів і Фльобера, про Турґенева, Достоевского і Толстого, про Гайзе і про Ніцше, про Польщу і про Росию і в кінці велика і прекрасна монографія про Шекспіра, із котрої виривок ми подали в перекладі в попередній книжці „Вістника“. Тепер побіч иньших поменших праць Брандес працює над монографією иньшого титана в сфері творчости — Михайла Анджелио Буонаротті.

По своїм провідним ідеям Брандес вільнодумець і ліберал, але далеко не революціонер. Він вірить в поступ людськости, але бачить його не в еволюції економічного і соціального побуту мас народніх, а радше в великих одиницях, в духових репрезентантах та проводирях мас. Тільки там, де він може зосередити свою і читачеву увагу на таких одиницях, його представленє набирає сили і барвности, без огляду на те, чи та одиниця — великий поет, чи артист, чи дипломат, чи полководець, чи агітатор, чи філософ. От тим то Брандеса так тягнуть до себе такі одиниці, як Шекспір, Наполеон, Мольтке, Біконсфільд, Кіркеґард, Ляссаль, Ніцше; от тим то книга, де він забажав змалювати „головні течії

літератури“, вийшла яко цілість зовсім слабою і не менше слабою в тих партіях, де треба було малювати загальний ідейний стан якоїсь суспільности, а найкраще в ній удали ся автори знов таки портрети поодиноких писателів і то великих писателів, таких як Байрон і Шеллі.

З погляду на методу праці Брандес є учеником Французів Сент Бева і Тена. За приміром Тена він намічує собі у кожного писателя, в кожній фігурі якийсь один визначний рис характеру і підносячи та тінюючи його ігрує довкола него інші риси. Змалювана таким робом постать виходить упрощена супроти дійсности, багато деталів відпадає зовсім, інші ледво зазначують ся, але за те цілість тим сильнійше вбиваєть ся в нашу память. За те Тенову доктрину, що кожний чоловік являєть ся витвором осередка (milieu), серед котрого живе і з котрого виходить, Брандес обертає до гори ногами; він показує, як великі люде силою свого генія перетворюють осередок, з котрого вийшли, в одержаних вражіннь і ідей силою вродженого комбінаційного дару і чутя творять зовсім нові образи, могутні імпульси для дальшого історичного розвою. Супроти новочасної історичної науки, що бачить розвій головно в змінах економічного стану, продукції і обміни, а далі в змінах стану освіти широких народніх мас ся теорія є застаріла, є поворотом до субективізму Карлейля, до його „культу героїв“, доведеного в остатніх часах до абсурда німецьким поетом-афористом Ніцше в его дітірамбих про „надчоловіка“ і у найновіших поетів крайнього індивідуалізму, декадентизму та еґоїзму („голої душі“). Абсурд лежить в тім, що коли Карлейль а за ним і Брандес освітлюють нам справді великих людей, героїв людства, то Ніцше і Ніцшіанці бачуть кожний у собі самім такого героя, вважають кожний сам себе висшим по над усі закони, по над усякий суспільний розвій, жадають від суспільности для себе всього, не даючи їй за те нічогосінько. Так треба розуміти й той аристократизм, до якого привнав ся Брандес у Львові в кружку польських аристократів; так виясняєть ся та симпатія, з якою він кільканацять літ по написаню монографії великого соціяліста Ляссаля написав монографію Ніцше, ідейного репрезентанта анархізму.

Для своєї вітчизни — Данії, Норвегії і Швеції був Брандес справді великим реформатором. Під його впливом перетворила ся скандинавська література і здобула собі поважне, майже пануюче місце в сучасній Европі, а особливо в Німеччині і в тих краях,

що знаходять ся в сфері духового провідництва Німеччини. Під впливом Брандеса старші писателі, такі як Бернштерн Бернзон і Ібсен „змодернізували ся“, а обік них виринула в 70-их роках ціла плеяда перворядних талантів, таких як Кіллянд, Арне Гарборґ, Август Стріндберґ, Гольґер Драхман, Ене Якобсен, Шандорп, Ерікскрам, а за ними в 80-тих роках пішли молодші такі як Оля Ганссон, Вернер Гайдештам, Кнут Гамзун і багато, багато вищих. Брандес з правдиво батьківським чутєм плекав і пестив ті таланти, не шадив праці, щоби промошувати їм дорогу в батьківщині і ніколи не вагав ся вжити свого голосного слова, щоби підносити, величати їх — нераз і геть понад їх дійсну вартість — за границею. Головно його впливови треба завдячити, що ті писателі зробили ся модними в сучасній Європі, що навіть зовсім слабі їх твори перекладають ся на німецьке, на польське, на російське, що висловлені в їх писанях ідеї переважно песімістичні і антисупільні, роблять ся необхідними приваложностями духового умебльованя в головах європейських „модерністів“.

По за границями Данії і Норвегії Брандес не всюди однаково має повагу. В Англії і в романських краях його знають дуже мало; за те в Німеччині і в словянських краях він тішить ся великою популярністю. Його читають і перекладають багато, навіть такі річи, як вражіня з его подорожей, котрих вартість треба признати дуже проблематичною власне задля поверхового знаня предметів, про котрі йому приходиться ся говорити. Але тут він звичайно бере формою — блискучим стилем, барвистим висловом, дотепними порівняннями і сьмілими характеристиками, котрих правдивість звичайно голі справдити. Для Французів і Англічан се не новина; там такий спосіб писаня прийнятий загально і має високо талановитих репрезентантів.

В європейську науку, в європейське думанє не вніс Брандес нічого нового. Він не є ориґінальний мислитель, навіть не глибокий критик. Він поперед усього естетик, обдарований тонким почутєм краси, а при тім чоловік на стілько широкого ума і досьвіду, що не затісняєть ся ні в яку формулку, а вміє відчути красу і силу і в масивних креаціях Золя і в тонкій іронії Мопассана і в кольосальній панорамі Толстого і в душній клініці Достоєвского і в уперфумованій будуаровій атмосфері Бурже. До розбору всякого твору штуки він підходить без упереджень, без виробленої наперед думки, то й не диво, що дуже часто замість критики подає нам тільки —

L'art de goûter, не доходить до основ, на яких стоїть сей твір, не дає відповіді на тисячні суспільні та моральні сумніви, які розбуджує він у душі читача. Хоча не принципіальний прихильник „штуки для штуки“, він усе таки дав немало імпульсів до зросту сего напрямку.

В чім його найбільша сила і заслуга, так се в його інтернаціоналізмі. Для него нема національних границь, він своїми писаннями не тільки знайомить різні народи між собою на полі духової творчости, але помагає різним народам пізнавати себе самих, вводить їх, так сказати, на естраду європейського духового концерту. Певна річ, він не сотворив сего інтернаціоналізму, він застав його — наслідє великих людей, як Гердер, Гете, Карлейль — але він перший здужав охопити такий широкий горизонт і віддав на услуги сій праці свій першорядний популяризаційний талант. Брандес не є ученим, що промощує нові дороги, але він прекрасний популяризатор, що вмів перетравити здобутки вчених дослідів і в приступній, блискучій формі подати їх широким масам. Його книжка про Шекспіра, се архитвір в тім роді, се витяг усього розумного, истрого і гарного, що сказано про Шекспіра в цілій бібліотеці, витяг замкнений у однім томі; се та одна книжка, про яку говорить ся в апольогу Ріккерта, що вона містить у собі мудрість цілої бібліотеки, яку двигало сто верблюдів.

І тут його досягає іронія історії. Арістократ по духу і роду (його предок плавав у ковчезі підчас потопу!), славословець Ляссаля, Біконсфільда, Мольтке і Ніцше, він являєть ся одним із двигачів новочасного демократизму, того демократизму, що поклав собі метою — дати цілим масам народа не тільки хліб і здорові хати і вигоди життя, але також розуміне всіх найвисших здобутків науки і штуки.

Іван Франко.

Іван Пилипович Хильчевський.

Посмертна згадка.

У дев'ятий день січня 1899 р. помер на 89-тім році свого віку І. П. Хильчевський. Мало хто з людей молодого віку знає се ім'я, бо небіжчик не виявив себе ні літературною, ні якою иньшою працею, що познайомлювала-б з ним українську громаду і витворила-б йому, не кажу — популярність, а бодай хоч просто відомість серед людей. Але за ним є иньша, не менша може заслуга для українства — заслуга, що дає йому право на щире подяку від освіченої громади української. Заслугою сією було виховання для України людей, що стали незабаром її оздобою і здобули собі загальну пошану. Не будь І. П. Хильчевського, не було-б може і сих людей.

Іван Пилипович Хильчевський побачив світ в місяці червні 1809 року в місті Ніжині (в Чернігівщині), де отець його був священиком, хоч і походив із місцевої шляхти. Десятилітнього Івана віддали до Чернігівської духовної семинарії. Ректором семинарії був тоді архимандрит Афанасій, чоловік дуже освічений для того часу, знавець математики, богословія і иньших семинарських наук; він, завдяки своєму доброму поведженню з семинаристами, мав на них чималий вплив і направляв їх на добрий шлях. Впливав він і на небіжчика Хильчевського, так що сей пильнував коло науки і укінчивши семинарію, року 1833 був післаний до духовної академії в Київ. В академії Хильчевському не поталанило; він не добув курса і року 1834 мусів покинути висшу освіту в академії через нелади, що повстали між ним і інспектором академії, черцем Ієремією. Два роки після академії Хильчевський мусів заробляти собі на хліб приватним учительством, бо урядової посади, яко виключений в академії, здобути не міг;

тільки аж року 1836 одержав він посаду учителя історичних наук у Махнівській шляхетській школі, але пробув тут не довго, бо вже року 1838 його переведено учителем в Луцьку школу. Тут йому, яко знавцєви чужих мов (польської, французької, латинської) доручено було тодішнім генерал-губернатором київським Бібіковим розглянути бібліотеки, що саме тоді були сконфісковані у волинських магнатів, і після розгляду перевезти книжки в Луцьке до шкільної бібліотеки. Хильчевський справив порученє Бібікова і збогатив мізерну бібліотеку Луцької школи дуже цінними виданнями.

Року 1842 в Луцьку школу учителем російської мови прислано П. О. Куліша. Земляки потоваришили і навіть сприяли і разом взяли ся до спільної праці над своєю самоосвітою, користуючись з великої Луцької бібліотеки. Хильчевський, років на десять старший від Куліша, мав на свого товариша великий вплив і навернув його до українства. В дуже значній мірі впливови Хильчевського треба подякувати за напрямок діяльності Куліша в перший її період. Сам Куліш висловив горячу прихильність і подяку за се Хильчевському, присвятивши йому свою поему „Настуся“ (надрукована спершу в „Основі“ 1861 р., кн. 10, а потім у „Досвітках“). В посьвятї до поеми Куліш звертаєть ся до свого давнього товариша і заразом учителя з таким сердечним, дружнім словом:

Як з тобою ми зустрілись
 На шляху широком,
 Ти заглянув мені в душу
 Своім добрим оком;
 І порадив мені щиро
 Куди прямувати...
 Довго йшов я та й прибив ся
 До рідної хати. („Досвітки“, К. 1876, ст. 81).

Посьвята кінчаєть ся словом подяки за раду, куди йти:

А ти, друже мій Іване,
 Прийми мою дяку,
 Що колись порадив щиро
 Мене серед шляху.
 За радою твоєю
 Я прибивсь до хати —
 Годі по світу блукати
 Дороги питати. (ibid., стор. 90).

Отсей поклик Куліша, повний почуття подяки, краще над усе показує, чим був для Куліша, а значить і для української літератури, І. П. Хильчевський. Йому треба по часті подякувати за те, що Куліш „прибив ся до рідної хати“ і почав загарливо працювати на користь її; йому треба подякувати за ті твори, якими збогатив Куліш рідну літературу за перший період своєї діяльності. Певна річ, що на Куліша впливали ще й інші люди, інші обставини, але серед людей тих Хильчевському належить далеко не останнє, коли не перше місце.

Незабаром товариші мусіли розлучитись, але вони не порвали проміж собою дружніх звязків, що були порушені геть далеко пізнійше, коли Куліш звернув з того шляху, на який напутив його Іван Пилипович. Але про се опісля. Причиною розлуки Хильчевського і Куліша були непорозуміння, що повстали проміж учителем і інспектором Луцької школи. Учителі подали на інспектора колективну скаргу, і його перенесли куди инде, але й учителів порозганяли, попереводивши їх по інших школах. Куліша, як відомо, перевели в Київ учителем Київсько-подольської шляхетської школи, а Хильчевського — в Ромни. В Ромни Хильчевському не довелося поїхати, бо поки він передав Луцьку бібліотеку своїйому замістникови, начальство схаменулось і прислало приказ — лишити його в Луцькому. Року 1845 Хильчевського переведено в Острожську, а потім незабаром, за пів року — в Черно-Островську шляхетську школу; року 1856 ми застаємо Хильчевського учителем спершу Білоцерківської, а потім другої Київської гімназії. В Києві окрім того Іван Пилипович викладав географію в кадетському корпусі, з 1860 р. латинську мову в гімназії і географію в Левашівському дівочому пансіоні і з 1862 р. — географію в київському дівочому інституті. Словом — педагогічна діяльність Хильчевського в Києві була досить широка. Року 1866 Хильчевський залишив службу скрізь, окрім Фундуклівської жіночої школи, де його виклади географії тягли ся аж до року 1874, коли він залишив усяку службу.

Ставши чоловіком зовсім вільним, Іван Пилипович накинув ся з якимсь молодечим запалом на книжки, вдовольняючи свою вроджену жадобу до читання, до науки. Особливо останніми часами цікавив ся він французькою літературою; Вольтер та Ренан були найулюбленішими його авторами. Тихо, в самоті, серед книжок минав його довгий вік; взагалі він тепер жив відлюдком, рідко

сходив ся з людьми і тільки з старими приятелями був у його час для живої бесіди.

До сього часу належать і його нелади з Кулішем. Сам Іван Пилипович от як оповідав про се. Коли Куліш видав свою „Історію возєєдниненія Руси“, то, посилаючи примірник книжки Хильчевському, просив його висловити свою думку про книжку; вкінці листа Куліш запрошував Хильчевського до себе в гостину, чи, як він висловив ся — „борщу їсти“. Хильчевському „Історія возєєдниненія Руси“ страшенно не подобала ся; його обурило невимовно те топтанне під ноги старих ідеалів, яке заподіяв Куліш у сій „Історії“, — і Хильчевський написав йому листа, в якому отверто і, певно, остро висловив свій погляд на Кулішеву книжку, хоч не вважаючи на те, „борщу їсти“ прибути обіцяв. Куліш образив ся поглядом свого давнього приятеля на „Історію возєєдниненія Руси“ і відповів: „Листа твого прочитав; борщу їсти не приїзди“. Отсе було причиною, що давні приятелі порвали між собою усякі звязки і, злаєть ся, більше не зустрічали ся.

Року 1894 Хильчевський, ідучи по улиці, упав і звихнув собі ногу. Після сїєї пригоди він не виходив уже нікуди з хати. До листопада минулого року всеж таки Іван Пилипович почував себе досить добре і тільки останніми часами помітно занепавав на здоровлю. Д. Чалий („Кієвлянинъ“, 1899 р., ч. 11) каже, що коли він у останнє зайшов до Хильчевського, то Іван Пилипович, наче передчуваючи свою близьку смерть, зустрів його передсмертною поезією російського поета Полонського, що помер невдовзі перед тим. Помер Хильчевський, забутий усіма, 9. січня і до могили проводила його лишень невеличка купка особистих знайомих.

Хоч небіжчик нічим особливо не виявив себе, але українська осьвічена громада, читаючи твори Куліша, повинна згадувати і того, хто Кулішеви „заглянув в душу своїм добрим оком“ і завернув його до „рідної хати“ — се-б то Ів. П. Хильчевського. Хто знає — може, як би Куліш зостав ся на завєсди тим Кулішем, яким він приятелював з Хильчевським, то Україна не зазнала-б від його жадної кривди, а саму лише користь...

12-ого січня 1899 р.

Сергій Єфремов.

Хроніка і бібліографія.

— Дня 2. лютого с. р. відбули ся загальні збори членів Наукового Товариства імени Шевченка. Членів зібрало ся до 60. Народи вели ся над справозданнями виділу і секцій і доторкали ся справи дому Товариства, книгарні й адміністрації. Подаємо кілька відомостей із сих справоздань.*) Діяльність Товариства в 1898 р. була дуже інтензивна. Воно впорядкувало величаве сьвятковане столітних роковин нашої літератури, перевело в себе звісну реформу, щоб надати Товариству характер більше науковий (ся реформа входить в жите сего року) і видало за рік: 6 томів Записок (усіх томів доси 26), Історію України-Руси т. I М. Грушевського, Житєпись Шевченка т. I О. Кониського, 2 томи збірника матем. - природ. - лікарської секції (в тім два зошити лікарського збірника), Начерки Коліївщини Я. Шульгина (том 20-ий Історичної бібліотеки), один том (восьмий) Правничої часописи, том IV Жерел до історії України-Руси; два томи (IV і V) Етнографічного збірника, 1 том Етнольоґічних матеріалів і Енеїду з виданя 1798 р. Крім того кількадесять відбиток і передруків, Російсько-український словар і IV том Кобзаря Шевченка. Разом наукових публікацій було 17 томів (1897 року — 16). Товариство видавало також Літер.-наук. Вістник, 12 книжок на рік. Разом в ріжних видавництвах товариства взяло участь 109 осіб, з тих заграничних 39, жінок 6. Всього видань з відбитками й пе-

---

*) Порівн. Літ.-наук. Вістник 1898, том I, 188 справозданя з 1897 року.

редруками Товариство пустило минулого року 56. Справами наукових видавництв займали ся головно секції Товариства на своїх засіданнях, яких було до 30. — Доходів мало Товариство 55.216 зр. 20 кр., розходів 53.888 зр. 94 кр. Актива Товариства виносили 72.221 зр. 4 кр., пасива 9.579 зр. 75 кр.; отже стан маєтку 62.641 зр. 29 кр. Крім того один патріот-Українець дав на Товариство зі звітними умовами 45.000 зр. Запомоги з публичних фондів мало Товариство 5.500 зр. — Товариство завідувало ще окремими фондами, з них резервовий академічний фонд вносить 3.041 зр. 55 кр. (в тім є жертва д-ра С. Федака в сумі 500 зр.). На фонд доцентів вплинуло 874 зр. 37 кр. Фонд пам'ятника Шевченка вносить 581 зр. 64 кр., стипендійний ім. Мих. Грушевського 1.130 зр. 74 кр. Товариство давало із своїх фондів кілька стипендій і ренумераций за наукові праці і на інші цілі. До виділу вибрані на остатних загальних зборах: проф. М. Грушевський головою (одноголосно), Вол. Гнатюк, Із. Громницький, д-р Євген Озаркевич, д-р Вол. Охримович, К. Паньківський і Юл. Січинський — виділовими, а Вяч. Будзиновський, Мих. Губчак і Юл. Левицькай — заступниками. До контрольної комісії вибрано: д-ра Яросл. Кулачковського, В. Тисовського і Осипа Ганінчака.

— Перед кількома літами був у Львові комітет, що зібрав до 30.000 зр. на будову українсько-руського народного театру. Головні члени комітету, що найбільше займали ся збиранням складок, померли і так ся справа, що незвичайно була одушевила галицьку публіку, на кілька літ затихла. Зібраними грошми завідує Товариство „Просьвіта“. Року 1898 на зборах львівської „Руської Бесіди“ 23 січня порушено сю справу будови театру, але в тій формі, що ухвалено перше оснувати драматичне товариство для галицької Руси; се товариство мало давати аматорські вистави, мало опікувати ся театром і драматичною штукою, отже в потребі і будовою театру; але до тепер се товариство не увійшло в житє, навіть не виробило ще статутів. Але поза „Руською Бесідою“ минулого року зложила ся громадка людей, що оснувала „Товариство ім. Ів. Котляревського для будови театру“. Се товариство має свої статuti, затверджені міністерством, і задумує вести дальше справу будови театру. В лютім с. р. зійшли ся деякі члени „Бесіди“ і сего товариства на нараду, що діяти далі, чи потрібні два товариства, чи радше злучити їх, з додатком ще й того комітета, що займав ся давнійше збиранням складок. Справи поки

що не рішили; гадки поділили ся: одні думають, що можуть бути оба товариства: одно нехай займає ся драматичною штукою, а товариство ім. Котляревського нехай далі збирає складки; иньші, боячи ся конкуренції кількох анальогічних товариств, котра могла-б тільки знеохотити людей, обстоюють за сполукою.

— Ми подали були торік вістку, що Руське товариство педагогічне у Львові задумало не видавати дальше „Дзвінка“ для дітей з причини недостачі передплатників. Так було справді, але товариство потім роздумало ся, і видає „Дзвінка“ дальше. Відзиваємо ся до наших родин, щоб не дали загинути сему одинокому в нас видавництву для дітей і передплачували его. Воно заслугує на се вповні.

— Катедру австрійського права на львівськiм університеті з українською викладовою мовою, опорожнену по смерті д-ра Олександра Огоновського, обняв тепер доцент др. Станіслав Дністрянский і викладає право від сего року.

— Львівське „Товариство для розвою руської штуки“ перенесло ся до камениці Наук. Тов ім. Шевченка при ул. Чарнецького ч. 26.

— В Києві коштом журналу „Кіевская Старина“ друкуєть ся і незабаром вийде нове виданнє „Кобзаря“ Т. Г. Шевченка, в двох виданях: дешевім і дорожчим („Кіевск. Старина“ — 1899 р. кн. 1). Годить ся до сієї звістки додати, що останнє виданнє Шевченкових творів на Україні було р. 1893, але воно, не вважаючи на великий наклад — 20.000 примірників, все вже давно розійшлося і тепер продаєть ся по дорогій ціні, як „библіографическая рѣдкость“. Се доводить неминучу потребу дешевого видання Шевченкових творів та в дуже значному числі примірників. Останнє виданнє „Київської Старини“ має задовольнити сю потребу: як ми чули, воно друкуєть ся в 50 тисяч примірників.

— Бюст І. П. Котляревського, зроблений для памятника, уже привезено в Полтаву з початку грудня м. р. („Полтав. губ. Вѣдомости“, — 1898 р. ч. 266).

— В грудні 1898 року минуло 50 літ від дня смерті українського письменника Евгена Гребінки. З приводу роковин смерті Гребінки деякі російські часописи („Подольскіи Губернскіи Вѣдомости“ ч. 264, „Полтавскіи губери. Вѣдомости“ ч. 266, „СПетербургскіи Вѣдомости“ ч. 333, „Московскіи Вѣдомости“ ч. 336) надрукували статі про його, але скрізь говорено більше про його російські твори, про українські-ж — тільки між иньшим.

— Останніми часами товариство українських артистів під управою дд. Саксаганського і Садовського виставило дві пові історичні драми: „Лиха искра поле спалить, сама щезне“ д. Карпенка-Карого і „Мазепа“ д. Тугая. Драма д. Карпенка-Карого має чималу вартість літературну; що-ж до „драматичних картин“ д. Тугая, то се річ з кожного боку слаба: нема в ній ні нових ситуацій, ні добре обмальованих типів. Автор через лад уже користувався попередніми творами на ту саму тему: дещо позичено, чи перекладено від слова до слова з „Полтави“ Пушкіна; чимало просто взято з дуже незначними відмінами з української драми „Мазепа“ д. Мирославського (особливо в перших трьох діях); віршованне в драмі важке, мова штучна, багато російських слів і зворотів (наприклад: судьба, мозок отказується мені служити, мушу тобі повинуватися і т. и.). Незрозуміло отже, для чого автор драми написав її і для чого поспішила виставити сю драму українська трупа.

— Українське драматичне товариство під управою дд. Саксаганського і Садовського дає вистави в Києві, в театрі Бергоне і пробувати-ме тут аж до великого посту; товариство під управою д. Старицького, при участі М. К. Заньковецької, грає в Харкові, в театрі Никитина; трупа д. Сулова грає в Одесі, в Новому театрі; д. Кропивницький з своєю трупою грає в Москві; трупа д. Деркача з недавнього часу дає вистави в Умані.

— Адміністрація міського театру в Каменці Подольському почала виставляти для народу опери (по російськи). Білети на оперні спектаклі, по дуже дешевій ціні, заздалегідь продають і в самому місті, і в сусідніх селах по волостях. На перший раз поставлено оперу Глинки „Жизнь за царя“, на другий — „Русалку“ Даргомижського. Всіх спектаклів задумано десять. Як кажуть, селянам сподобалися оперні вистави („Сынъ „Отечества“, ч. 12).

— Дня 3 н. ст. лютого с. р. в салі Павлової в Петербурзі відбувся великий вечерок в пам'ять І. Котляревського. На сей вечір умисно прибули до Петербурга драматичні артисти: М. К. Заньковецька з Харкова і М. Л. Кропивницький з Москви, щоби взяти участь в Наталці Полтавці і в літературно-музикальній частині вечера, і їм зроблено незвичайні овації.

— Нове товариство для видання книжок для українського народу в Петербурзі удається до уряду за дозволом видавати сільсько-господарську часопись українською мовою.

— Проф. Маркевич оголосив в київській часописі „Жизнь и Искусство“ (ч. 3) цікавий лист М. А. Максимовича до архієпископа Херсонського Інокентія, писаний року 1854, під час кримської війни. Сей лист Максимович післав до Інокентія разом з своїми поезіями „Современныя пѣсни украинца“ і просив сі пісні надрукувати в „Одесскомъ Вѣстникѣ“. Тут вони чомусь не були надруковані і тільки торік „Кіевская Старина“ (кн 11) вивела їх у світ. Автограф листа і поезій Максимовича (з поезій знайдено тільки частину) проф. Маркевич подарував Одеській публичній бібліотеці.

— На останньому з'їзді природознавців і лікарів, що відбувся в серпні минулого року в Києві, висловлено було про неминучу потребу заснування в Києві відділу Географічного товариства. Відповідно сій постанові з'їзда професори Київського університету і члени географічного товариства удали ся до Імператорського географічного товариства з проською завести в Києві відділ товариства („Кіевское Слово“ ч. 3962). Годить ся зазначити, що в Києві вже був відділ географічного товариства під назвою „Юго-западный Отдѣлъ Императорскаго Географическаго Общества“; наукова діяльність його була дуже широка і многоцінна, але 1876 р., в часи найтяжчих утисків на українське слово, уряд скасував його за „українофільський сепаратизм“.

— „Подольскія Епархіальныя Вѣдомости“ надруковали (чч. 45, 46 і 48), а потім видали окремою відбиткою брошуру „Подольскій народный катехизисъ“. В „Катехизисі“ на перших сторінках заявлено, що народ „русскій“ ділить ся на три племена: великоруське, малоруське і білоруське і відповідно сьому і мова „руссекая“ розпадаєть ся на три „нарѣчія“. Спасибі їй за се, бо перше отакі офіціальні видання зовсім зганяли зо світу український народ і його мову, доводячи, що існує єдиний „русскій“ народ від Урала до Карпатів і різниці між Калужанином і Полтавцем або Русиним з Галичини нема ніякої.

— В Полтаві засновано товариство „любителей изучения полтавской губернии“. Перші збори товариства вже відбули ся („Жизнь и Искусство“, ч. 16).

— У 12-ій книжці „Журнала для всѣхъ“ 1898 р. поданий гарний переклад деяких поезій Б. Грінченка. Переклад зладив Ів. Белоусов.

— Д. Кашпар, організатор історичного музею в Симферополі, подає дуже цікаві відомости що до розкопок стародавнього грець-

кого міста Херсонеса. Херсонес досі був захований під грубою верствою землі і тільки тепер потрохи починають його відкопувати. Місто зберегло ся дуже добре : будинки, улиці, навіть міська стіна — цілісенькі; знайдено силу усяких старинних річей, — старої утварі, написів, бронзи, мармурів, статуй і т. и. Більша частина міста уже відкопана і, коли розкопки будуть зовсім закінчені, тоді місто відкриють для учених і туристів. („Жизнь и Искусство“ ч. 12).

— Славянське товариство в Петербурзі надумало засновати „Всеславянський народний дім“ (Матицю), музей для утворів славянської штуки і славянську гімназію з ширшою програмою відомостей про славян. Мета усіх сих заходів — ширення в Росії відомостей про Славян, бо відомостей таких Росіянам вельми бракує (Сынъ Отечества“, ч. 13). Коли-б тільки ці заходи не стали ся осередком російського шовінізму та обрусенія і мали на меті самі лишень культурні завдання!*)

Записки Наукового Товариства ім. Шевченка, р. VII, кн. VI, під редакцією М. Грушевського. Зміст. 1. Писаня І. П. Котляревського в Галичині, подав Др. Іван Франко с. 1—14. 2. „Тісні роки“, причинки до історії Галичини 1846—1861 рр., подав Михайло Зубрицький с. 1 — 16. 3. Описи Ратенського староства 1500—1512 рр., подав М. Грушевський с. 1—40. 4. Miscellanea: а) 3 паперів Жеготи Паулі, под. С. Здзярський; б) Із переписки П. Куліша з Галичанами 1870 — 1871 рр., под. Др. І. Франко с. 1—16. 5. Наукова Хроніка: а) Огляд часописей за 1897 р. — часописи видавані поза Україною-Русю с. 1—32. 6. Бібліографія (рецензії й справоздання, с. 1 — 60. 7. З Товариства: Ювілей відродження українсько-руського письменства, подав О. Маковей с. 1—14.

Матеріяли до українсько-руської етнольоґії. Видання етнографічної комісії Наук. Тов. ім. Шевченка, за редакцією Хв. Вовка. Том I. Львів 1899. Зміст. Від редакції ст. VI—XIX. Передісторичні знахідки на Кирилівській улиці у Києві, Хв. Вовка, ст. 1—32. Українське рибальство у Добруджі, Хв. Вовка, ст. 33—52. Гончарство у с. Олешні у Чернигівщині, М. Могильченка, ст. 53—67. Кушнірство у Галичині, Вол. Гнатюка, ст. 68—78. Будівля на Чернигівщині, М. Могильченка, ст. 79—95. Народня пожива і спосіб її приправи, Вол. Гнатюка, ст. 96—110. Весілья у Гадацькому пов. у Полтавщині, Он. Гриши, 111—156. Соро-

*) Новинки в Росії подав Сергій Єфремов.

міцькі весільні пісні зап. М. Максимовичем, ст. 157—168. Писанки на Галицькій Волині, М. Кордуби, ст. 169—210. Палеолітичні знахідки на Кирилівській улиці у Києві (додаток, Хв. Вовка, ст. 211—219. Звістки й листи, ст. 220 - 229. — Додатки: Спеціальні програми до науково-етнографічних розвідок, ст. I—II. Програма до збирання відомостей дотичних народної побутової техніки, Хв. Вовка, 1—22. Показчик, ст. 1—11.

Збірник математично-природописно-лікарської секції Наукового Товариства імени Шевченка. Том IV. Випуск I. Зміст: 1. Др. Щасний Сельський (Львів): Спірні питання про відклин родниці ст. 1—16. 2. Др. Євген Озаркевич (Львів): Досліди над пропасницею ст. 1—17. 3. Др. Осип Дакура (Відень): Про вагу посмертних бактеріологічних дослідів ст. 1—14. 4. Др. Адам Соловій (Львів): Причинок до перервання родниці ст. 1—7. 5. Др. Маріян Долиньський (Краків): Про лічене рака родниці з *Ect. chelidonii majogis* ст. 1—3. 6. Справоздання ст. 1—33. 7. Термінольоґічна частина ст. 35—40.

Мінеральоґія на низші кляси шкіл середних. Учебник А. М. Ломницького переложив і подекуди доповнив Іван Верхратський. З 66 ритовинами. Видання друге. Львів, 1898, ст. 92. Ціна оправленого примірника 70 кр. Як вищі підручники проф. Верхратського, і сей має вагу не тільки для шкільної науки, але й науки — своїм термінольоґічним запасом, де є чимало пародних виразів, зібраних автором, пильним дослідником народної термінольоґії; але дуже добре було-б, як би автор при тім якимсь бодай значком розрізняв назви від народа записані від утворених в літературі.

Ч. 59. Виданє Руского товариства педагоґічного. **Коли ще зв'їрі говорили.** Казки для дітей. Оповів Іван Франко. Львів, 1899. Сторін 202, 16-ки. Ціна 40 кр. Збірка складаєть ся з двайцятьох казок, друкованих перше у „Дзвінку“.

Шкільний огород. Написав Антін Глодзїньський. У Львові, 1899. Накладом Руского товариства педагоґічного. В текстї ілюстрації і плян господарського огорода. Сторін 164, великої 8-ки, ціна 60 кр. (З пересилкою 5 кр. більше).

Малороссійскій сборникъ повѣстей, сценъ, рассказовъ и водевилей извѣстныхъ малороссійскихъ писателей. Сторін 388, вісімки. Москва, 1899.

6. *Чикаленко.* — **Розмова про сельське хазяйство.** II. книжка. Худоба: кони, скотына, свини та вивци. (Зъ 20 малюнками). Сторін 59, вісімки. Одесса, 1899. Ціна 10 коп. Першо,

книжочки д. Ч. розійшло ся досі 17 тисяч, головню купували її земства та „Хуторянинъ“, часопись полтавського агрономічного товариства.

Накладом редакції „Руслана“ вийшла брошурка п. з. „**Значіне Івана Котляревського в рускій літературі**“. Є се відчит п. Володимира Масляка на обході столітних роковин відродження українсько-руської літератури в Перемишли дня 8-го грудня 1898 р.

Накладом ювілейного комітету Франкового вийшли сими днями в літографії А. Андрейчина композиції до поезій Івана Франка п. з. „1874—1898. Ювілейне виданє. **Зівялі листки**“. Композиції обнимають 30 сторін кварта і коштують 1 зр. 20 кр. Композиції підложені до отсих поезій: 1) „Ой ти дівчино з горіха зерня“, хор, С. Воробкевича. 2) „Не забудь юних днів“, сольо, М. Лисенка. 3) „Місяцю князю“, сольо, М. Лисенка. 4) „Розвійте ся з вітром листочки зівялі“, сольо, М. Лисенка. 5) „Безмежне поле в сніжному завою“, баритонове сольо, М. Лисенка. 6) „Вічний революціонер“, хор в оркестрою, О. Людкевича.

Видавництва „Торбан, квартети на мужеский хор“ появил ся V. випуск і містить дві композиції: Урра у бій! Н. Вахнянина і U nas inaszej М. Рудковського. Ціна 20 кр.

Перегляд часописей*).

Дѣло, 1898 р., чч. 201—290.

Листи рускої женщины в Канади, чч. 201 і 204. — Чотирь братя, з угорського Ференца Герцега, ч. 206. — Облога Львова 1648 року. Написав Стефан Томашівський, чч. 209, 211, 214. — Шануймо свою рідну мову! М. З. ч. 219. — З'їзд руских учених у Львові в 1848-ім році, чч. 221, 223, 224, 226, 227. — Русини з початком ХХ столітя, передрук проспекту М. Міхновського з „Буковини“, ч. 232. — Нумер сьвяточний з нагоди ювілею Котляревського: Рідна мова, поезія Корнила Устияновича. В столітні роковини, поезія М. Мурави. Вступна статя про Котляревського, Ілі Кокорудза, ч. 233. — Великі роковини, передрук прольога Ів. Франка, ч. 234. — Лист з 1848 р. о бомбардованю Львова, ч. 235. — Бомбардованє Львова 1848 р., ч. 236 і 239. — Кілька неясних точок нинішної нашої шкільної

*) Гл. Літ. Наук. Вістник 1898, кн. II і XII.

і урядової правописи, Івана Копача, ч. 240. — Друг люду, на могилу Миколи Некрасова, поезія Сергія Бердяєва, ч. 242. — З нагоди руської вистави штуки, статі Ів. Труша, чч. 245, 246, 264 і 265, 286, 288. — Ясьо, опов. Данила Трояна, ч. 248. — Матеріяли до історії 1848 р., ч. 249. — В справі науки потного хорального співу по наших селах, стаття Івана Гарматія, чч. 255 і 256. — З пам'яток із 1848 р., ч. 258. — Галя, образок з галицького життя Данила Трояна, чч. 259 - 263. — Значіне Івана Котляревського в руській літературі, відчит проф. Вол. Масляка на святі Котляревського в Перемишли, чч. 267—269. — Хто винуватий? Марка Мурави, чч. 270 і 271. — Погляд на наш язиковий і правописний спір, М. Зуб—ого, ч. 272. — Новини на поли нашої церковної музики, Філарета Колеси, ч. 277. — Причинки до житєписи Т. Шевченка (з Русского Архива 1898 т. XII), ч. 284. — Мама, різдвяне оповіданє І. Потапенка, ч. 287. — Поезії Кляри Мюллер: Mater Gloriosa і Mater Dolorosa, переклади Сергія Бердяєва, ч. 288. — Наше відродженє, драматична дума В. Щурата, передрук з брошури, ч. 289 і 290.

Руслан, 1898 р., чч. 201—292.

За батькову вину, святоче дідове оповіданє Олександра Катренка — дальше, ч. 201—206. — До Бразилії! Драма в галицького еміграційного руху в 4 актах Льва Лопатинського, чч. 207—220. — В жнива, образок Евг. Мандичевского, ч. 221. — Чорт, баба і письмо, з народних поговірок Е. Мандичевского, ч. 223. — Несподіване лихо, історичне оповіданє, чч. 224—236. — Івану Котляревському, поезія Б. С., ч. 230. — Великі роковини, передрук прольога І. Франка з Літ. наук. Вістника, ч. 237. — Брацтво священників, ч. 239. — Під неділю, ч. 240. — Кельнер, один бок! Новеля Мопасана, ч. 241 і 242. — Мати, спомин з часів А. Додета, ч. 243. — Молодість, з даньского Генрика Понтонідана, ч. 244 і 245. — З життя і гадок, ч. 247, 248, 252, 253, 258, 269, 275, 280, 290, 291. — Житє — сон, спомин з молодих літ Е. Мандичевского, ч. 249. — Топельник, новеля Г. Мопасана, ч. 250 і 251. — Жебрак, новеля Г. Мопасана, ч. 254 і 255. — Пригоди в ніч під новий рік, новеля Генрика Чоке,

переклад С. Єзерського, чч. 257—286. — Гимн на цїсарський ювілей, Ів. Любовича, ч. 262. — Мала кандидатура великого патріота, ч. 263. — Соті роковини, прольоґ В. Щурата на сьвято Котляревського, ч. 267. — Образки з життя виднійшого патріота, ч. 287. — Конець столїтя, ч. 292.

Народна Часопись, 1898 р., чч. 200—292.

Ті-трі, оповіданє з австральського життя А. Бравна, ч. 200—202. — Чудеса сьвіта (дальша серія), чч. 203, 206—211. — Тітка Жеус, з французького Г. Дерена, ч. 204 і 205. — Яков Бачі, угорско-босаньске опов. Делї, чч. 212—227. — Столітні роковини відродження українсько-рускої літератури, чч. 228—232. — Із споминів павука, оповіданє Глиньского, ч. 233. — Шнегінова женитьба, опов. К. М. Станюковича, чч. 234—243. — Мій стрик Юлій, опов. Г. Мопасана, ч. 244. — Недобиток, Юліні Аго з фїнського, ч. 245 і 246. — Гай, Любомира Бабича з хорватського, ч. 247. — Конець дому Юшер, Е. Л. По з англійського, ч. 248—250. — Гуска, Маріяна Гавалєвича з польського, чч. 251—253. — Тітка Дика, опов. Г. Мопасана, ч. 254. — Тиф, Анто́на Чехова, ч. 255. — Дещо з техніки, чч. 256—261, 264—266, 274 і 275. — Як Джек Омарлінґ став чесним чоловіком, амер. історія, ч. 262—3. — Конець сьвіта, фантазія з р. 1899 Вінк. Кіявачі, з нім., чч. 267—273. — В окопах, з рос. Дудорова, ч. 276. — Абрамко, з польськ. Урвина, ч. 277—278. — Нічна пригода Єфима Лукича, з рос. А. Ключина, чч. 279—281. — Осел, Г. Мопасана, ч. 282—283. — Одежа короля, Кол. Міксата, ч. 283—284. — Пісня землі, М. Ваґнера з нім., ч. 285. — Старий уніформ, з фр. Коппе, ч. 286. — Му-у-у, М. Гавалєвича, ч. 287. — Отець і син, В. Макея з англ., ч. 288. — Шнурочок, Г. Мопасана, ч. 289. — Золотий бажант, А. Ш. з франц., ч. 290—291. — Добродїй, з чеського Яна Візека, ч. 292.

